

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	27
'Aho	Tusite, 30 'Okatopa 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone,

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

Sēmisi Taulangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngaue Fakalotofonua

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'aleFinau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 27/2018
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho : Tusite 30 ‘Okatopa, 2018
Taimi : 10.00am.*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	KOMITI KAKATO:
		4.1 Lao Fakaangaanga ki he Fakama’opo’opo ‘o e Ngaahi Lao 2018 – Fika 22/2018
		4.2 Lao Fakaangaanga (Ngaahi Fakatonutonu Kehekehe) ki he Fakalelei ‘o e Lao 2018 – Fika 23/2018
		4.3 Lipooti ‘A’ahi Vahenga Fili Vava’u 14
Fika 05	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tūsite 30 ‘Okatopa 2018

Taimi: 1000-1005 pongipongi

Satini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*)

Lotu

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke mou hiva mai e lotu e ‘Eiki.

(Na’e kau kotoa e Hou’eiki Mēmipa hono hiva’i e lotu ‘a e ‘Eiki ke kamata’aki e fēme’a’aki ‘a e Fale Alea ki he ‘aho ni.)

<002>

Taimi: 1005-1010

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke ui e Hou’eiki Mēmipa.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā e Kapineti, tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele ‘o ‘Ene ‘Afio, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Fale ni ki he pongipongi ni, ‘aho Tusite 30 ‘o ‘Okatopa, 2018.

(Na’e lele heni ‘a e taliui e Hou’eiki Mēmipa)

004>

Taimi 1010-1015 (*Hoko atu ‘a e taliui*)

Kalake Tēpile: ‘Eiki Nōpele Nuku, Vātau Mefi Hui. ‘Eiki Sea ko e ngata’anga ē ‘a e taliui ‘a e Fale ...

Poaki

ko e ‘Eiki Minisitā Mo’ui ‘oku kei hoko atu ‘ene poaki folau ki Tokelau ‘i he fatongia fakapule’anga, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ‘oku poaki tengetange mai, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō ‘oku poaki toki me’a tōmui mai, kei hoko atu ‘a e poaki tengetange ‘a ‘Eiki Nōpele Fusitu’a. Ko e toenga ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke tali honau ui, ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘a e ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e ‘Otua ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo e Tama Tu’i, Tupou VI, kae’uma’ā ‘a e Kuini, Nanasipau’u. Tapu atu Hou’eiki. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae’uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e kau Nōpele, tapu atu

ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Mālō ho'omou laumālie lelei he pongipongi ni.

'Asenita Ngāue 'a e Fale

Hou'eiki, mou me'a hifo pē ki he'etau 'āsenita 'i he pongipongi ni, ko 'etau ngāue 'oku 'i he Kōmiti Kakato, kā kimu'a pea tau hoko atū 'oku 'i ai 'a e *issue* 'e ua 'oku fiema'u ke tau ngāue ki ai kimu'a pea tau liliu. 'Uluakí pē ko e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Ngāue Totonu 'a e Fale Alea, 'oku fakataha 'i he 4 he efiāfi ni, 'oku ou kole atu pē ki he Hou'eiki Minisitā 'oku teuteu ke fakahū mai ho'omou ngaahi tali ke mou kātaki 'o fakakakato mai 'a e ngaahi fiema'u pē ko ho'omou tali pē ta'etali ki he Kōmiti, nau fakataha 'i he 4 'i he efiāfi ni.

Liliu ki he Kōmiti Ngaahi Monū'ia Fale Alea

Ko e ni'ihī ko eni 'oku Mēmipa 'i he Kōmiti 'oku 'i ai 'a e liliu si'isi'i pē 'oku fokotu'u atu ki he Falé ke fetongi 'e 'Akosita Lavulavu ko e Fakafofonga Vava'u 16 'a e Fakafofonga Tongatapu 3, Siaso Sovaleni. Kole atu pē Fakafofonga Tongatapu 3 ke mēmipa talifaki 'i he Kōmiti ko eni, ko e fokotu'ū ia ke mou me'a mai ki ai. 'Eiki Palēmia me'a mai.

Fokotu'u ke maau pe tali ha taha he Pule'anga pea lau 'i Fale Alea

'Eiki Palēmia: Sea ko e kātaki pē, tapu mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e toenga 'o e Hou'eiki, ko e me'a ko ia 'oku fiema'u 'e he Feitu'u na ke 'oatu ha lave mei he tēpile ko eni fekau'aki mo 'emau tali? Sea koe'uhī 'oku 'i ai foki 'a e palopalema 'i he talí ko 'emau tali foki na'e 'ai fakataha 'a e toko 7 'i he fo'i *bundle* pē 'e taha, pea koe'uhī 'oku 'i ai 'a e ngaahi tali ia 'oku sai pē ia, kae pau ke tatali hono lau kae 'oleva 'o fakatatau ki ho'omou ki ho'o tu'utu'uni mo e fiema'u ke tonu kātoa fakatatau ki he fiema'u. 'I he 'ene pehē ia 'oku 'ikai ke u tui au 'e lava ha tali ia 'e tāpuni 'a e Falé 'oku te'eki ai.

Ko ia ko 'eku fokotu'u atu fēfē ke ngāue'aki 'a e founa ko eni, ko e maau pē tali 'a ha taha 'i he toko 7 ko eni, hangē ko 'eku tali 'osi fakahū atu ia 'aneafi, pea lau ia. Pea na'a ma 'osi na'a ku kole mai pē ki he ta'ahine Kalake, ke fakahoko atu ki he Feitu'u na, pea ne pehē 'oku sai pē founa ko ia, pea 'oku ou tui ko e founa ia 'oku sai, 'oku tonu. Ko e maau pē tali 'a e tama, 'a e toko taha 'i he toko 7 ko eni, 'oatu ia ki hena, sio ki ai 'a e Kōmiti kapau 'oku nau pehē 'oku *approve* 'a e me'a pea lau leva ia, ka tau tokanga ki he me'a ko ē ka tau hoko atu ha feme'a'aki ki he me'a ko ia.

Fokotu'u Fakafofonga Vava'u 16 ke Mēmipa 'i he Kōmiti Totonu 'a e Fale Alea

'Eiki Sea: Ko ia, 'e 'Eiki Palēmia 'e tatau ai pē ko hai pē 'oku maau 'ene tali, kātaki 'o fakakakato ki he Kōmiti ke nau ngāue ki ai 'a efiāfi. Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti 'a e fokotu'u ke liliu 'a e Mēmipa 'o e Kōmiti ko eni. 'A ia ko e fokotu'u ke fetongi 'e 'Akosita Lavulavu 'a Siaso Sovaleni kae me'a 'a Sovaleni 'o Mēmipa talifaki 'i he Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea. Ko ia 'oku ne tali 'a e fokotu'u kātaki 'o hiki ho nima.

Pāloti'i 'o tali liliu Lavulavu mēmipa 'a Sovaleni he Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, Siaso Sovaleni, Tevita Lavemau, Mo'ale Finau, Samiu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā

Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa. 'Oku loto ki ai 'a e toko hongofulu mā nima.

Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali 'a e fokotu'u ko eni, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Mālō Hou'eiki te u tuku heni 'a e faingamālie ki he Ha'apai 13, me'a mai.

<005>

Taimi: 1015-1020

Ongoongo fakafiefia lava ke solova palopalema mo e kautaha FISA

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, tapu pea mo e Palēmia 'o Tonga, fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpelé, pea pehē foki ki he Hou'eiki Minisitā Kapinetí, fakatapu ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea mālō mu'a e laumālie ki he pongipongi ni, hoko atu 'etau ngāue. 'Eiki Sea, ko e ki'i me'a si'isi'i pē eni 'oku fakahoko atu. Ne fai e fakataha pea mo e 'Eiki Palēmiá, ko e Minisitā ia ki he *Public Enterprise* pea mo e kau taki 'o e Poate FISA, pea pehē foki ki he kau takí, mo e Minisitā e Leipa. 'Eiki Sea, 'oku ou fakamālō ki he fakataha ko ení 'enau tali lelei 'a e fakahoha'a mei he Vahefonua Ha'apai fekau'aki mo e lolo. 'A ia 'oku solova 'a e palopalema ko eni. Na'e 'ikai ke to e 'i ai ha'anau talanoa 'uhinga, ki ha to e 'uhinga mo ha ngaahi ... Ko e me'a pē na'a nau 'eké, ko e hā 'a e me'a 'e solova ai 'a e palopalemá. Pea 'oku ou tui 'Eiki Sea, kuo mavahe atu 'a e vaká 'anehengihengi, ki Ha'apai, pea 'e to e foki mai 'o to e lele ki Ha'apai ki Mango pea mo Nomuka, pea tō e faka'osi atu ki ai 'a e lolo 'a Pangaí, pea foki mai. 'Eiki Sea ko e kau ia he me'a fakafiefia, pea mo e tokoni ki he mo'ui 'a e kakaí, fekau'aki pea mo e ngaahi fiema'u ko ení. Pea 'oku ou tui 'oku nau solova ai pē pea mo e palopalema lahi 'oku 'asi ia he'eku lipootí, pea 'oku ou tui te u toki lave ki ai 'i he taimi 'e fakahoko ai 'eku Lipooti 'A'ahi Fale Alea. 'Oku ou fakamālō atu Sea he faingamālie 'oku 'omaí, ke fakahoko atu ai 'a e fakamālō ki he Hou'eiki Pule'anga pea 'oku fakafiefia pea mo e fengāue'aki pea mo e kautaha ko ení, pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō atu 'Eiki Sea mālō 'aiupito.

Eiki Sea: Me'a mai 'a e Fakafofonga Nōpele Vava'u.

Tokanga ki ha femahino'aki mo e Sea Kōmiti Fili ki he ngaahi launga he vaka tahi

Lord Tu'i'āfitu: Tapu pē mo e Feitu'u na Sea, fakafeta'i pē ki he 'Otua he faka-laumālie lelei 'a e Feitu'u na, pehē ki he faka-laumālie lelei 'a e 'Eiki Palēmia 'o Tonga, kae pehē ki ho Fale 'eiki ni. Ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ki he Fakafofongá, pē na'e fai ha'ane fetu'utaki ki he Sea 'o e Kōmiti Fili, 'oku lolotonga ngāue ki ai ho Falé. Sea, ko e mahu'inga 'a e Tohi Tu'utu'uni kulokula ko ē, 'oku hanga 'e he Feitu'u na ho Fale ni, 'o 'ave ha mafai ki ha Kōmiti Fili 'oku fokotu'u, ke fai mo fakataha 'a e mafai ko iá ki he Pule'angá, ke fai ha ngāue. Kiate au ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ki he Fakafofongá, hangē 'oku ki'i lele laine palāleli ia, 'i tu'a ia mei he Tu'utu'uni kuo tuku 'e he

Feitu'u na, pea pālōti'i 'e ho'o Falé, ki he Vava'u 16 ko e Sea ia 'o e Kōmiti Fili, ki he ngaahi ngāue ko ia.

Veivosa Taka: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Sea: Kātaki Fakafofonga Nōpele 'oku 'i ai 'a e Fakatonutonu.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Hou'eiki mo e 'Eiki Sea, pea pehē ki he Hou'eiki 'o e Fale ni. 'Eiki Sea 'oku u kole fakamolemole atu, ko e fakatonutonu 'oku 'ikai ke u lele 'i tu'a. Ne u fakahoha'a atu pē 'aneafi, fekau'aki mo e palopalema ko ení, pea na'e fiema'u ke fai 'a e ngāue ki ai. He na'e pehē 'e he kau takí, na'e tonu ke fai mo fakahoko ange 'a e palopalema ko ia. Ka 'oku 'ikai ke fai ha lele 'i tu'a Fakafofonga Nōpele Vava'u, fakamolemole atu. Mālō.

Lord Tu'i'āfitu: Sea tapu pē mo e Feitu'u na he'eku to e fokoutua hake. Ko e 'uhinga 'eku ki'i fakalea ko iá 'e Fakafofonga, 'oku palāleli 'a e fo'i lainé. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'o fekau'aki 'au mo e Kōmiti Filí, tapu mo e Feitu'u na. 'Oku lolotonga fai 'a e Tu'utu'uni 'a e Kōmiti Fili.

Veivosa Taka: Sea ko e to e ki'i Fakatonutonu pē.

Lord Tu'i'āfitu: Fakamālō atu ki he Pule'anga he tokoni ...

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea, 'oku lolotonga laumālie lelei pē 'a e Kōmiti Fili. Ko 'emau talanoa 'a e Kōmiti Filí fekau'aki pea mo e totongi 'o e ngaahi vaká, 'ene mamafá, pea mo e vakapuná, pea mo e ngaahi palopalema ko iá. Ko e palopalema ia ko ení ko e lolo. Ko e fekau'aki ia pea mo e mo'ui 'a e kāinga Ha'apai. Mālō 'Eiki Sea.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ka u faka'osi atu pē au he 'oku mahu'inga kia au 'a e kakaí, ka ko e founda ngāue ko ení 'oku 'asi ai 'a e fu'u 'Atita ko ení he Tohi Tangi ko ē. 'Oku maumau 'a e ngāue 'a e Pule'angá, he'etau hanga 'o fakavaivaia'i he 'oku mea'i pē 'e he 'Eiki Palēmia ia na'e 'osi fokotu'u heni. Ka ko e Kōmiti Fili ko ia 'oku mahu'inga he Tohi Tu'utu'uni 'a e Falé, 'oku kei fai 'a e ngāue 'a e Kōmiti ko ení ki ai. Ke lipooti mai 'oku kau ai mo e FISA, ka na'e 'osi fokotu'u pē 'o fakatokanga ki he 'Eiki Palēmia 'e he Fale ni pea ko ena 'oku fai 'a e ngāué, ka ko e fo'i fakataha makehe ko ē, 'oku 'ikai ke 'i he *point of order* ia 'a e Tu'utu'uni 'oku lolotonga fai 'a e ngāue ki ai 'a e Kōmiti Fili 'a e Falé ni. Ko ia pē Sea 'eku fakahoha'a mālō 'aupito. Pea mo e ua, mahalo 'oku Fakafofonga fakataimi 'a e Fakafofonga ni 'oku 'ikai ke kau he Mēmipa 'o e Kōmiti ko ení 'oku pālōti'i ho Fale. Ko ia pe 'a e fakahoha'a Sea.

Taukave ko e fiema'u fakavavevave na'e fai mai mei Ha'apai

Veivosa Taka: Sea ko u ki'i Fakatonutonu atu. Tapu pea mo e 'Eiki Sea..

'Eiki Sea: Ha'apai 13 me'a mai..

<008>

Taimi: 1020-1025

Veivosa Taka: ‘o e Fale ‘Eiki ni ‘Eiki Sea ka fai, ko u kole atu pē ka fai ha fakatonutonu e me’a ko eni ka ‘oku kei vivili mai pē. ‘Oku ‘ikai ke lave’i he motu’a ni ko e hā e ‘uhinga ‘oku vivili pehē ai e ki’i tangata’eiki. Ka ko ‘eku fakamahino atu ko e fiema’u vivili eni ‘a e kāinga ko e *emergency* eni. ‘Oku kehekehe ‘aupito e founa ko eni mo e founa ‘a e Kōmiti Fili. Ko u kole atu ke ki’i tuku ā e fakahēleleu pea mo e *opposition* kae lava ke tau ngāue. Mālō Sea.

Lord Tu’i’āfitu: Sea faka’osi pē ‘eku fakahoha’a. ‘Oku ‘ikai ko e fakahēleleu eni. Ko ‘etau ngāue ‘i he makatu’unga ‘o e ngaahi lao. Pea ko e me’a ia ‘oku fai ai e fakahoha’a ko eni ‘oku tuputāmaki pea ‘oku uēsia ai e Pule’anga hono ongoongo ‘a e pa’anga ‘a e Pule’anga mo e fa’unga ‘o e tu’utu’uni ‘o e ngāue ha Potungāue. Ko e me’a mahu’inga ia. Fai ho fakataha makehe ‘a ‘au, pea ko ‘eku fehu’i ki he Sea ‘o e Kōmiti na’a ke kau mo koe he fakataha mavahe?

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu atu.

Lord Tu’i’āfitu: ‘UHINGA kae tautea’i mu’a he Fale ni. Mālō.

Veivosa Taka: Ko e hā ho mafai ke ta’ofi ha me’a ha Fakafofonga ‘o fai ‘ene fiema’u pea mo e kakai ‘oku nau fekau’aki pea mo e ngaahi me’a ko eni? ‘E faifai pea ke pule’i pē ‘e koe e me’a kotoa. Pea pule koe ki he ‘alu ki hē mo ē? Kole atu ‘Eiki Sea ke ki’i fai ha’atau ki’i lotu.

Lord Tu’ilakepa: Sea ...

Veivosa Taka: Mālō.

‘Eiki Sea: Me’a mai e Fakafofonga Nōpele ‘o Vava’u.

Tokanga ki he vave mo faingofua ange tali Pule’anga kole Ha’apai 13

Lord Tu’ilakepa: Tapu pē pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki e Fale. Mou fakamolemole pē Hou’eiki he, ko au ‘oku ou mālie’ia he me’a he pongipongi ni. Tonu ‘aupito Fakafofonga ho’o ngāue, fai e ki’i feme’a’aki pea mo e Pule’anga fekau’aki mo e fiema’u vivili e kakai. Sai’ia au ai. Ko u kole atu mu’a ki he Feitu’u na ko u sio Hou’eiki ko ‘etau kole fakafou mu’a e Fakafofonga Fika 13, ‘e vave pea ‘e lava ange ‘a e me’a ia ko ia. Ko e me’a ko ē ha’atau feinga he Fale ni ko u talaatu he ‘ikai pē lava, ko u kole atu fēfē mu’a ke ke, ‘e lava ‘o kole Feitu’u na ke si’i ‘oange ha sēniti ke totongi ‘aki e ako, vivili e kakai ‘o e fonua ‘i he fu’u matangi na’e tō he fonua ni ko *Gita*.

Veivosa Taka: Sea ki’i fakatonutonu atu. Tapu mo e ‘Eiki Sea mo e Fale ‘Eiki ni.

Lord Tu’ilakepa: Faingata’a’ia e kakai.

Veivosa Taka: ‘Eiki Sea ...

Lord Tu’ilakepa: Ko ‘eku ‘ai pē ‘a’aku ko ‘eku kole ki he Feitu’u na. ‘Oleva mu’a ...

'Eiki Sea: Me'a Ha'apai 13 ko ho'o fakatonutonu he 'oku lolotonga me'a ...

Veivosa Taka: Fakatonutonu. Tapu pea mo e 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko e Minisitā Pa'anga e motu'a ni. Ko e Fakafofonga eni 'o Ha'apai. Pea te u longoa'a 'o fekau'aki mo Ha'apai. Pea te u lulu e ngaahi feitu'u ke lulu fekau'aki mo e fiema'u 'a Ha'apai. Mālō 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole pē. 'Ai pē pea ke me'a mai angē, ki'i me'a mai angē, ko e fakatonutonu ē, 'uhinga ka u toki hoko atu, pē ko 'ene, 'oleva ho'o me'a hake. Ka tau foki ki he Sea.

'Eiki Sea: Ko ia ko e me'a mai e Fakafofonga 'oku me'a pē ia he me'a 'a Ha'apai. Ko e fiema'u vivili 'oku ne 'omai.

Lord Tu'ilakepa: Tā ko 'ene faka'uhinga pē. 'O tā ko 'ene faka'uhinga.

Veivosa Taka: 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu 'oku 'ikai ko ha Minisitā Pa'anga au ke u kole mai 'a e totongi ako 'a 'Eua mo Tonga.

Lord Tu'ilakepa: Me'a pē Feitu'u na 'oku 'ikai ko ha Minisitā Ako ka 'oku faingofua ange ho'o kole 'a'au ki he Minisitā Ako mo e Minisitā Pa'anga pea mo e Palēmia pea mo e Minisitā Leipa, pea mo e Minisitā Polisi mo e 'ū Minisitā kotoa. Ko e me'a 'oku mau kole atu ai ki he Feitu'u na ke mau vaka atu 'i he ta'au e Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, ki'i fakatonutonu mu'a e 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ke mau kole ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tatau, ki he motu'a ko eni 'oku tatau pē tokotaha kotoa 'i Fale ni he'enua kole mai ki he motu'a ni.

Lord Tu'ilakepa: Ke me'a ki he ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ilo'i, 'oku mea'i pē 'e he ...

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mea'i pē he Fakafofonga. Mālō Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ke mea'i e me'a 'oku kata ai 'a e Hou'eiki e Fale ni he taimi 'oku ke me'a mai ai 'oku tatau kotoa pē? He ko e 'uhinga 'oku fai atu e kole ki he ngaahi me'a vivili e kakai 'o e fonua 'oku 'ikai pē ke mou fai 'e moutolu. Toki me'a atu pē 'a Fakafofonga 13 tōtōatu. Fakahoko leva. Pea ko au 'oku ou fie fakafou 'eku kole 'a'aku ki he Fakafofonga Fika 13. Sai'ia ange au ai.

Fiema’u ke ngāue fakataha e Fale Alea

Veivosa Taka: Sea ka u ki’i tokoni atu pē Sea ki he tali e Fakafofonga. Tapu pea mo e ‘Eiki Sea mo e Fale ‘Eiki ni. Sea, ‘oku ou tokoni ki he tokoua ‘oku fiema’u pē ke tau ngāue fakataha. Pea ko u tui ko e ngaahi me’a, ko u kole fakamolemole atu ko e founa na’a ku fakahoko ne u lele au ki he Toketā ko *Steven Halapua*. Ko e taki ko e tokotaha ia mei he Poate. Pea pehē kia Takau ‘o fakahoko ki ai pea mo e *CEO* ‘a e *Public Enterprise*. Pea ko e me’a ia na’e fai pea ko u tui ko e ngaahi me’a ia ‘oku fakahoko ka ‘oku hangē ‘oku ne pehē ‘oku fakapalataha e ngāue ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Ikai.

Veivosa Taka: Mole ke mama’o ...

Lord Tu’ilakepa: Fakamolemole te’eki ke u hanga au ‘o ‘oatu ...

Veivosa Taka: Pea ko u tui ko e tokoni pē ia ‘Eiki Sea mālō.

Lord Tu’ilakepa: Ki’i me’a hifo mu’a Fakafofonga ka ke toki malanga ho’o poini. Sea ko u fakamālō ko u toki lave’i eni ‘i he pongipongi ni ‘oku ‘i Tonga ni ‘a *Steven Halapua*. Hā e me’a e tangata’eiki ko ia ‘oku fai hotau fonua ni he taimi ni?

<009>

Taimi: 1025 – 1030

Lord Tu’ilakepa: Ko e Fakafofonga ia ‘o e Fale ni ko e tokotaha lelei taha ia. Ka ‘oku ‘ikai ke u lave’i hā ē, sio ko e me’a ia ko u ‘uhinga ai ko ē ‘oku tonu ke u fou ‘eku kolé hē, he ‘oku ne mea’i ‘e ia ‘a e ni’ihi ‘oku ‘ikai ke u lave’i ia ‘e au.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Lord Tu’ilakepa: Ko u fa’a kole, ko e Minisitā Pa’anga pē ko u fa’a hangatonu pē au ‘o kole ki ai ‘a e ‘ū me’a he Fale ni.

‘Eiki Palēmia: Ki’i tokoni atu pē.

Lord Tu’ilakepa: Pē ko e kole ha ki’i fo’i maama.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia ko ho’o kole tokoni pē ko e fakatonutonu?.

‘Eiki Palēmia: Ko ‘eku ki’i kole tokoni atu pē.

‘Eiki Sea: Me’a mai.

‘Eiki Palēmia: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e toenga e Hou’eiki. ‘Oku ou fakamanatu atu pē Hou’eiki, ko ‘etau mātuku pē he uike ni. Pea ‘oku lahi ‘aupito ‘aupito ‘etau ngaahi me’a ‘oku hā he ‘asenitā. Ka ko ‘eku kole atú ki he Sea, ko ‘eku tokoni atu ki he Feitu’u na

‘Eiki Sea. Ke, sio ange, ‘oku to e ‘o hake eni ia mo e fokotu’u ‘e taha, ki ‘Eua. Ka ‘oku ou, lolotonga ‘etau talanoa ki he fekau’aki mo e me’a ‘a Ha’apai kuo ‘ohake e kole ia ke tali ange mu’a ‘a e fakafou mai ‘a e kole ki he me’a ‘a ‘Eua.

Lord Tu’ilakepa: Sea.

‘Eiki Palēmia: Ko ‘eku kole atu pē ‘aku Sea ki he Feitu’u na, pea kapau ‘oku ke pehē ke u tali atu ‘e au e me’a ki ‘Euá he taimi ni.

Lord Tu’ilakepa: Pe’i tali mai angé. Mālō.

Fakamahino Pule’anga ‘ikai pe to e liliu ‘enau tali fekau’aki mo e kole totongi ako

‘Eiki Palēmia: Ko ‘eku talí. Fakamolemole ‘Eiki Nōpele. Na’e ‘osi ‘ohake me’a ko eni ia ‘i Fale ni tā tu’o lahi. Pea na’e ‘osi ‘atu e tali ‘a e Pule’angá ‘e he Minisitā Akó. He ‘ikai ke to e liliu e tali ‘a e Pule’angá, ko u kole fakamolemole atu. Pea ko u kole atu Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea.

‘Eiki Palēmia: Tau hiki ki ha me’a kehe.

Lord Tu’ilakepa: Pe’i me’a hifo ā e Feitu’u na. ‘Oku ou tui Sea ‘oku ‘ikai ke totonu ke ‘omai mei he tafa’aki ‘a e Pule’angá ‘e tāpuni e Falé ‘i he Pulelulú pē ko e vave tahá. ‘Ika ke u tui ‘oku tonu ke fai pehē Feitu’u na. Ke mea’i ‘e moutolu ‘oku ‘ikai ke mau lave’i ‘e he motu’a ni mo e ni’ihi tokolahi he Fale ni. Fai ‘etau ngāue fu’u fuoloa ‘etau mālōlō. Ka ko e ko e kehe, ko u ‘oatu pē ki he Fakafofongá pea mo e ‘Eiki Palēmia. ‘Eiki Palēmia, ko ‘eku faka’osi pē pea u tangutu ai ka u hū atu ai leva Sea he ki’i faingamālie ko eni.

Faka’ikai’i ngaahi tukuaki’i fai ki he Tokoni Sea Fale Alea

Ki’i me’a ko ē nau lave ‘aneafi ko ē ‘o fekau’aki mo ho’omou tukuaki’i ko ē motu’a ni. Ko u pehē ‘Eiki Palēmia, tuku ai hangē ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a’aki. Koe’uhí ‘oku ‘i ai pē fanga ki’i la’i pepa heni ‘oku ou pukepuke. Tuku ke u pukepuke, te u fononga mahalo ha to e mama’o atu ki ha feitu’u ‘oku ma’u ai e fa’ahinga vai ko ē ko e *detox* ‘o fakangoto ai e ‘ū pepa kotoa ko eni. Fekau’aki mo ho’omou tukuaki’i e motu’a ni, ‘ikai ke ‘i ai ha mo’oni e tukuaki’i ko eni. Sea, ko u tukulolo ki he me’a ko eni na’a ke kole mai ‘aneafi ke u tukú. Kau ‘alu ā mo ‘eku ‘ū pepa ko eni kotoa mo e ‘ū me’a na’a mou fai ki he motu’a ni, ‘ave ā ‘o tuku atu ki ha ‘ēlia. Ko e kata ko ē ‘a e Minisitā Leipá, mālie lahi ho’o polokalama he letiō, malie ‘aupito ‘aupito he ē. Ka ‘oku sai pē, tuku ā.

Tokanga ki he ‘ikai ha fe’ofofani he Fale Alea

Sea, ko u faka’amu pē ki he ‘uhí ke u sa’ia he me’a ko eni ‘oku me’a mai ai e Fakafofonga Fika 13. Hā nai ha me’a te tau ngāue fakataha ai he Fale ni. ‘Oku ke ‘ilo’i e me’a te tau ngāue fakataha ai Sea, tonu ke tō e fe’ofofani he Fale ni. ‘Ika pē ke u sio au ‘oku ‘i ai ha me’a ‘e to e ‘u’uke mai, hūfanga he fakatapu’i he fonua ni. Kapau ko e tō’onga eni ‘etau ngāue ‘Eiki Sea, ko ‘etau kole atu pea ‘ikai ke fakahoko, kole atu ‘ikai ke fakahoko. Te’eki ai pē ke tau fai ha’atau tu’utu’uni he Fale ni, kuo ‘ave holo e ngaahi me’a he fonua ni.

Tokanga 'oku tō lalo ngāue 'a e Pule'anga

Pea mo e taha Hou'eiki Pule'angá, 'oku mou fakatokanga'i kuo tō lalo e Pule'angá pē 'ikai. 'Oku mou fakatokanga'i pē 'ikai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu kātaki.

Lord Tu'ilakepa: 'Ai pē ke mou fakatokanga'i kapau 'oku 'ikai ke mou fakatokanga'i.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki'i fakatonutonu atu Sea. Tapu mo e 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Kau Mēmipa. Ko e fo'i fakatonutonu, ko e Pule'angá ma'olunga taha eni 'o 'ene ngāue talu e tu'u 'a e ngāue. Ko e hala lahi faka'uli'ulia 'a e fo'i 'ai pē ko e fo'i fakamalanga 'oku faí. Ha'u he *facts*, mai ha ngaahi mata'i fika talamai 'oku holo ki lalo e *Tourism*.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Siaosi Sovaleni: Tonu ke 'ai ke 'eke angé ki he 'Eiki Minisitā Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ha e fika 'oku fai ki ai e talanoá.

Siaosi Sovaleni: 'A ia 'oku fiha e *inflation* he taimi ni pea 'oku na'e,

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Ai mai e fiká.

Siaosi Sovaleni: Na'e *plus* pē na'e *minus*. Tali e fehu'i.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kātaki fakamolemole.

Siaosi Sovaleni: Ko e Minisitā Pa'anga koe.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku 'ikai ko e feitu'uni na'u tala atu 'oku tō laló. Ko 'eku 'eke atú ke ne talamai 'e ia e feitu'u 'oku tō laló hono mata'i fika.

Siaosi Sovaleni: Tali mai e fehu'i na'e 'oatú. *Inflation* mo e *economic growth*. Peseti 'e fiha e ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku tupu peseti 'e 3 ki 'olunga 'a e *economic growth*, 'oku teuteu ke peseti 'e 7 'i he ta'u kaha'ú.

Siaosi Sovaleni: 'Ai ke toki 'oatu ha'o *copy* he lipooti ko eni ko eni na'e toki tuku fakamuimui maí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea 'ikai ngata aí. Māhina pē 6 kuo tupu 'etau 'ekonōmiká. Ka tau fehu'i, te tau ki'i 'alu hifo ki he *detail* ko iá.

Tevita Lavemaau: Ki'i fakatonutonu, fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō.

'Eiki Palēmia: Sea ka u fakatonutonu atu fakamolemole kātaki 'alā.

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Ko u kole atu Sea.

Tevita Lavemaau: Me'a hifo 'Eiki Palēmia ko e motu'a ni na'e 'uluaki kole ki he Sea, 'oku 'ikai te ke tu'utu'uni he Fale ni.

'Eiki Sea: Kātaki 'Eiki Palēmia ko e fakatonutonu 'a 'Eua 11.

Tevita Lavemaau: Ko e motu'a ni na'e tu'u ki 'olunga 'o 'uluaki kole fakatonutonú. Sea, me'a ki he Palēmia ke me'a hifo ki lalo. Ko au na'a ku 'uluaki tu'u ke fakatonutonú.

'Eiki Palēmia: Sea kātaki fakamolemole.

<001>

Taimi: 1030-1035

Tēvita Lavemaau: ... Tu'utu'uni Sea.

'Eiki Palēmia: Sea.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Palēmia na'e 'uluaki me'a hake 'Eua 11 toki tuku atu ho faingamālie.

'Eiki Palēmia: Me'a 'oku nau 'ai eni ia ke nau kē he langa faka, tupu faka'ekonōmiká ka ko u kole atu ki he Feitu'u na fai mai mu'a ha tu'utu'uni. Ko e fēkikihi ko eni ko e fakakikihi eni ia pē 'oku, ko ia ko u kole atu ke fakamolemole mu'a e Hou'eiki fakafoki, fakafoki mai.

Tēvita Lavemaau: Sea ko u fakaongoongo atu au ko koe 'oku ke tu'utu'uni he Fale ni.

'Eiki Sea: Ko u tali pē ho kole 'Eiki Palēmia. 'Eua 11 me'a mai ho fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko 'eku fakatonutonu atu ki he matāpule 'Eiki Minisitā ko eni. Ko e 'uhingá ko 'ene lohiaki'i talamai 'oku tupu pēseti 'e tolu e 'ekonōmika. Ko u tui 'e toki fakahū mai he Minisitā Pa'anga e fakamatala fakamuimui taha ko eni 'oku 'omai pea mei he *World Bank* mo e *ADB* mo e *forecast* ki he kaha'u. Pea ko u ki'i kole atu tuku mu'a ki he 'Eiki Minisitā ko eni ke ki'i māmālie hifo kae tuku 'ene fu'u kāmumu'a pehē ki he 'ū me'a ko eni he 'oku 'ikai ke ne mea'i.

'Eiki Sea: 'Eua 11 tau lea faka'apa'apa pē he pongipongi ni.

Tēvita Lavemaau: Toki lea he me’a ‘oku ke ‘ilo’i ko e, mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ko u kole fakamolemole atu. Ko e motu’a ni ‘oku ‘i ai e ‘ekanōmnika. Pea kapau ‘oku ‘i ai ha taha ia ‘oku ne pehē ‘oku tō lalo ko u kole atu, mai ha mata’ifika. Ko u lea atu ‘oku ou ‘i he loki mīsini, toutai hiki pēseti ‘e 50 ‘i he ta’u kuo’osi.

Lord Tu’ilakepa: Sea fakamolemole.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Mata’ifika.

Lord Tu’ilakepa: Mou me’a hifo ki lalo he ‘oku tau ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Pea *verify* mai ‘i ha pepa.

Lord Tu’ilakepa: Sai fēfē ka u tokoni atu ki he Feitu’u na.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Mata’ifika pē ko e fakamatala pē.

Lord Tu’ilakepa: Ka u ‘ai atu pē mata’ifika. ‘Oku ke mea’i ‘etau patiseti ‘oku kei tokoni’i pē mei muli.

‘Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele Vava’u ‘oku toe pē ho miniti ‘e taha.

Lord Tu’ilakepa: Sai Sea tuku ā ia he ‘oku ke fakahela ‘etau fakafekiki ki he Pule’anga he ‘oku nau ngāue’aki ko nautolu ‘oku nau me’a he loki mīsini ka u lave atu au ki he me’a ko eni ‘Eiki Sea afe mai ā ki ha me’a te tau nāpangapangamālie ai. ‘Eiki Minisitā Leipa ko u fakamālō atu ki he Feitu’u na ho’o me’a atu ‘o fekumi pē ‘oku fiha e *NPK*. Kau ia he fo’i ngāue lelei ‘oku ke fai ‘i ho to’u Fale Alea ko eni ko ho’o kumi e koloa ‘o hōloki ko mautolu na’a mau ‘i he ngōue fo’i mautolu he mamafa e ngaahi tangai *NPK*. Hā e me’a ‘oku ke ‘ave ai e, ke, to e tuku ho’o ‘ofisi kae ‘ikai ke ke ‘ave ki he *NISHI* pē te ke ‘ave kia Viliami ‘a eni ko eni ‘oku fakalele ‘enau me’a kemikale pea tukuange e Tonga ke ne fakalele. Ko u kole ki he Feitu’u na hanga pē he Feitu’u na ia ‘o malu’i.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ka u ‘oatu e tali.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oleva mu’a ke mau fakamatala atu ke ‘osi.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: ‘Io ko u pehē au ke fiema’u tali mālō.

‘Eiki Sea: Fakafofonga kuo ‘osi ho taimi.

Lord Tu’ilakepa: Ko e hā e me’a kuo ke pehē ai Minisitā ko ē? ‘Oku ‘i ai ha me’a ‘oku hoko ki ai? ‘Oho he *media* ‘oho ‘i Fale ni ‘ikai to e ha feitu’u ‘ene ‘oho, ‘oho takai holo pē ai.

‘Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele kuo ‘osi ho miniti ‘e 10.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku 'osi ko 'ene to e me'a noa'ia ki 'olunga kapau na'e me'a 'i lalo pea 'ikai ke tali e fakatonutonu ko ia 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sai kapau 'oku 'osi ia ka u toki tali atu au Sea.

'Eiki Sea: 'E malava pē ke to e 'oatu ho'o miniti 'e ua ke faka'osi mai ho me'a.

Tokanga ke 'oua fe'auhi Pule'anga mo e sekitoa tautaha

Lord Tu'ilakepa: Mālō Sea. Pea ko u tui 'Eiki Minisitā totonu leva ke 'oua te ke hanga 'o, 'oku kulukia hūfanga he fakatapu 'a e pisinisi Tonga 'i he fa'ahinga founa ko ia. Sai hono pole'i he Feitu'u na pea malu'i 'a e fa'ahinga koloa ko iá ke holoki ke fe'unga ki he kau ngōue. Ko e me'a pē 'oku ongo'i he kau, he 'e ni'ihi ko eni ko ē 'o e kautaha ko eni he'eku vakai 'oku nau feinga ke 'i ai ha me'a te nau lava 'o mo'ui ai. Hangē ko eni, 35 e Feitu'u na 40 e 'ū fale ko eni. Ko e me'a leva te u fai 'i he anga ko ē 'eku vakai 'iate au fakafo'ituitui te u 'alu ki he 40 ke feinga'i e Tonga ke fakakake ki 'olunga Sea.

Ko e Pule'anga 'oku 'ikai ke totonu ke nau fē'auhi nautolu mo ha ngaahi *private sector*. Taha e ngaahi fakamo'oni ko eni 'Eiki Sea. Ko hono 'omai ko ē 'Otuanga'ofa na'e kau ia 'Eiki Palēmia he me'a na'a ke feinga ki ai ke 'oua 'e fē'auhi 'a e Pule'anga pea mo e kautaha vaka ko ē 'a 'Uliti Uata 'Eiki Sea pea 'oku mo'oni. Hā e me'a 'oku hoko he taimi ni, pekia e kautaha ko ia 'Eiki Sea. He ko e hā? Ivi mālohi 'aupito e Pule'anga ia 'Eiki Sea pea ko e me'a ko u kole atu ai ki he Feitu'u na ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu.

Lord Tu'ilakepa: Ke tonu ke fai ha ngāue.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Ki'i fakatonutonu atu.

Lord Tu'ilakepa: 'A e Feitu'u na ...

'Eiki Sea: Fakatonutonu mei he 'Eiki Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Kātaki fakamolemole 'oku 'ikai ke u kau he kautaha ko ia ka te u fakatonutonu atu eni. Ko e kautaha 'a e Pule'anga 'oku nau *owe* e pa'anga 'e 10 miliona. Kautaha ko ē 'a e motu'a ko ē na'a ne lave ki ai 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane mo'ua 'a'ana he Pule'anga. Ko fē 'oku mate pē ko fē 'oku mo'ui?

Lord Tu'ilakepa: Sea. Tuku e lau tautaha.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Hala ha peni 'e taha 'oku ne *owe* ki he pangikē.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ke mea'i ko e *Port Authority* 'oku lolotonga tangutu ai e fu'u 4 kilu 'a e kautaha ko eni. Te ke lau ia ko e hā e me'a ko iá he Fale ni ke lohiaki'i e kakai e fonua.

‘Eiki Palēmia: Ki’i fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Fakatonutonu atu. Sai ‘aupito ho ki’i ...

<002>

Taimi: 1035-1040

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: .. fakatonutonu atu Sea ‘oku sai ‘aupito ē talanoa ki aí.

Lord Tu’ilakepa: Ko e hā ‘oku mo me’a lōua ai ‘a e ‘Eiki Palēmia mo e Minisitā ‘a ‘au na’a ke fili ke ‘omai ki he Fale ko eni mo e fakahela.

‘Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele. ‘Oku ke mea’i pē ‘etau Tu’utu’uni.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku fakatupu ‘ita ‘Eiki Sea, koe’uhi ko e faka...

‘Eiki Sea: Ko e taimi ko ē ‘oku fakatonutonu ai koe, ‘oku fiema’u ke ke me’a ki lalo, kae ‘atā ‘a e fakatonutonu.

Lord Tu’ilakepa: Pē me’a mai angé. Ko e hā ‘a e fakatonutonu ka u tuku atu ke fai ho fatongiá.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ka u ‘atu ‘eku ki’i fakatonutonú kātaki. Sea ko u, tapu mo e Feitu’u na, kae ‘uma’ā e Hou’eiki. Ko u fie ‘oatu pē ‘a e fakakaukau ko eni. ‘Oku ‘ikai ke u kau ‘i he Kautaha ko eni. Ka ko e me’a fakalukufua eni ‘a e fonua. Ko e Kautaha ko ē ‘o e Poate Taulangá. ‘Oku ‘i ai ‘enau pisinisi ko e tānaki ‘a e silini ‘i he ngāue’aki ha taha ‘enau uafu. Ko koe kotoa pē, ‘oku ‘i ai ho’o uta ‘oku ke fou ‘i he pisinisi ko eni ‘i uafu, ‘oku tānaki ‘e he Kautaha ko eni, ko e Poate Taulanga ho’o *fee*. ‘Oku ou fakatonutonu atu, ko e mo’ua ko eni ‘oku ne lave ki ai. Ko e mo’ua ia ‘a e pisinisi ‘a e Pule’angá, ko e Poate Taulanga, ke nau ō ‘o tānaki. ‘Oku ‘ikai te u kau ‘i he kautaha ko eni, he ‘oku ‘ikai ko ha *owner* au ai. Ka ko ‘eku fakatonutonu atu. Ko e me’a ia ‘a e Poate Taulanga ke nau ō ‘o tānaki ‘a e me’a ko iá he ko ‘enau pisinisi. Ko e ki’i fakatonutonu ia.

Lord Tu’ilakepa: Sea, ko u pehē ke tuku ia. Ko u ‘oatu pē ...

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea, ‘a e ‘Eiki Minisitā Sea. Ko e fakatonutonu Sea, ko e, na’e me’a mai ‘aki ‘e he Nōpele ko e mo’ua 4 kilu. Ka ko e me’a hake ko ē ‘a e ‘Eiki Minisitā pea ko ‘ene fakatonutonu ‘ana ia ‘oku ‘ikai ha mo’ua ia ko e 4 kilu. Ko e mo’ua ia ‘a e *Ports Authority*. ‘Osi ange ko iá ko e *Ports Authority* ‘oku *owe* ki ai he ‘e he tokotaha ko ē ‘a e 4 kilu ko eni na’e me’a ki ai ‘a e Minisitā.

‘Eiki Palēmia: Sea, ko e ki’i fakatonutonu atu.

Siaosi Sovaleni: ‘E anga fēfē ‘a e fo’i fakatonutonu ko iá?

‘Eiki Palēmia: Sea, ko u kole atu fakamolemole mu’a Hou’eiki. Sea ko u kole atu. Ko u hūfanga he lotu mo e. Fakafoki mai mu’a ‘etau feme’a’aki ‘a e Fale ni ki he ‘etau ‘asenitá. Ko e ‘u

fakafekiki ko eni ‘oku ou kole atu kuo tau mavahe ‘aupito, ‘aupito, tautolu. Pea ko u kole atu ki he Nōpele ko eni, kātaki alā mu’a ‘o fakamokomoko . Tukuange ‘a e Sea...

Lord Tu’ilakepa: Sea, ‘oku ou mokomoko ko e fu’u ī eni ‘e fiha? Taha, ua...3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12. Ko e fale mokomoko taha eni he taimi ni Sea. Pea ‘oku tau mokomoko pē

‘Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele, ‘oku toe pē ho’o sekoni ‘e 20 ho’o miniti ‘e 2 na’e fakalahi.

Lord Tu’ilakepa: Mahalo pē Sea ‘oku mahalo ko e lea ‘oku ou ngāue‘aki, mahalo pē na’a ‘oku’uhinga ki ai e ‘Eiki Palēmia na ‘oku ‘afu nai ki he Fale ni ‘Eiki Sea hūfanga he fakatapu. Kaekehe Sea, ‘oku ou ‘oatu pē ‘Eiki Sea, ‘a e ngaahi mo’oni’i me’a ‘i he pongipongi ni. Ka ‘oku totonu pē ‘Eiki Palēmia, fakatokanga’i pē ange mu’a ‘a e me’a ‘oku mau ‘oatu kapau ‘oku ke pehē ‘e he Feitu’u na na’a ko e fakafekiki. Fakatokanga’i eni he ‘oku mau mea’i ‘e he Hou’eiki tokolahi he Fale ni, pea lave’i ‘e he motu’a ni ‘a e ngaahi me’a ko eni ‘oku ‘ohake ‘Eiki Sea. Mahalo kuo lava. Mālō, mālō ‘Eiki Sea e ma’u faingamālie.

Lord Tu’iha’angana: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea tapu mo e Hou’eiki Fale Alea ‘o Tonga.

Ngaahi hoha’a ‘a e Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea fekau’aki mo e tali mei he Pule’anga

‘Eiki Sea, ko e me’a pē ‘oku ou fie lave atu ki ai ko e, ‘a eni na’e kamata’aki ‘e he Feitu’u na, pea na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Palēmia, fekau’aki mo e kaveinga mahu’inga ko eni Sea ko u tui ko e kaveinga mahu’inga taha ia ‘o a’u mai ki he tōumui e to’u Fale Alea ko eni. Fekau’aki mo e Tohi Tangi na’e ‘omai ki he Fale Alea ‘o Tonga. Pea na’e kole ‘a e tafa’aki ‘a e Pule’angá ke ‘omai ‘enau tohi tali ki ai. Pea na’e pehē foki na’e toki fakahū mai foki pea mo e fakamatata ‘Atita fekau’aki mo e Tohi Tangi ko ia ‘aneafi. Pea ko u tui Sea na’e tu’utu’uni foki ‘e he Feitu’u na ke fakatatali ‘a e feme’a’aki pea mo e lau ‘a e kakano ‘o e līpooti ko ia ‘a e ‘Atita, kae kakato ‘a e tali ko eni mei he tafa’aki ‘a e Pule’angá na’a nau kole ki ai. Pea ‘oku lolotonga ngāue ki ai ‘a e Kōmiti ko eni ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea ‘o Tonga. Ka ko u ‘ohake pē eni Sea he ko e ‘uhinga, hangē na’a ke me’a ki ai ‘e fai ‘a e fakataha ‘a e Kōmiti ‘anai ‘i he 4.00. Pea ‘i he ‘eku lave’i ‘oku te’eki ke...hangē pē ko eni ‘oku ki’i fa’a ‘asi hake pē ‘i he feme’a’aki, ‘ikai ma’u pau ki he taimi ‘e ‘osi ai ‘a e to’u Fale Alea ka ko e me’a pē ‘oku ou ma’u ‘e au ki ai, hangē ko ena na’a ke, na’e ‘asi ‘i he mitia mo e me’a ‘a e, ko e uike ni, pea ko e uike kaha’u, pea ‘e kamata ‘a e Fale Alea ‘o e to’utupu nai, ‘i he ‘aho 12 pē ko e ‘aho, ‘a ia ‘oku ‘ikai ke u ma’u lelei au ia, hangē pē mahalo mo e Hou’eiki Mēmipa ‘e ni’ihi pē ko e hā ‘a e taimi ‘e ‘osi ai ‘a e Fale Alea, pē ko e uike ‘a ē ko eni ‘oku mahe’a hake ko e uike ni pē ko e uike kaha’u. Ka ko e ‘uhingá, ko e fai mo fai ha fakamahino ki he kaveinga mahu’inga ko eni. Ko u ‘o hake pē au ia he ko e *update* fakamuimui mai kiate au, hangē pē na’e me’a mai ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘aneuhu ‘i he ‘eku ‘eke mai fekau’aki mo e me’a ko ia hangē ko eni na’a ke mea’i foki Sea, ‘a e ‘omai ‘a e tali ko eni mei he Pule’anga . Pea hangē pē na’e me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki Palēmia. Na’e mahino te nau ‘omai tahataha. Na’e ‘osi ‘omai foki ‘enau tali fakalukufua pea na’e ‘omai tahataha pē ‘enau talí.

<004>

Taimi: 1040-1045

Lord Tu’iha’angana: ...ka ‘oku ou tui Sea, ko ‘eku ‘ohake pē ‘e au ‘eni ia na’a lava pē ‘o vete heni pea kapau ‘oku pehē pē ia ke tuku pē ke vete he’emau Kōmiti kā ‘oku ou tui ko e *issue* ko eni he’ikai to e fu’u mavahe ‘a e Kōmiti ia mei he me’a ko eni na’a mau tu’u ai, fekau’aki eni Sea pea ‘oku ou tui pē au na’a lava ‘ohake heni he ‘oku ‘i ai pē ‘etau ngaahi tu’utu’uni ke fai ki ai ‘etau ngaahi kupu he’etau tu’utu’uni ke tuku fakatafa’aki. Pea ‘i he hangē ko ia na’a ku lave ki ai na’a ku ‘eke mai ‘aneuhu ki he kau Kalake pē ‘oku mahino mai ki he *update* fakamuimui kiate au kuo ‘osi ‘omai ‘a e tali, ‘a e ngaahi tali ko eni ki he fakahū mai mei he tafa’aki ‘a e Pule’anga, kā ko e kau ia ‘i he me’a na’e tokanga ki ai ‘a e Kōmiti ‘uhinga he ‘oku tu’upau ia ‘i he ‘etau tu’utu’uni, pea n a’e ‘osi ‘ohake ‘e he motu’a ni ia ‘i he uike kuo ‘osi pea na’e fai mai ki ai ‘a e me’a ‘a e Palēmia, pea ‘oku ki’i fai pē hono ‘oku ‘i ai pē ‘a e ngaahi ‘uhinga ki he fekau’aki eni mo e kupu ‘etau tu’utu’uni ‘oku ‘ikai ke ngofua ke fakahū fakapilitānia mai ha me’a ia ki he Fale ko eni Sea. Pea ‘i he ma’u ko ia ‘aneuhu ko e tali ko eni ‘oku ‘osi ‘omai ia ko e to e kongā lahi ia pē ‘oku kei fakapilitānia pē ia.

Pea neongo ‘oku ‘osi fai ‘a e femahino’akí ia ‘o hangē na’e me’a mai ‘a e ‘Eiki Palēmia ‘i he uike kuo ‘osí ia, neongo na’a nau ‘osi talamai ‘enautolu ‘e ‘ikai ke lau ia, kā ‘oku kei fihia pē Kōmití ia he’ikai ke fakahū mai ha tatau pē pē ko e fakamatala fakaloahi pē ko e ‘ū *attachments* ke pou pou ki he talí, pē ko e hā ‘a e ‘oku fihia pē ‘oku ‘asi pē ia he ‘ikai ke ngofua ke fakahū mai ha me’a fakapilitānia.

Pea ko ia Sea, ko e ‘uhingá ‘a’aku ia ‘eku mahu’ingá ia ‘i he kave’inga ko eni ke fai mo fai ha feme’a’aki ki ai he ko e ‘uhingá hangē pe ko ena ko e me’a ko ena pea ‘oku ou tui ‘oku ‘i ai ‘a e tokanga ki ai ke fai mo fai mo ‘osi ‘a e *issue* ko ia Tohi Tangi pea kapau ‘oku fakangofua ke ‘omai mo e tali, pea ‘omai kae fai mo lau mo e me’a ko ena na’e ‘oatu.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole pē mu’a kau ‘eke ai pē ki he Nōpele he’ene kei me’a, pē ko e kupu fīha koā ia ‘oku ‘asi ai ‘a e tu’utu’uni ko ē ‘oku tapu ke ‘omai ‘a eme’a fakapilitānia ke tokoni mai pē Sea.

Lord Tu’i’āfitu: Sea ki’i tokoni kupu 21 ‘o e Tohi Tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na, mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea.

Lord Tu’iha’angana: Kā ko e ‘a eni ‘oku ou lau ...

‘Eiki Minisitā Fefakatlau’aki: ‘Eiki Sea ki’i fakatonutonu atu kātaki. Ko e kupu 21, ko e kupu k oē ‘oku fai ki ai ‘a e lau ‘oku fekau’aki ia mo e me’a sivi ‘e tolu ‘o fekau’aki mo ha Tohi Tangi hū mai ki loto Fale Alea. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha kupu pehē ia ‘i he tali ‘a e Pule’anga ki loto Fale Alea.

Lord Tu’i’āfitu: Fakatonutonu Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Lau mai ‘a e kupu ka tau fanongo ki ai kātaki.

Lord Tu’i’āfitu: Ko e fakatonutonú Sea, ko e fakalea ‘o e kupu 21 tukukehe ‘a e fanga ki’i kupu iiki ko ē. Ko e lea faka’ofisiale ke ngāue’aki ‘e he Fale Alea ‘o Tonga ko e lea fakatonga.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ko ‘etau Lipooti kotokotoa ko eni ‘oku tau feme’a’aki ai, mahalo peesi ‘e tahaafe tupu, ‘oku fakatonga pea fakapālangi.

Lord Tu’iha’angana: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Kā ‘oku ‘omai kotokotoa ia kia tautolu ki heni, ko e fehu’i ko e hā ‘a e me’a ‘oku ‘ikai lava ai ‘omai, ‘oku tali ē fakapilitānia mo e fakapālangi, mo e fakatonga, ko e hā leva ‘oku to e kehe ai ‘a e *issue* ia ko eni.

Lord Tu’iha’angana: ‘Ai ka u tali atu. Mo’oni ia ko e me’a ia ‘oku ou ‘ohake ai ke fai ‘a e feme’a’aki ki ai, ko e ‘ū me’a ko ē ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Leipa ‘oku fakapālangi pea ko hono *translate* fakatonga ē ‘o e me’a ko ia. Ko e ‘ū me’a ko eni ‘oku *attachments*, te u fakatātā ki he Tohi Tangi na’e ‘omai fekau’aki mo e ako, 2015 mahalo Sea pē ko e mei ‘ova ‘i he pēseti ‘e nimangofulu ‘a e Tohi Tangi ko ia, ko e ‘ū fakamatala fakalahi, meimei fakapilitānia, na’e fakafoki ‘e he Kōmiti kiate kinautolu na’a nau ‘omai ‘a e Tohi, tatau ai pē pē ko e fetohi’aki pē ko e Lipooti ‘oku fekau ‘aki mo e me’a, neongo ko e tohi ia ‘oku fakatonga pē ia kā ko e ngaahi fakamatala fakalahi ia, ‘a eni ‘oku ou lave ki ai. Na’e to e fakafoki ki he kau Tohi Tangi ko eni ki’i fetohi’aki kotoa pē mo e lipooti mo e hā na’a nau ngāue na’e to e mei ‘osi ‘a e māhina ‘e ua ‘enau nofo ‘o liliu pea to e fakahū mai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Eiki Sea ‘e lava ke u ki’i tokoni atu ki he hou’eiki he te u lava ke u ki’i tokoni atu pē mu’a, pē ‘e loto lelei ki ai.

Lord Tu’iha’angana: Kae ‘oleva mu’a ‘Eiki Minisitā ke u ‘oatu ‘a e me’a ko ‘eku ‘uhinga ko ‘eku kole ki he Sea, ko ‘eku ‘oatu eni ‘emau palopalema he ko e ‘uhinga he ‘ikai ke mau to e fu’u liliu mai ‘aefiafi ‘a e faka...kapau ‘e lava ‘a e Sea ia ‘o faitu’utu’uni mai ke faka’atā, ko ‘eku ‘uhinga ia ‘eku ‘ohake, he ko e me’a ia ‘oku mau ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ‘eku fie tokoni atu ai Sea, ko e ki’i tokoni atu pē ‘a’aku ia, ko e ‘uhinga ko ‘etau *process* ngāue ko e ‘ave kia nautolu ke ...

Siaosi Sovaleni: Sea kole ange mu’a ki he ‘Eiki Minisitā ke ‘uluaki kole ma’u, kapau ko e tokoni pau ke tali ke tokoni, ‘oku ‘ikai ke fiema’u ia ko e ‘uhinga ke me’a hake pē ‘a’ana ia ‘o me’a mai ‘o talamai ko e tokoni pea ... kole atu Sea ke ke kātaki pē ‘o fai ha’o tu’utu’uni ki he founga ngāue ko eni ‘a e Fale.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ‘eku fie tokoni atu pē ‘aku ko e ‘uhinga ‘oku ou tui pē au ‘oku loto pē ki ai ‘a e Nōpelé, he ko ia na’e he ‘oku ‘ikai ko ia na’e me’a, me’a lelei pē ki ai ‘a e hou’eiki Sea kā ‘oku mahalo ‘oku loto mamahi ia ki he kakai na’e ...

‘Eiki Sea: Faka’osi mai ho’o poini ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko ia, ‘e Sea ko ‘eku ki’i tokoni atú, ‘oku sai ‘aupito he ko ‘etau

foungá ‘oku pehē ni, ‘omai ki he Feitu’u na, ‘omai tukuhiho ki he Kōmiti Kakato pea ‘ave ki he Kōmiti Tu’uma’u, pea ‘oku nau hanga ‘o fai ‘enau lipooti ‘enau fakakaukau...

<005>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Hangē pē ko ia ‘oku me’a ki ai ‘a e Seá, ki he me’a ‘oku nau pehē ‘oku ‘ikai tonu ke to’o, tonu ke to’o. Pea ‘osi ko iá, pea ‘omai ‘a e fo’i Lipooti ko iá ki heni pē ko e, ke tau sio ki ai, pea tau fai tu’utu’uni ki ai. ‘Oku ou tui au ‘oku sai pē ‘enau ngāue ‘anautolu kae ‘alu ke fei mo ... ‘a ia hangē ko e lau ‘a e Seá, ‘a e me’a ‘a e Seá, ko mautolu mahalo ‘oku palopalemá, ke fei mo mau talaatu ‘emau talí, ki he me’a na’a nau ‘omai, kae lava ke tāpuni ‘a e Lipootí, kae ‘ohake ki he Feitu’u na mo e Falé ni. Ko e ki’i tokoní atu pē ia ‘oku mo’oni pē ‘a e lau ‘a e Nōpele.

Kole ke faitu’utu’uni Fale Alea ki he ngaahi me’a fakapilitānia ‘oku ‘ikai liliu faka-Tonga

Lord Tu’iha’angana : Ko ia. ‘E Sea, ko e me’a ko ia na’a ku tokanga ki ai, hangē ‘oku me’a ki ai, ‘oku mo’oni pē ia, ko e ‘ū me’a ko eni ko ē ‘oku hā he Tu’utu’uni fekau’aki mo e ‘ū me’a ko ení, ‘e fai pē ia ‘e he Kōmiti. Ko e fo’i *issue* pē eni ‘oku ou kole atu au na’a lava ‘o solova heni, ko e faka-Pilitaniá, ke tau faka’uhinga’i ‘a e Tu’utu’uni pea vete. Kapau ‘oku tali ‘e he Falé, ka mau ngāue pē mautolu he kakano ‘o e talí ‘e lau faka-Tongá. Kapau ‘e tu’utu’uni mai ‘a e Falé, he ko e ‘uhingá, he ko e me’a ko ē ‘e tu’u ai ‘a e Kōmiti he ‘ikai pē tali ha me’a faka-Pilitānia ia ‘oku ‘ikai ke *translate* faka-Tonga ke fakahū mai. Pea kapau ‘oku pehē ‘e he Falé ke tau tali heni ke tu’utu’uni ke ngofua ka mau ngāue pē mautolu he kakano ‘o e tali. He ko e ‘uhingá he ‘ikai ke to e fu’u liliu ‘emau, ‘a e *issue* pē ko iá faka-Pilitania.

'Eiki Minisitā Polisi : Sea fakamolemole pē ‘e tali e me’a ke u ki’i fakamalanga atu ai pē fekau’aki mo e *issue* tatau pē Sea.

'Eiki Sea : Me’a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

Kupu 21 Tohi Tu’utu’uni e Fale Alea fekau’aki mo e ngāue’aki lea faka-Tonga

'Eiki Minisitā Polisi : Tapu mo e Feitu’u na 'Eiki Sea mālō ho’o laumālie ki he pongipongí ni, kae tapu atu ki he 'Eiki Palēmiá, pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Kae ‘oatu pē mu’a ‘a e anga ‘o e fakakaukau’i ko hono ‘uhingá, fakamālō ki he Sea ‘o e Kōmiti ko ení, 'Eiki Nōpele hono ‘omai ‘a e fakakaukau’i, ke fai ha fevahevahe’aki ai ‘i he pongipongí ni pē ‘e lava ‘o vete. Tonu pē ‘eku ma’ú ē, pē ‘e lava ‘o vete, ke fai ha feme’a’aki ai ‘a e Fale Alea. Kau eni ia he me’a ‘oku mahu’inga ‘aupito Sea.

Ko e Kupu 21 ‘o ‘etau Tu’utu’uní, ‘a ia ‘oku pehē Sea. Ko e lea faka-‘ofisiale ke ngāue’aki ‘i he Fale Aleá, ko e lea faka-Tonga. Ko e me’a ia na’a ku ‘eke ai Sea ke fai hano lau’i e kupu ko ia. Pea mou kātaki pē Sea, ‘oku ‘i ai foki ‘etau Tu’utu’uni ko ení, ‘oku hiki faka-Tonga, pea to e hiki fakapālangi. Pea ke angalelei pē Sea mo Hou'eiki, kau hanga ‘o ‘oatu hono fakapālangí ‘oku pehē:

“The official language to be used in the Legislative Assembly is the Tongan language...” ‘A ia ko ‘ene ‘uhinga mai, ko e lea faka-‘ofisiale. Ko e ‘uhinga ko ē ki he motu’á ni Sea, ‘oku ‘ikai ke tapui ‘a e ngaahi lea kehé, ka ko e lea faka’ofisiale ke ngāue’aki, ko e lea faka-Tonga. Pea ‘oku ou tui ‘oku makatu’unga mei ai Sea ‘a e ‘omai ko ia ‘a e Lao Fakaangaangá, ‘oku faka-Tonga pea faka-pālangi. Ko e ‘omai ko ia ‘a e Fakamatala ‘Esitimetí, ‘oku faka-Tonga, pea faka-pālangi.

Ko ‘etau Tohi Tu’utu’uni ko ia ‘atautolu ko ení ‘oku faka-Tonga, ‘oku faka-pālangi. Ko e Lipooti Fakata’u ‘oku ‘omai ki hení, ‘oku faka-Tonga, ‘oku faka-pālangi. Ko e *official language* ia ‘oku ngāue’aki ‘e he Pule’anga ko e lea faka-Pilitāniá, ka ‘oku ‘ikai ke tapu ai ‘a e lea faka-Tongá. ‘A ia Sea ko e me’a ko ia ‘oku ou tokanga ki aí, fakamālō ki he ‘Eiki Nōpele hono ‘omai ke fai ki ai ‘a e tokangá. Ko e me’a pē ko ē ‘oku ou pehē ko ē ‘oku totonu ke lau ‘i hení, pea faka-Tonga ia. Ko e ngaahi me’a fakapālangi ko ia ‘oku ‘omai ki hení Sea, ‘oku ‘ikai ke lau ia ka ‘oku tu’u pē ia, ‘oku ‘i ai pē ia ka ‘oku ‘ikai ke lau ia. He ko hono ‘uhingá ko e me’a ko ia ‘oku lau ‘oku faka-‘ofisialé, ko e *language* ko e faka-Tonga pē. Pea ko e tokoni atu pē ia Sea, na’ava ke vete ‘a e me’a ‘oku me’a mai ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpelé, kae lava ā ke lau ‘a e ngaahi, ‘a e me’a pē ko ē ‘oku mahino ‘oku faka-Tongá, he ko e tu’u pē ia he’etau Tu’utu’uni.

Tali ‘Eiki Sea ki he ‘omai ha tohi ‘oku fakapālangi

‘Eiki Sea : Fakamālō atu ‘Eiki Minisitā ‘oku mahino ‘a e me’a ‘oku ke me’a ki aí, hono fakalea ‘e tahá, ka ‘omai ha tohi, ‘oku fakapālangi, ‘e ‘ikai ke tali faka’ofisiale ‘i he Fale Aleá. Ko e tali nounou ia. Kapau ‘oku loto pē ‘a e Pule’angá ke fakahū mai ‘enau tohi ‘i he lea faka-papālangi, ‘uluaki, ‘e ikai lava ke lau ‘i Fale Alea. Ko e hā leva ‘a e ‘uhinga ‘e ‘omai ai ha tali ‘oku ‘ikai ke faka’ofisiale ‘i he Falé.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : Sea ka u ki’i tokoni atu pē au Sea kātaki fakamolemole pē.

Taukave Pule’anga ko e me’a pe ‘oku faka-Tonga ke lau he’enua tali

‘Eiki Minisitā Polisi : Fakamolemole Minisitā kau tali, he ‘oku hangē kia au ko e me’a mai ‘a e Seá ki he motu’á ni pea toki hoko atu ‘a e Feitu’u na kātaki. ‘E Sea, ko e ma’u ko ia ‘a e motu’á ni na’e to e ‘uhinga atu ‘a e Pule’angá, ko e kongá pē ko ē ‘oku ‘oatu faka-Tongá, ko e me’a ia ke laú, pea toengá ia ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ke lau ‘a e me’a ko ia. Ko e tokoni atu ia Sea.

Lord Tu’iha’angana : Ko ia Sea, ko e me’a ia ko ē ‘oku ou ‘uhinga ki aí, mahino pē ia ki he Kōmiti. Ko e me’a ko ia ‘oku ‘omai, kakano ko ia ‘o e tali ‘oku ‘omai faka-Tonga pē ia. Ka ko e lave’i ko ia ‘a e motu’á ni fale’i ‘oku ‘omai ‘e he kau Lao ko eni he Kōmití, ko e ‘ū *attachment*, ‘oku ‘i ai ‘a e ‘ū fakamatala fakalahi, ‘oku ‘ikai lau ia ka ‘oku ‘omai ko e poupou, pē ko e fetohi’aki pē ko ha Lipooti ‘oku fekau’aki mo e *issue* ko eni ‘oku ‘omai faka-Pilitania ia.

Siaosi Sovaleni : Sea ko ‘eku ki’i fehu’i pē ‘aku ki he ‘Eiki Nōpele Sea kapau pē te ne tali ke u fehu’i ange.

‘Eiki Minisitā Pa’anga : Sea, na’ava ku tomu’a tu’u hake au ko e tu’o fiha eni ‘a e tu’u ‘a e tokotaha ko ē ‘oku tu’u hake pē ia ‘o lea.

'Eiki Sea : Kātaki pē Tongatapu 3, na'e 'uluaki me'a hake 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga...

<008>

Taimi: 1050-1055

Siaosi Sovaleni: 'A ia 'oku ngofua pē ke me'a e toko ua ha taha he taimi 'e taha Sea?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia. Ko 'eku, Sea tapu mo e Feitu'u na mo e Hou'eiki. Ko e motu'a ni na'e fakafoki mai 'ene tali pea u fiefia he pongipongi ni he a'u e feme'a'aki ke to e ki'i mahino ange. Ko e me'a ko ia na'a ku hanga ko ē 'o 'oatu na'e 'i ai mo e 'ū *attachment* fakapapālangi. Pea ai pē mo e fo'i sino e tohi nau 'oatu na'e 'ikai ke u 'uhinga au ia ke to e kau mai e he 'oku 'osi kau pē ngaahi me'a ko ē 'oku ou pehē ko ē 'oku mahu'inga 'i loto he'eku tali. Ka ko e to e 'omai ko ē ke faka-Tonga ko u sio hifo he *weekend* ki ai 'oku 'i ai e ngaahi foomu ia mei he ngaahi me'a pea mo e 'ū *signature* mo e, te'eki ke u sio he fakamole lahi mo'oni hoku *weekend* he feinga'i ke to e, sio pē ha taha ia 'ikai ke fiema'u ia ke to e lau, 'a ia 'e to e 'omai pē 'eku tali. To e ki'i feinga pē, kapau ai ha ki'i palakalafi ai 'oku ou, he foomu ko ia 'oku ou pehē ke faka-Tonga pea u ki'i faka-Tonga hifo ka 'oku 'ikai ke u 'uhinga au ia ke to e lau mai e fu'u me'a ko ia. Fo'i sino pē 'eku fo'i tohi ...

Tēvita Lavemaau: Ki'i fehu'i 'Eiki Sea ki he Minisitā ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō 'Eiki Sea.

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa. Ko 'eku ki'i kole fakama'ala'ala pē au ia. Ka ko e hā e me'a 'oku to e 'omai ai 'a e konga 'oku fakapapālangi ko ia? Pea tuku pē ia ko ena kuo 'osi fe'unga pē ho tali 'a 'au. 'Omai pē me'a ko ia kapau 'oku 'ikai ke ke loto koe ke ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, 'oku tatau pē eni pea mo e fo'i līpooti ko ē nau fakamatala atu 'aneafi. 'Oku 'asi he fakapapālangi 'a e hingoa na'e 'ave he tokotaha ko eni 'a e 'ū me'alele kae a'u ko ē ki he faka-Tonga 'oku 'ikai ke 'asi hono hingoa ka na'e 'omai pē ia.

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea.

Tēvita Lavemaau: Ko e fakatonutonu ko e hā e felāve'i 'a e *issue* ko ia pea mo 'etau talanoa ki he'etau tohi tali ko eni? Ha'u he poini pea nounou.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ko eni kuo 'osi 'omai 'a 'enau fiema'u pea 'oku talaatu 'e au 'eku 'uhinga. 'Oatu pē ki ai kapau 'oku fie sio ha taha lau ki ai he 'oku nau mahino fakapapālangi pea lau. Ka ko e lau ko ē 'i Fale Alea ni lau pē faka-Tonga. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole ka u ki'i tokoni atu pē ki he poini ko ē 'oku me'a mai ai 'a 'Eua 11. Sea ko e feinga foki Sea ko e me'a mahu'inga ke lava 'omai ha tali lelei he ko e tali

ki he kakai 'o e fonua pea 'e lau heni. Pea 'oku to e mahu'inga foki Sea ke mahino 'oku 'i ai ha fakamo'oni ki he ngaahi tali ko ē 'e lau. Ko e me'a 'oku mahu'inga ai e 'omai e ngaahi *document* ko ia he neongo 'e 'ikai ke lau ka 'oku hoko ia ko e fakamo'oni mahino ko e me'a ko ē 'oku tohi'i faka-Tonga mai ko ē 'o lau 'oku makatu'unga 'i he ngaahi poini mo e ngaahi fakamo'oni pau. Pea 'oku 'omai ke me'a ki ai e kōmiti ko u tui au Sea 'oku totonu ke hounga'ia e kōmiti hono 'omai e ngaahi 'ū pepa ko ia Sea. 'Oku 'ikai ko ha Tohi Tangi eni ia Sea ke tafōki pē 'o paaki mai mei he *Facebook*.

Lord Tu'iha'angana: Sea mālō ko 'eku 'uhinga pē 'a'aku ko eni kuo 'oatu e 'uhinga Sea ...

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ka ko e 'uhinga ko e ngāue tatau pē na'e fai ki he me'a kotoa pē ko eni 'o a'u mai ki he fakamuimui tahá eni, 'a ē nau lave ki ai na'e 'i ai e Tohi Tangi mei he Ako he 2015 na'e, 'ū me'a kotoa pē na'a nau fiema'u fakamatala poupu pē ko e 'ū *attachment* na'e fiema'u na'e 'ave na'a nau liliu faka-Tonga kātoa mai. Pea a'u mai ki he ngaahi me'a kotoa pē ko eni pea kapau, ka ko 'eku 'ai atu 'e hā 'e tali mai he Fale he ko e 'uhinga he ko e 'ū fale'i ko eni 'a e kōmiti 'oku 'omai te mau fihia ki he 'ū me'a ko eni he 'ikai ke 'i ai ha me'a fakapālangi, 'ikai ke liliu faka-Tonga. Pea 'e fakahū lōua mai pē.

'Eiki Minisitā Lao: Tokoni pē au ka tau nounou Sea. 'I he faka-Tonga fakapālangi, 'i he lao pē ia. 'Oku mea'i pē ia 'e he kau Fakafofonga. Te tau faka'osi pē ki he faka-Tonga. Ko ē 'oku 'i he Lao Fale Alea 'oku faka-Tonga. Ka mou kātaki, ko e lao pē ia ka fepaki e fakapālangi mo e faka-Tonga 'e mālohi e faka-Tonga. Ka ko e fie tokoni atu pē 'a'aku. 'Oku mahino pē hono 'omai pea ko hono mo'oni 'o'ona *by convention*. 'UHINGA ia 'oku mai ai, faka-Tonga fakapālangi. Tau lava pē. 'Ika ke 'ilo'i pē 'oku ...

Lord Tu'iha'angana: Kai kehe ko e me'a ia ko u 'oatu ai Sea he 'oku 'ikai ke 'i ai ha, 'ikai ke 'i ai ha tokanga 'a e motu'a ni ia pē ko e, ka ko 'eku fiema'u pē 'a'aku ia he ko e me'a ia 'oku fihia ai e kōmiti pē ko e 'ai ha tu'utu'uni pea kapau 'e 'ai ha tu'utu'uni 'a e Fale ni ke faka'atā ke 'omai ha 'ū fakamatala fakalahi ki he tali fakapālangi ...

'Eiki Sea: Ko ia, 'a kātaki pē Sea ko u mahino kia au ho'o kole pea te u kole atu ki he Kalake ke tau pāloti koe'uhī ko e ...

Siaosi Sovaleni: Sea ko e 'ai eni ke kātaki pē ke fakama'ala'ala, ko e 'ai eni ke liliu 'etau Tohi Tu'utu'uni?

'Eiki Sea: 'Oku 'ikai ko e 'ai ke liliu ko e 'ai pē ke faka'atā e fakalahi ke 'omai fakapālangi he 'e to e lōloa e tali e kōmiti kapau 'e to e faka-Tonga'i ...

Siaosi Sovaleni: Kātaki pē Sea ko 'ene 'ai leva ko eni te ne seti leva 'e ia 'a e *precedent* ki he hokohoko atu. Fakatu'utāmaki 'aupito ia ...

<009>

Taimi: 1055 – 1100

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ki'i fakatonutonu kātaki.

Siaosi Sovaleni: .. ke fai tu'utu'uni pē Feitu'u na Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu pē he 'oku 'uhinga mālie kiate au ia e fakakaukau 'a e Feitu'u na. Ko 'eku ki'i fakatonutonu atu pē, 'oku 'ikai ko e 'uhinga eni ia ke tau hanga 'o faka, ke 'ai, ko e tali ko ē kakano 'o e talí, kuo pau ke faka-Tonga'i pea fakapālangi'i.

Siaosi Sovaleni: Sea ko u kole atu angé pē ko e fē me'a.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e me'a ko ē 'oku feinga mai ki ai e Seá, kātaki mu'a Sea ke u..

Siaosi Sovaleni: Kātaki Minisitā ke u 'ai atu he 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ke ke fakatonutonu he ko 'eku 'eke 'a'aku ki he Seá pē ko e 'uhingá 'etau pālotí pe ko e 'uhingá he te ne seti e *precedent*. 'Oku ke fakatonutonu e me'a ko iá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io, 'io ko u fakatonutonu atu ia. He ko 'eku 'uhinga 'eku fakatonutonu atú Sea kātaki fakamolemole. 'Oku 'ikai ke, ko e ma'u 'a e motu'a ni 'oku 'ikai ko ho'o feingá ke ke seti he *precedent* ke fakaava ke ha'u fakapālangi 'ata'atā ha tali. Ko 'eku mahino'i 'e he motu'a ni, ko e si'i kole atu 'a e Sea 'o e Kōmiti fēfē ke tau fakafaihehehe'i 'a e kakano 'o e talí mo e *attachment*. Pea ko e fakangofuá, ke lava 'a e *attachment* 'o 'omai fakapālangi.

Siaosi Sovaleni: Ko e fakatonutonu ia Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e ki'i fakatonutonú ia.

Siaosi Sovaleni: Ko e 'uhinga 'a e, 'a e me'a fakapapālangí. Kapau te ke fakatokanga'i 'Eiki Minisitā. Ko 'etau tali ení, talamai, tau fakapapālangi, tau vouti ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u 'atu e ki'i fakatātā ko ení. Ko e *attachment* ko eni ko ē, ko e 'uhinga e fakapotopoto ki he motu'a ni ho'o fakakaukau, 'oua mu'a te u feinga ke u hanga 'o fakatonutonu he 'oku 'ikai ke 'i ai ha kaunga 'a e me'a ko ē, ko e fakamo'oni pē ia. 'Oku feinga mai 'a e Sea 'o e Kōmiti ke 'ai mu'a 'a e talí.

Siaosi Sovaleni: Sea fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e me'a ia ke fakatonutonú.

Siaosi Sovaleni: Hangē ko e 'Eiki Minisitā Laó na'e me'a mai e 'Eiki Minisitā Laó. 'Oku hanga 'e he Kōmiti ia 'o liliu ki ha'anau fa'ahinga lea faka-Tonga pē.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ka u fakatonutonu atu 'a Tongatapu 3 kātaki.

Siaosi Sovaleni: Te ke lotu pē ki ai.

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Ko e fakatonutonu 'oku pehē ni. Fakatatau ki he 'etau tu'utu'uni, ko e lea faka'ofisiale ke ngāue'aki 'i he Fale Aleá ko e lea faka-Tonga. Ko e Lao ko ena 'oku 'osi ko ia te tau hifo ai ko ē ki he Kōmiti Kakatō 'oku faka-Tonga pea faka-Pilitānia. Ko e lea ko ē 'e ngāue'aki 'i hení ko e Lao Faka-Tonga. 'Oku 'ikai ke lau e me'a faka-Pilitānia. Tatau tofu pē ia mo e laumālie tatau 'oku fakahoko atu 'akí Sea.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ki'i fakatonutonu.

'Eiki Palēmia: Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e *attachment* faka-Pilitānia 'oku 'ikai ke lau. Ko e kakano faka-Tonga ko ia 'oku laú.

Lord Tu'i'āfitu: Sea ko 'eku fakatonutonu ki he Minisitā Polisi fakamolemole.

'Eiki Palēmia:fakahoha'a ...

'Eiki Minisitā Polisi: Fakatonutonu 'oku tonú.

Lord Tu'i'āfitu: 'Ikai.

'Eiki Palēmia: Sea.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e *official language* ko ē.

'Eiki Palēmia: Ka u ki'i tokoni atu he kuo 'o hake 'i Fale ni.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e hā e motua'i lea ke fai 'i he Fale Alea 'o Tongá ko e lea faka-Tonga. Ko e motua'i lea. Kapau te u tala atu kia koe 'a e 'uhinga e *official language*. Ko e fonua eni ko Tonga. Pea ko hono leá ko e *official* ia,

'Eiki Palēmia: Sea.

Lord Tu'i'āfitu: .. ke tau lea pea faka'apa'apá.

'Eiki Minisitā Polisi: Pea ko e hā me'a leva 'oku to e 'omai ai e Laó faka-pālangí.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e ngaahi ngāue faka-pule'anga pē ia.

'Eiki Minisitā Polisi: Hei.

Lord Tu'i'āfitu: Ka 'oku 'uhinga ki ai. 'Ikai 'oku 'uhinga ki ai 'a e Tohi Tu'utu'uni ko ē.

'Eiki Palēmia: 'Oua te ke to e lea koe he 'oku 'ikai ke fu'u, 'ikai 'oku nau hē nautolu.

Lord Tu'i'āfitu: ... ke ngāue'aki *to be* ..

Lord Tu'ilakepa: Sea. 'Eiki Palēmia.

Lord Tu'i'āfitu: Ko e lea faka-Tonga.

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole na'e 'osi 'anenai ho'o kole mai ke tau ngāue fakataha.

'Eiki Palēmia: 'Ikai

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ke me'a atu ki he fa'ahinga tō'onga ho'omou kau Minisitā.

'Eiki Palēmia: 'Ikai Sea.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ke fai ha ngāue fakataha ia 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Fakamolemole.

Lord Tu'ilakepa: Kole atu pē ki he Feitu'u na faka-Tonga, pea ke 'omai e faka-Tonga.

'Eiki Palēmia: Fakamolemole atu. Fakamolemole atu kātaki.

Lord Tu'ilakepa: 'Oua te ke kole fakamolemole mai he 'oku ke sai pē Feitu'u na ia.

'Eiki Palēmia: Kātaki, kātaki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kātaki 'o lea ki he Fakafofonga ko ē ke tuku 'ene 'ai'ainoa'ia. Tuku e fa'ahinga natula ko ena he 'oku me'a ia 'oku kehe ia.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā, 'ikai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ha'u he laini 'o e faka'apa'apá.

Lord Tu'ilakepa: Ko u faka'apa'apa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kapau 'oku mou fiema'u e laini ko ená 'oku lava mo ia.

'Eiki Sea: Hou'eiki mou kātaki 'o me'a hifo ki lalo.

Lord Tu'ilakepa: Ko e hā e me'a 'oku 'ikai ke mou hanga ai 'o liliu ke faka-Tonga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ha'u he faka'apa'apá.

'Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Ko eni 'oku ou kole atu kia moutolu ke mou 'omai ko e 'uhingá ka tau fai 'etau ngāue.

'Eiki Sea: Fakafofonga Nōpele kātaki 'o me'a ki lalo.

Fakamahino Palēmia lau pe faka-Tonga tuku me'a 'oku fakapālangi

'Eiki Palēmia: Kātaki, fakamolemole atu. Ki'i me'a hifo ki lalo. Sea, ko u fakatulou atu he fuka 'oku vilingiá mo e lotu. Fakamolemole, ko u tui 'oku tau ki'i hē kātoa pē kau ai pē mo au. Ka ko u kole atu, tau ki'i fakakaukau lelei. Ko e pōini 'oku 'oatú. 'Oku 'omai 'etau me'a faka-Tonga mo e fakapālangi. Kātoa e Laó. Ko e kole 'a e mātu'a ni 'oku pehē ni, 'oku mau 'omai 'emau talí faka-Tonga mo e fakapālangi, pea kuo mau 'osi tuhu'i atu pē ai, lau pē faka-Tonga, tuku e fakapālangi. Ko 'emau kolé ia. Ko u tui 'oku mahino ko e fanongo mai 'a e kau tamaiki Lautohi Pule'angá mei tu'a 'osi mahino lelei pē kia nautolu. Ka ko u kole atu.

Siaosi Sovaleni: Kole pē Sea ke u ki'i fehu'i ki he 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ko e hā koe Fakafofonga.

Siaosi Sovaleni: 'E Palēmia kātaki pē ko e 'ai pē eni ia ke fakama'ala'ala 'Eiki Palēmia. Ko e fehu'í. 'A ia ko e 'uhingá ka 'omai ia, 'oua 'e lau ia, pea 'oua 'e fakakaukau'i ia kau ia hono fakakaukau'i ko ē 'o e me'a ko ē 'e 'i he Kōmiti. Ko ho'o 'uhingá ki ai Palēmia pē ko e ta'elau pē kae fakakaukau'i pē, kae *consider* pē.

'Eiki Palēmia: Pālangi ia ki hē.

Siaosi Sovaleni: 'Ikai ko e fehu'í ia. Ko hono ta'elaú, pea 'oua leva 'e to e kau ia he fakakaukau'i ko ē he Kōmiti he'enu *consider* ko ē 'o e talí.

'Eiki Palēmia: Me'a pē ia 'a moutolu.

Siaosi Sovaleni: 'Ikai ko e fakama'ala'alá pē ia Sea kātaki pē Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ka ko eni 'oku ou tala atu ka tufa e me'a ko eni ki māmani, te nau lau e faka-Tongá pea te nau ...

<001>

Taimi: 1100-1105

'Eiki Palēmia: ... fiema'u ke sio ki he fakapālangi. Hei'ilo koe kapau 'ikai te mou fie sio moutolu ki ai. Sai pē ia. Ka ko 'emau tali eni 'oku ou 'oatu, 'oatu fakapālangi faka-Tonga fakapālangi. Pea kapau 'oku 'ikai ke mou fie sio moutolu he fakapālangi sai pē ia. 'Ikai ko ha palopalema ia!

Tēvita Lavemaau: Sea. Tapu ...

‘Eiki Palēmia: Pea ko ia ko u kole atu Hou’eiki mou fakamolemole.

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea pea mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale. Sea fakamālō atu au ki he Sea e kōmiti ko eni. ‘Oku ne ‘omai ‘e ia e makatūkia’anga ko ē ‘o e kōmiti. Sea pea ‘oku longoa’a e Fale he pongipongi ni pea ko u pehē au ia fakafoki pē ia ki he Sea ke fai ‘enau ngāue ‘anautolu he kuo pau pē ke ‘omai ki he Fale ko eni ke faka’osi.

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau: Ko hono ua e Sea e me’a ko u tokanga au ki ai ‘Eiki Sea.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea.

Tēvita Lavemaau: Ko e ...

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni.

‘Eiki Sea: ‘Eua 11, fakatonutonu koe Ha’apai 13.

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu ...

Veivosa Taka: Pea ‘e, me’a ki lalo.

Tēvita Lavemaau: To e kole pē ki ‘Eua ki he Palēmia ke ‘oatu ha lolo.

Veivosa Taka: Me’a ki lalo.

Tēvita Lavemaau: ... Tuku ho ‘ai noa’ia!

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ko eni ko e, ko ‘eku fakatonutonu ko ‘ene me’a mai ke ‘ave ke fai mai e tu’utu’uni ‘a e ‘Eiki Sea pea ko ‘eku fakatonutonu kuo ‘osi me’a mai e Feitu’u na ‘o ‘omai ke tau pāloti. Ko e to e ‘ai ke to e me’a fēfē mālō Sea.

Tēvita Lavemaau: Mālō. Sea pea ko e kongā hono uá ‘Eiki Sea ‘oku ou tokanga au ki ai he pongipongi ni ‘Eiki Sea ko e ...

Tokanga ki he te’eki fakatonga’i kongā ‘u me’a he tali Pule’anga

Lord Tu’iha’angana: Sea kātaki ka u ki’i fakatonutonu pē au he *issue* ko ē kae toki hoko atu e me’a ko ē. Ko ‘eku fakatonutonu pē ‘a’aku e me’a ko ē ‘oku pehē ‘oku ‘osi ‘i ai e faka-Tonga mo e fakapālangi. ‘Oku, ko e ‘ū me’a ia ko ē ‘oku faka-Tonga ‘oku fakapālangi pea mo faka-Tonga ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha *issue* ia ai ki he kōmiti he kuo ‘osi māhino ia. Ko e ‘uhinga atu eni ia ‘oku ‘i ai e ‘ū *attachment* ia ‘oku fakapālangi ‘ata’atā pē ia ‘oku te’eki ke faka-Tonga’i ia te’eki ke faka-Tonga ‘oku ‘ikai pē ke ‘i ai ha faka-Tonga ia ai. Ko e ‘ū me’a ia ko ē ‘oku

fakapālangi mo faka-Tonga ia ‘osi faka-Tonga’i mai mo fakapālangi ‘oku sai pē ia kuo ‘osi ko e tu’utu’uni ia. ... he ‘ikai ke fakahū fakapālangi ‘ata’atā pē ia ‘oku te’eki ke faka-Tonga’i ia ko e poini ia.

Tēvita Lavemaau: Mālō Sea. Sio atu au he ki’i, ko u ma’u he pongipongi ‘a e tataua tohi na’e fakatu’asila ki he Feitu’u na felāve’i eni pea mo e ...

‘Eiki Palēmia: Ki’i fakatonutonu atu.

Tēvita Lavemaau: Kakai ko eni na’a nau tohi mai ko eni ki he ...

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu atu eni Sea.

Tēvita Lavemaau: Te’eki ke u, ko e fakatonutonu kapau ‘oku te’eki ke u fakamatala’i ‘Eiki Sea kuo ...

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu Sea.

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu pē koe he te’eki ai ke ...

‘Eiki Palēmia: ‘Oku te’eki ke ‘osi ‘etau talanoa ki he me’a ko eni.

Tēvita Lavemaau: Ko e me’a kehe pē eni.

‘Eiki Palēmia: Ko ‘eku fakatonutonu ia.

Tēvita Lavemaau: Ko e poini kehe pē eni.

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eua 11 ‘oku ‘i ai e mo’oni e ‘Eiki Palēmia ‘oku te’eki ke ‘osi e me’a ‘oku tau me’a ki ai mei he Sea ko ē kōmiti. Toki ‘oatu pē faingamālie.

Tēvita Lavemaau: Mālō.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: ‘E ‘Eiki Sea mo Hou’eiki ko u kole atu ho’omou loto fiemālie. Ko u tui ko e kaveinga ia ko eni Sea he ‘ikai ke to e ‘osi ia he ‘aho ni ka ko ‘etau fētakai ‘atautolu ko eni he ‘ikai ke ‘ilo ia pē ‘e ngata ‘afē. Ko e kole ‘a e motu’a ni ko e kole mu’a ke tau ‘atamai fakapotopoto mo ‘atamai lelei ke tau ngāue’aki he fo’i mōmeniti faingata’a ko eni. Kuo vave e tāpuni hotau Fale. Tukuange ā si’emau tohi tangi. Ko u tui ‘e ‘i ai e feitu’u kehe te mau ō mautolu ‘o fakahoko ki ai. ‘Ikai ko ha ‘uhinga ia ko e pehē ko ha’amaui feinga ke maumau’i ha tu’utu’uni. Fu’u lōloa ko u to e lava pē ‘o lau ‘emau tohi tangi ha feitu’u kehe. Ko e anga pē ‘eku faka’amu neongo ‘eku ta’eloto ke fai e me’a ko ia. Lava ke mau ō ‘o kole ki he letiō Tonga lau ‘emau tali pea kapau ‘e ui ha’amaui fu’u fakataha mo e kakai ‘o e fonua ni ha feitu’u kae lau ‘emau tali. ‘Oku lahi pē feitu’u ke lau ai. Ka ‘oku ‘ikai ke totonu ke fai e me’a ko ia.

Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eiki Palēmia koe’uhí ko ‘etau taimi kole atu ke tau mālōlō.

(Na’e mālōlō ‘a e Fale.)

<002>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea.

Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie hou’eiki. Ko e kimu’a pea tau mālōlō na’e fai ‘a e feme’a’aki ‘i he tali ko eni ‘oku ‘omai mei he Pule’anga, ko e tali ko eni ‘oku ‘ave ki he Kōmiti Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea, pea hangē pē ko e me’a ko eni ‘a e Sea ‘o e Kōmiti ko eni ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fakalahi ki he tali ‘oku ‘omai mei he Hou’eiki Minisitā mo e ‘Eiki Palēmia, ‘oku ‘i he fakapālangi, pea fakatatau ki he ‘etau tu’utu’uni ko e lea faka’ofisiale ‘i he Fale Alea ni, ko e lea faka-Tonga, pea hangē pē ko e founa ngāue ‘oku anga maheni ki ai ‘a e Falé ko e ‘ū Lipooti mo e Lao mo e ‘ū pepa kotoa pē ‘oku fakahū mai ‘oku ‘i he faka-Tonga pea mo e fakapālangi.

Kole ‘Eiki Sea fakahū mai pe tali Pule’anga ‘oku ma’u kae lava hoko atu ngāue e Fale

‘Oku ou kole atu pē ki he Sea ko eni ‘o e Kōmiti, kapau ‘oku lōloa ‘etau tali ki he liliu faka-Tonga mai ‘a e ngaahi fakalahi ko ena ‘oku fakapālangi, pea tau fakahū mai pē ‘a e me’a ko ē ‘oku ma’u koe’uhí kae lava ke hoko atu ‘etau ngāue. ‘A ia ko e hā pē ‘a e tānaki fakapālangi kuo lava ‘o liliu faka-Tonga pea fakahū mai koe’uhí pē ko e fiema’u ke hoko atu ‘a e ngāue. ‘Oku ou tui ‘e fakafiemālie pē tali ko ē ‘oku ‘osi ‘omai, ko e ‘ū fakalahi ‘oku ‘ikai ke fu’u mahu’inga, tukukehe kapau ‘oku mahu’inga pea liliu fakatonga mai. ‘Eiki Palēmia me’a mai.

Kole Palēmia tuku fakatafa’aki e tu’utu’uni Fale kae fai tu’utu’uni Sea

Eiki Palēmia: Sea ‘oku ou tu’u hake ke pou pou atu ki he Feitu’u na Sea. ‘Oku ou kole fakamolemole atu hou’eiki, ko e ongo’i pē eni ‘a e motu’a ni, tonu pē ‘etau tu’utu’uni ‘oku ‘ikai ke u pehē atu ‘e au ‘oku...

<005>

Taimi: 1125-1130

Eiki Palēmia: Ko ‘eku ‘oatu pē ‘a e ki’i fakatātā ‘e taha. Ko e liliu faka-Tonga ko eni ‘o e ‘ū me’a ko eni ‘oku ‘ikai ko ha ngāue si’isi’i eni, ko ‘eku fakatātā eni. ‘Oku ‘i ai ‘a e fo’i Lao ‘a e fo’i Tu’utu’uni Fakamaau’anga heni ko e peesi ‘e 47 ‘osi hono liliu. Pea u fakakaukau ko e hā ko ā ha fu’u me’a, maumau ha me’a he fonuá ni? Mo’oni pē ‘oku ‘i ai ‘etau Tu’utu’uni. Ko ‘emau talí ‘oku faka-Tonga. Ko e ‘ū *attachment* ‘oku lava atu ‘a e fakapālangi, ‘a e faka-Tonga ‘e ni’ihi, pea ‘i ai e ni’ihi, pea ‘oku ou tui ‘oku mau tatau kātoa ai. Ko e kolé Hou’eiki mou kātaki ke fakatatafe hifo ho’omou.. Tau ki’i tuku fakatafa’aki ‘etau tu’utu’uni ko iá, kae fai mu’a ‘a e tu’utu’uni ‘a e Seá, He ka ‘ikai, hangē ko ‘eku lave ‘anenaí, ‘oku ‘ikai ke mau loto ke mau ō ‘o to e lau ‘emau

me'á ha feitu'u kehe. Ko e feitu'u pē eni ke 'ai ai 'emau talí. 'Oku 'ikai faingata'a ke mau ui ha fu'u fakataha fakafonua, ki ha feitu'u pea mau ō 'o lau ai. Ka 'oku 'ikai te u tui ko ha founa totonu ia. Pē te mau lau he letiō..

Mō'ale Fīnau : Sea ka u ki'i, Palēmia ka u ki'i fehu'i atu mu'a 'Eiki Palēmia 'a e ki'i me'a ko eni. Ko 'eku fehu'i pē 'aku ia, tapu mo e Seá, tapu pea mo e Palēmia. Kapau 'e to'o 'a e 'ū *attachment* fakapapālangí, pē fakahū mai pē kae lau pē faka-Tongá, 'oku fakafiemālie pē ia 'Eiki Palēmia? Sea ko 'eku, pea ko ena 'oku me'a mai 'a e Seá, Feitu'u na 'Eiki Sea ko e me'a ia ke faí, pea 'oku ou tui au Hou'eiki ke tau fiemālie ā ke lau ā e me'a ko ení, ka tau lava o 'unu 'etau ngaué. 'E Sea, ko e ngāue faka-Fale Aleá, 'oku taha pē hono 'uhingá 'o'ona, 'oku 'ikai ke toe ua ia. Hono tāketi'i pē 'ona ia ke langa 'a e fonua ko ení, pē ke fiefia 'a e kakaí, pea nau fakatokanga'i 'oku tokanga'i 'enau mo'uí, pea ma'a 'etau ...

'Ikaí ha maumau ki he fonua 'e hoko kae lau tali Pule'anga

'Eiki Sea, kiate au 'oku ou nofo 'o fanongo ki he 'ū fakakikihi ko ení. 'Oku ou lī hake pē 'e au 'a 'eku me'afua, pea u pehē ko e hā nau hano maumau 'o e me'a ko ení ki he fonuá. Sea, 'oku 'ikai ke u ma'u 'e au ia Sea ha maumau 'e hoko, 'i he lau ko eni 'o e me'a ko ení ka 'ikai kau. Pea 'i he 'ikai ko ē ke u ma'u ha maumau, 'oku ou pehē 'Eiki Sea ke tau tukuange ka tau lau ka tau fanongo. Tau fanongo pē tautolu, pea 'osi ko iá, Hou'eiki fanongo mai pea mo e kakaí 'o e fonuá. Lī hake mo 'enau me'afua ia 'anautolu, poto 'a e kakaí ia he fonuá ni 'Eiki Sea. 'E 'ikai ke lava ha taha 'o fufuu'i ha me'a he fonuá ni, pē 'oku fakapālangi pē 'oku faka-Tonga, ko e kakano ko ē 'o e 'ofa fonuá, mo e langa 'o e fonuá mo e tauhi ko ia 'o e totonú, 'osi aka ia he fonua ko ení 'Eiki Sea. Pea ko ia ai Hou'eiki 'oku ou kole atu ke tau lotu fiemālie kae lau 'a e tali ko eni. Lau pē he me'a faka-Tongá, ko e 'uhingá he ko ia 'oku faka-'ofosialē. Ko e *official language* 'Eiki Sea, 'oku 'uhinga pē ia ko e me'a ia 'oku fakatokanga'i faka-'ofisialé. Mai pē 'a e me'a ia ko iá 'oku fakatokanga'i faka-'ofisialé ia 'Eiki Sea ki he Falé ni, pea tau lau, fanongo 'a e kakaí, pea tau mātuku, pea tau fiemālie 'Eiki Sea.

Tēvita Lavemaau : Sea ko e ki'i tokoni pē ki he Fakafofonga. Mālō Sea. 'Oku ou tui kuo mālō Fakafofonga. Tapu mo e Seá, tapu pea mo e Fale 'eiki ni. Sea, kuo mahino 'a e tu'utu'uni ia 'a e Feitu'u na ki he *issue* ko eni, pea 'oku ou tui, tau tukuatu ia 'e tautolu ki he Sea 'o e Kōmiti ko iá, ke nau fakakakato. Ko e ki'i me'a 'oku ou tokanga au ki ai he pongipongi ní 'Eiki Sea ko e ...

'Eiki Palēmia : Sea, fakatonutonu atu. Ko 'eku fakatonutonu kātaki Fakafofonga fakamolemole. 'Oku te'eki ai ke fai ha aofangatuku ki he *issue* mahu'inga ko eni. Tukuange mu'a ki he Seá ke fai mai ha'ane aofangatuku fakamolemole atu kae toki hiki atu ki he me'a ko ena.

Tēvita Lavemaau : Tapu mo e Seá, 'oku ou pehē 'e au kuo 'osi me'a mai 'a e Seá, ki he tukuhifo ki he Sea 'o e Kōmiti ke nau hoko atu.

'Eiki Minisitā Polisi : Ka u tokoni atu Fakafofonga fakamolemole pē Sea pē he laumālie lelei 'a e Fakafofonga.

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi : Mālō 'Eiki Sea mālō e laumālie. 'E Hou'eiki, 'oku tatau 'eku tuí 'aku pea mo e Fakafofonga 'o 'Eua 11, fakamolemole Sea kapau 'oku hala 'eku ma'ú. Ko e me'a ia 'oku me'a mai 'aki 'e he Seá, ke 'omai 'a e talí mo e hā pē liliu kuo 'osi lava 'i he taimí ní. Ko e me'a ia na'e me'a mai 'aki 'e he Seá. Mālō Sea.

'Eiki Palēmia :... ke lau pē ā 'a e me'a ko ia kuo lava 'o liliú, pea tukuatu ā hono toé, kapau ko e tu'utu'uni ia pea 'oku ou pou pou atu ki ai. Pea 'oku ou kole fakamolemole atu Hou'eiki he'etau fu'u lōloa ta ko eni pē, tuku ā ke lau pē 'a e me'a ko ē. Pea ko hono toe 'o e 'ū me'a fakapālangi pea 'oua 'e lau ia, mālō.

Kole ke lau Lipooti 'Atita ki he tohi tangi pea 'asenita fakataha mo e tali Pule'anga

Tēvita Lavemaau : Mālō. Tapu pea mo e Seá pea mo e Hou'eiki 'o e Falé. 'Eiki Sea, fakamālō atu he ngāue kuo lava he pongipongi ni. Sea, ko e tu'u 'a e motu'a ni ia he pongipongi ni 'o fakahoha'asi ho Fale 'eiki Sea, 'oku ou ma'u heni e tatau 'o e tohi...

<008>

Taimi: 1130-1135

Tēvita Lavemaau : ...pea mei he ni'ihī na'a nau fakahū mai ko eni e Tohi Tangi fakafofonga'i mai e kakai 'e toko 4000 tupu ki he Fale. Ko 'enau kole 'Eiki Sea ko e 'uhinga ke lau mu'a 'a e tali ko eni, 'a e ola e ngāue ko ē 'a e 'Atita ki he ngaahi *issue* ko ē na'e fai ki ai 'a e tukuaki'i. Pea ko eni Sea 'oku fai e femahino'aki ko e pongipongi ni ko e 'uhinga ke fakakakato mai e ngāue ko ē, ko e kole pē ia 'Eiki Sea. Tēpile'i fakataha mai pē 'apongipongi ko e 'uhinga 'oku 'api'api e taimi 'o e Fale. Ko u tui 'oku mahu'inga ki he fonua ke nau fanongo mai ki he tali 'a e Hou'eiki Pule'anga pea 'osi ko ia pea lau leva pea mo e tali 'a e tālafili mo e Līpooti 'a e 'Atita 'apongipongi. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Sea kātaki fakamolemole he fa'a tu'u hake. Ne 'ikai fai ho'o tu'utu'uni ki he me'a ko ia. Pea ko u kole atu, ko 'eku tali ē 'oku 'oatu. Pea ko u kole atu ke lau pē ā mu'a ia. Ko u tui ko 'eku tali pē 'a'aku ia 'oku mou tatali ki ai ki hono 'oatu. Ko 'ene 'osi pē 'eku tali atu 'aku ko 'etau melino 'atautolu ia. Ka ko 'eku kole atu Sea tukuange mai 'a e faingamālie ke lau ē, 'osi ko ia pea lau e me'a 'a e 'atita. He 'ikai ke pehē ke lau ē pea tau lau 'Atita lolotonga ko ē ko e ngaahi me'a ia hē 'oku mau fakata'e'aonga'i 'e mautolu e me'a ko ia. Ko ia 'oku ou pehē Sea fakamolemole Feitu'u na ...

'Eiki Sea: 'Eiki Palēmia pehē foki ki he Fakafofonga 'Eua 11 ko e Līpooti ko ena mei he 'Atita na'e toloi ko e 'uhinga 'oku te'eki ai ke kakato mai e ngāue 'a e kōmiti ki he tali e Pule'anga. Ko e tali ko ena e 'Eiki Palēmia 'oku lolotonga 'i he kōmiti mo ia ko 'ene mahino mai pē e ngāue ko ē 'o e kōmiti ko 'etau ngāue fakataha ia ki he ongo līpooti mo e tali.

Tēvita Lavemaau: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ha'apai 13.

Tokanga ki he faitu'utu'uni Fale Alea ke fai fakavavevave 'atita ki he fiema'u he tohi tangi

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko e hoha'a pē 'a e motu'a ni he me'a kuo ke me'a mai 'aki 'i Fale Alea ni fekau'aki mo e fiemālie 'a e Feitu'u na ke fakahoko 'a e tali 'a e Pule'anga fekau'aki pea mo e Tohi Tangi. Sea ka ko 'eku 'oatu pē he motu'a ni 'oku 'i ai e me'a 'oku ou fakatokanga'i ko e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke pāloti'i ka 'oku fakahoko 'aki pē me'a 'a e Feitu'u na. 'Osi pē ha ngaahi 'aho kuo to e tu'utu'uni pē Fale Alea ke pāloti'i. Pea ko e 'uhinga ia Sea 'oku ou 'oatu 'a e fakatātā 'aki eni 'etau Tohi Tangi na'e 'ikai ke tali 'e he Fale ni 'aki pē 'etau loto taha ke tuku pē ki he 'Atita ke fai mai 'enau palani 'i he'enau palani fakata'u. Hili mei ai e ngaahi uike kuo to e pāloti'i 'i Fale Alea ni ke tali ke tu'utu'uni ki he 'Atita ke ne fai 'ene ngāue fakavavevave. Ka ko e 'uhinga ia Sea 'oku ou 'oatu ai he motu'a ni, 'oku 'osi hoko 'a e fononga mai ko eni pea kuo 'asi e pēteni hā me'a 'oku tau fiemālie ki ai.

Faka'ikai'i te'eki tu'utu'uni Fale Alea fai ha 'atita fakavavevave ki he tohi tangi

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu. Fakatonutonu 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Sea pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonu na'e te'eki ai ke tali 'e he Fale ia ko eni ha tu'utu'uni ke fakahoko ki he 'Atita kae fai ha'ane ngāue fakavavevave. Ko e tu'utu'uni na'e tali he Fale ni 'ave ki he 'Atita fakaongoongo ki ai he taimi ke fakakau ai he'ene palani ngāue. Pea na'e fakahā mai pē he tali ko eni e 'Atita. Mālō 'Eiki Sea.

Veivosa Taka: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e Feitu'u na pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko e tali eni 'a e 'Atita. 'Oku fakaikiiki atu pē 'i he'eku lipooti 'i he tohi fakamanatu 'a e tānaki mai na'a ku vakai kakato pē ki he Tohi Tangi pea mo hono 'omi 'i ho'o me'a tohi mai 'o e 'aho 25 'o Sune 2018. Ko e 'uhinga ia 'oku ou 'oatu ai Sea ko eni 'oku 'asi pē heni na'e tu'utu'uni e Feitu'u na ki he 'Atita ke ne fai 'a e 'atita fakavavevave ko eni. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Te u fakama'ala'ala atu e me'a 'oku ke me'a mai ki ai Fakafofonga Ha'apai 13. Ko 'eku tohi 'o fakahoko 'a e me'a 'a e Fale Alea 'i he peesi fika ua e tohi ko ena 'oku ke me'a mai ki ai, na'a ke me'a mai 'Eiki Sea, tohi e 'aho 25 'o Sune 2018 na'e pea *quote* "Tali 'e he Fale Alea ke 'omai e ngaahi kaveinga ne tokanga ki ai e Tohi Tangi ki he 'Atita Seniale ke fakatokanga'i 'i he'ene palani ngāue 'o e ta'u fakapa'anga hoko." Ko e founa ia na'e fakahoko ...

<009>

Taimi: 1135 – 1140

'Eiki Sea: ... ai 'a e me'a na'e felotoi ki ai e Fale ni. Na'e 'ave tohi mei he Sea ki he 'Atita Senialé pea ko ena 'oku to e fakafoki mai pē 'i he Tohi Tali ko ena 'a e 'atitá.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko e me'a ia 'oku fai ai 'a e fokoutua hake 'o fai atu ai e fakahoha'a. Na'a tau fakahoko ho'o me'a ko eni, pea 'osi ko iá pea hangē pē ko e me'a ko ia na'e fakahokó, he ne u toutou me'a hake 'oku 'asi pē he minití, ke pāloti pea na'e me'a mai e Fale ni, fai'aki pē 'etau felotoi, tuku pē ki he taimi 'atita fakata'ú. Pea ko e 'uhinga ia Sea

‘oku ou ‘oatu ai na’a to e hoko e me’a ko ení ha to e fakavavevave hano fakahoko ha pāloti fekau’aki pea mo e me’a ko ení ‘o ‘ikai ke lava ai ‘o ‘alu lelei e anga ‘etau ngāué. Ka ko e anga pē pē ia ‘a e ki’i fakahoha’a atu ‘Eiki Sea. Mālō ‘aupito.

Eiki Sea: Me’a mai e ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Tokanga ‘ikai tau’atāina ‘atita ke fai ‘ene ngāue he tu’utu’uni’i atu taimi ‘osi ki ai ‘atita

Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e ‘Eiki Palēmia ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ni. Sea, ko u tui pē ko e kaveinga ko ia kuo ‘ohake felāve’i pea mo e lipooti ‘a e ‘atita. ‘Oku mahu’inga ke tau ki’i alealea mo sio lelei angé ki ai pē ‘oku totonu ke tau lau ia ‘i Fale ni. Koe’uhi pē ko hotau vā ko ia pea mo e ‘Atita Senialé, ‘i he’ene tau’atāina ‘ene ngāué pea tau tau’atāina foki mo kitautolu, ‘oua te tau hā kuo tau fakamālohi’i ‘a e ‘Atita Senialé. ‘I he tu’unga ko eni, ko u vakai pē ko ē, ko e Tohi Tangí foki na’e peesi lahi ‘aupito, ko e *folder*, mahalo pē na’e ‘osi a’u pē ‘o tahaafe e peesí. Ko e tohi mai ko eni ‘a e ‘Atitá ko u vakai pē ki he peesi pē ‘e 12, kae mahalo ko e me’a ko ē ‘oku felāve’i mo e me’á ‘oku 11 pē. Pea mo e, pē ‘oku 10. Ko u laulau hifo pē ki ai ‘oku ou ongo’i pē ‘oku ‘i ai e faingata’a’ia ‘a e ‘atitá ‘i he’ene tali maí. Koe’uhi pē kuo ke me’a atu Sea, me’a tohi atu ki ai.

Ko e anga ko ē ‘o e fakakaukau ‘a e motu’a ni. Kehe foki eni ia ko e Tohi Tangi. Ko e Tohi Tangí ia, Tohi Tangi ki he Hou’eiki Minisitā pea ‘oatu ia ki he ‘ātita ke ne hanga ‘o lipooti mai ki he, ‘o felāve’i mo e Tohi Tangí. Kapau na’e ‘asi foki he laó, ‘oku tau’atāina e ‘atita ki he’ene ngāue. Kapau te ne hanga pē ‘o ‘omai ‘ene palaní ke tau vakai ki ai, te ne talamai ‘i hē. Pea ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku tau loto ki ai ke kau he’ene palaní te tau ‘oatu ki ai. Pea ko e me’a pē ia ‘a’ana ke na hanga ‘o vakai fakalelei ki ai fakataha mo ‘ene, mo e anga e tokolahi ‘ene kau ngāue mo ‘ene sio ki he’ene fakakaukau tau’atāina ko e hā, ki he’ene ‘ilo fakapolofesinale ki hono fatongiá, hā me’a mahu’ingá. Pea fai ‘ene ngāue ‘a’ana ia. Pea toki lipooti mai pē ia ‘i he ‘osi ‘a e ta’ú. Pea kapau ‘oku ne fakakaukau, ‘oku ‘i ai e me’a ‘oku mahu’inga ‘aupito ke ‘omi ke mou me’a, ke me’a ki ai e Sea pea mo e Fale ni, te ne ‘omai. Ka ‘oku ‘ikai ko ha tu’utu’uni atu ia, ‘oku mau fiema’u ke ‘osi mai ‘a fē. Ko ‘ene hū pē me’a ia ko iá, ‘e ‘ata leva ia kuo tau hanga ‘o pule’i ‘a e ngāue ke fai fakapolofesinale pē ia ‘e he tokotaha ko ení. Kapau te u, ke mea’i pē Sea ko e motu’a ni na’e fai fatongia he lakanga ko iá, pea na’e ‘i ai e ngaahi me’a pehē na’e ngalingali nai na’e ‘ata pehē. Ne u hanga ‘o, na’e hanga ‘e he Fale ni ‘o fakamālohi’i au, ka na’e ‘ikai. Ko ‘eku anga eni ‘eku fakakaukau mo e me’a ko iá. Na’e ‘i ai e, kapau te u to’o hake pē ha ki’i *example* ‘e taha ‘i he, tau pehē, ‘i he me’a ko eni e pa’anga ko ia tokoni mai ko ē ki he ngāue faka, he teuteu ko eni ‘o e liliu ki he temokalati. Pea ‘omi foki e fo’i *fund* ko iá ki he ‘Ofisi ‘o e Palēmia. Pea taimi ko iá na’a ku ...

<001>

Taimi: 1140-1145

Eiki Minisitā Pa’anga: ... na’a ku ‘osi nofo au ‘o fili ‘ai fili Fale Alea pea ‘ikai ke, ‘ikai ke tali. ‘I kai ke fili mai au pea u to e foki mai, ‘ai ke u foki mai na’e ‘i ai ki’i palopalema ai ‘ai ke foki mai. Na’e ‘i ai pē fēhalaaki ‘o pehē ‘oku ou, ‘oku kei, ‘oku pule’i ‘a hono fakanofa e motu’a

ni e Palēmia ka na'e 'ikai. 'Oku 'i he taimi ia ko ia 'oku 'i he Feitu'u na ia lakanga Sea 'o e Fale Alea. Sai foki mai ko ia 'oku tohi mai 'a e Sea 'o e Fale Alea lolotonga 'o e 'aho ko ia kiate au pē 'oku fēfē 'a e silini ko ia ki he tokoni mai ki he me'a fakatemokalati he ko u fiema'u ke fai 'a e ki'i *training* 'a e kau ngāue 'i Fale Alea ka ko u foki mai eni ki he ngāue.

Tā ko ē 'oku ha'u au ia 'o 'eke ange ko ē ki he kau ngāue talamai 'oku nau lolotonga sivi tapu pē pea mo e nautolu ko ia 'i he taimi ko iá 'a e 'Ofisi Palēmia ki he pa'anga ko ia. Pea u pehē atu hā e me'a 'oku hoko ? Talamai 'oku laka ia he miliona 'ikai ke lava fu'u *account* lelei. Pea u fakakaukau foki pē ko hai 'oku nau *responsible* ki he me'a ko ia, ha'u ki he'eku fakakaukau 'oku 'i ai e, 'a e Palēmia 'oku 'i ai e *CEO* 'oku 'i ai mo e kau ngāue. Pea na'e 'ikai ke u fu'u loko mohe he'eku takataki holo ko ia ke ma'u 'eku fakakaukau pē te u tali koā 'a e tohi pē 'ikai. Pea u a'u ki he tūkunga ko ia ko u pehē 'oku ne 'osi fai pē 'a e ngāue ia ki ai pea ko 'eku talaatu pē au 'a e me'a ko ē 'oku lolotonga fai pea a'u ki he'ene 'osi.

Pea na mou mahalo 'oku mou mea'i pē na'a ku ngata pē 'i he *CEO* 'eku līpooti. 'E lava pē ke fakaanga'i 'e au pē ko e hā e me'a na'e 'ikai ke u kau hake ai 'a e *level* hake ki 'olunga. Pea ko e mahalo 'oku mou mea'i pē ko e kongā ko ia 'oku kei fetakai pē 'o a'u ki he 'aho ni. 'Oku te'eki ai ke ma'a lelei 'a e fo'i kongā ko ia. Ko e ta'u eni 'e ono mahalo mei ai. Kā 'oku to e ki'i fefeka ange e fo'i me'a ko eni he ko e tohi tangi ia. Ko e tohi tangi ia. Kuo 'osi fai e tohi tangi ia pea ko e 'ai eni ke hanga he 'Atita 'o me'a 'o tīpeni ai 'etau fakakaukau'i. 'Oku tau pu'i atu tautolu ke 'omai hangatonu 'a e me'a ko ia. Pea ko e anga pē 'eku vakai hifo ki he he'ene tali 'oku mahalo 'oku 'ikai ke me'a mai hangatonu. Ka 'oku ne ongo'i pē 'oku 'i ai 'ene faingata'a'ia ai. Pea 'oku ou tui 'ikai ke fakalukufua ka ko e mahalo foki 'oku *open* atu 'ikai ke fu'u loko 'i ai ha me'a ia 'e fēfē 'i he tohi ko ia. 'Oku 'ikai ke hanga ha taha 'o ... ko u tui ko e me'a *serious* taha kapau 'oku tau hanga ha taha 'o 'ave ha pa'anga ta'etotonu 'o ne ngāue'aki fakafo'ituitui. 'Oku 'i ai e fanga ki'i fēhalaaki ko e ...

Tēvita Lavemaau: Fakatonutonu 'Eiki Sea. Fakatonutonu ko e 'uhinga ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki Minisitā 'o ngali fakasi'isi'ia ko eni e Līpooti e 'Atita. Na'e 'ikai ko ha līpooti ia ke 'omai ki ai. Ko e līpooti ia ko e tu'utu'uni 'a e Fale pea 'oku fakafoki mai ki heni pea 'oku fiema'u ia ke lau. Pea ko e ngaahi maumau 'oku 'ikai ko e pa'anga pē 'oku *serious* ko hono ta'efakahoko ko ē tu'utu'uni 'a e lao 'oku *serious* e me'a ko ia 'Eiki Sea. 'Oku *serious* ia kiate au ki he motu'a ni ka 'o kapau 'oku 'ikai ke, ko ha fu'u me'a ia 'oku sai pē ia ki he Hou'eiki Pule'anga pea ko u fakamolemole atu. Ko ia 'oku ou kole atu au Sea fai pē ho tu'utu'uni 'a 'au tuku ko ena 'oku fakahū mai 'apongipongi pea toki, ka tau hoko atu 'etau 'asenita 'atautolu 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō, mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Io kātaki pē 'Eiki Minisitā 'oua te ke me'a mai 'i he fo'i tefito'i līpooti 'oku te'eki ke tau 'asenita'i ko 'etau fēme'a'aki eni 'i he *procedure* founa ngāue.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia. Sea. Mālō 'aupito Sea mālō e fakamaama mai tau talanoa pē he *principle* pē. Ka ko ia ko e *principle* 'oku ou tokanga ki ai ko u ongo'i pē pe te tau, 'ai foki ko e, 'e lau ko e fehu'i ia *issue* ia. 'E lau pē 'ikai lau? Ko u tui au ki he fanongo mai 'a e fonua te nau pehē 'oku hanga ha taha 'o feinga ke fakapulipuli'i ha me'a. 'Ikai ko 'eku tui 'oku *issue* ki he motu'a ni pea 'oku mo'oni pē ...

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘E ’i ai ‘a e ngaahi fakafehu’i pehē ka ‘oku pehē pē ke tau fakakaukau lelei angé he’etau fononga ko ē ki he kaha’ú. Pea ko e pehē ‘oku totonu ke tau fai pehē. Pea ko u lea pē foki mo ‘eku *experience* hei’ilo pē ‘e ‘aonga fēfē ia. Pē ‘e lava pē ha taha ke ne pehē mai. Ko e hala ia ho’o me’a na’e fai ‘i he kuohili. Ka ‘oku ‘i ai pē ‘a e ngaahi me’a ‘oku ou tui pē ‘oku ‘aonga pē ke tau mangamanga māmālie pē ‘oua te, he ‘e a’u pē ‘e mahino ange ‘etau fononga. ‘A ia ko ‘eku, anga ia ‘eku tui ki he kongā ko eni, ‘oku ou ongo’i pē ‘e au ‘oku ou ki’i faingata’a’ia. Pea ‘oku ou tui pē na’e ongo’i pehē pē pea mo e tangata’eiki ‘Atita, ‘i he ‘oange ‘a e me’a ko eni. He ko e tohi tangi felāve’i pea mo e, neongo ‘oku ou kau ‘i he, ‘i loto ‘i he me’a ko ē ‘oku ‘ai mai ‘oku fai pē hono faka’ilo, ka ‘oku ‘ikai keu fu’u loko hoha’a au ki ai, he ‘e sai pē. Ka ko ‘eku anga pē ‘eku fokotu’u atu, ‘oku ‘oatu pē ke fai ha’o Tu’utu’uni ‘Eiki Sea. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Kātaki pē Minisitā Leipa. Ko u tui kuo ‘osi mahino ‘a e *issue* ko eni. Pea te tau toki feme’a’aki ki ai ‘i he taimi totonu, ‘i he’ene kau ko ia ki he ‘Asenita. Ko u kole atu ke tau **liliu ‘o Kōmiti Kakato.**

Me’a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki mou fakama’ama’a atu. Tapu pea mo e Tu’i ‘o Tonga. Fakatapu ki he Ta’ahine Kuini mo e Fuifulupe ‘o loto Palasi. Fakatapu ki he, Pilinisi Ata kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Nōpele. Fakatapu heni ki he ‘Eiki Palēmia ‘o Tonga. Pea pehē foki ki he Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti. Fakatapu mavahe atu ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai.

Hou’eiki! Mālō mu’a ho’omou kei fakalaumālie. Ko e vaká eni kuo ‘amanaki ke tukuange kae folau. Ka te u ‘oatu ‘a e ‘eku ki’i me’atokoni faka’aho ko eni, ‘e ‘aonga atu ki he folau. Pē ‘e ‘aonga pē ‘ikai, ka ‘e ‘oatu pē ia. Ko e kongā eni e fononga e Ha’a ‘Isileli. Pea ko ‘enau ki’i talatala tuku eni, ki’i talatalaifale teuteu ke nau hū ki he fonua, pea ‘oku ‘oatu ia ‘i he pongipongi ni, efiāfi ni. ‘Oua na’a ke manumanu ki he fale ‘o ho kaungā’api. ‘Oua na’a ke manumanu ki hono ‘unoho, ho kaungā’api pē ki he ‘ene tamaio’eiki pē ki he ‘ene kaunanga pē ki he’ene fanga pulu, pē ki he’ene ‘asi. Pē ki ha me’a ‘e taha ‘oku ‘a ho’o kaungā’api.

Hou’eiki, na’e ‘ilo’i ‘e he Palōfita, ko e me’a eni ‘e hoko ‘i he lolotonga ‘enau feohi ko ē he fonua ‘o e Tala’ofa. ‘A ia ko e fakatokanga mai ia, ko e me’a eni ‘e fai ai ‘a e movete, me’a eni ‘e fai ai ‘a e fetu’uaki e fale mo e fale, he ko e fakatokanga. ‘E Hou’eiki Minisitā, ‘oua na’a mou manumanu ki he sea ‘a e Palēmia. Hou’eiki Fakafofonga, ‘oua na’a mou manumanu ki he sea ‘a e kau Minisitā. He ko e me’a ia ‘oku fai ai ‘a e fetō’aki. Pea ‘oku ou tui kuo ‘omi hotau fakahinohino pea mou me’a hifo ā ki he’etau ‘Asenita 4.1.

Lao fakaangaanga fika 22/2018

Lao Fakaangaanga ki he fakamā’opo’opo ‘o e ngaahi Lao 2018, Fika 22/ 2018.

‘Oku ‘i ai ha ni’ihi ko eni ‘oku fokotu’u mai he ‘e Vava’u 15, ‘i ai ha ni’ihi ‘oku fie me’a ki ai? ‘I ai ha Poupou? Me’a mai ‘Eiki Nōpele Fika 1 ‘o Vava’u?

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole pē ki he Feitu'u na, tapu pē mo e Feitu'u na, tapu atu ki he Hou'eiki 'o e Kapineti 'Eiki Sea pea kole pē mu'a ke u hūfanga he fakatapu kuo 'osi fai 'e he Feitu'u na. Ko e 'uhinga e me'a 'oku ou kole ai ke 'omai ke tukuhifo ki he Kōmiti ko eni 'e Fakafofonga Fika 15, koe'uhi foki ko ho'omou fokotu'u mai ke

<004>

Taimi: 1150-1155

Lord Tu'ilakepa: ...tali. Ko 'etau tu'utu'uni foki 'oku mou ō pē 'o vakai 'a e lao pea 'omai ki he Fale ni pea ka ki'i fakamā'ala'ala mai angé 'e he Feitu'u na 'a e fo'i lao ke ko e 'uhinga ke tau ko e hā 'a e 'uhinga 'a e me'a 'oku mou fokotu'u mai ai ke tali 'e he Fale ni, 'osi ko ia pea tau hiki nima kitautolu ko e fu'u me'a lelei pē ia.

Sāmiu Vaipulu: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele, me'a mai Vava'u 15.

Sāmiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato.

Taumu'a e Lao Fakaangaanga fika 22/2018

'Eiki Sea ko e fakamā'opo'opo ko eni 'a e lao 'oku fa'a fai ia 'o hongofulu, 'a ia ko e fakamā'opo'opo fakamuimui 'i he 1997 'o ha'u ai ki he 98 'Eiki Sea. Ko e fakamā'opo'opo ko eni ko hono feinga'i ke to e paaki kakato 'a e 'ū Lao Fakatonutonu mo e 'ū lao kotoa mei he vaha'a taimi ko ē ki he taimi ni 'Eiki Sea, he 'oku 'i ai 'a e ngaahi palopalema 'e hoko ia 'i he taimi ko ē 'oku 'ikai fakamā'opo'opo ai. Na'e hoko eni ia 'Eiki Sea hangē ko e ko e fakatātā pē eni ia, 'i he uike kuo 'osí na'a ku 'i Vava'u, na'e 'i ai 'a e hopo tangi ai 'Eiki Sea, toki 'ilo hake ia 'e he Fakamaau Lahi ko e kupu ko ē na'e tautea ai si'i motu'a ia koē me'a fuoloa hono fakapekia 'ona ia kuo 'osi 'i ai 'a e Lao Fakatonutonu, 'a ia ko e fakamā'opo'opo ko eni 'oku ne fakamā'opo'opo kotoa mai 'a e 'ū lao fakatahataha'i pea fai hono paaki, 'a ia kapau 'e lava 'a e ngāue ko eni 'i he ta'u ni, ko e ta'u fo'ou tau lava 'o ngāue ki he *revised addition* ia 'Eiki Sea, 'o 'etau ngaahi lao, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u me'a fo'ou ia heni ka ko hono fakamā'opo'opo fakamafai'i 'a e 'Ateni Seniale, me'a tatau pē na'e fai kimu'a 'Eiki Sea, to e fokotu'u mai 'i he lao ko eni. Pea ko e 'uhinga ia 'oku ou fokotu'u atu ai ke tau tali 'a e lao ko eni kae lava ke ngāue 'a e 'Ateni Seniale mo 'ene kau ngāue ke fakamā'opo'opo 'etau lao ke tau ngāue'aki. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki, ko e tu'u 'i he taimi ní kuo pou pou ke pālōti, kalake, me'a mai 'Eiki Minisitā Leipa.

Tokanga ki he 'ikai ha totonu 'Ateni Seniale ke pālōti

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e ki'i fokotu'u ko eni 'i he Kōmiti Lao, 'oku ou fokotu'u atu pē ke tau fakakaukau lelei ki ai, 'a e fika 4 ke hoko 'a e 'Ateni Seniale ko e mēmipa 'o e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao pē 'ikai ha'ane totonu ke pālōti, 'oku ou fokotu'u atu pē 'e au ke ...

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu Sea kātaki...

Sea Kōmiti Kakato: Peesi fihá ia ‘i he Tohi Lao, ‘i he tohi?

Siaosi Sovaleni: Ko ia ‘oku ‘ikai ke kau ia ‘i he lao ‘a e Fale Alea ‘a e fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Io ko e fo’i lao ‘ikai ke tau lau ki he ‘oku ou pehē ‘e au ko e fekau’aki eni pea mo e Lipooti ke tau tali ‘a e Lipooti katau hoko atu ki he lao, he ‘oku ‘i ai ‘a e fokotu’u heni ia ‘a e Kōmiti mo ene Lipooti ‘oku ou pehē ‘e au ‘oku ‘omai ia pea to e ‘omai mo e lao ke tau hanga ‘o tālanga’i. ‘Oku ou pehē ‘e au ko e me’a eni ‘oku tau ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō me’a mai Vava’u 15.

Samiu Vaipulu: Ko e ‘āsenitā Sea ko e lao fika 22 ‘o e 2018, pea ko e Lao fika 22, ko e Lao Fakaangaanga ia ki he fakamā’opo’opo ‘o e ngaahi lao ne u fakahoha’a atu aí ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Io, kātaki pē Sea ‘oku ou mahino’i ‘i he taimi ni, kātaki. Ko ‘eku ‘ai atu pē ‘e au pē ko fē taimi ‘e ‘osi eni ia ‘a e ongo lao pea tau toki ‘āsenita’i mai, ko u ‘ai pē ‘e au kapau ‘oku hala ‘eku ma’u kātaki...

Lord Tu’iha’angana: Sea ke u ki’i fakatonutonu atu pē katau nga’unu.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai ‘a e Ha’apai fika 1.

Lord Tu’iha’angana: Sea na’e ‘osi lau ‘a e lipooti ia ‘a e Sea ‘o e Kōmiti pea paasi pea na’e ‘osi me’a mai ‘a e Sea, kuo ‘osi paasi ai mo e fokotu’u ia ko ē ke mēmipa ‘a e ‘Ateni Seniale, ‘osi ia. Ko e ‘ū lao pē ia na’e ‘i he Kōmiti Kakato ‘oku tukuhifo. Kātaki pē ‘Eiki Minisitā Leipa kuo ‘osi paasi ia na’e ‘osi me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea, ko e fo’i fokotu’u ia ko ia kuo ‘osi paasi ai pē ia.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Polisi.

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato.

Sea ‘oku ou ‘ohovale au ‘i he talamai na’e paasi ‘a e me’a ko ena na’e ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o fakatokanga’i. Pea na’a ku pehē ‘e au ko e ‘uhinga ko e tukuhifo ko e tukuhifo ‘o e Lipooti, na’e ‘ikai ke u hanga ‘e au ‘o ‘ilo kuo vahevahe ‘a e Lipooti ia ‘o tali ‘a e konga ‘i ‘olunga, pea tukuhifo pē ‘a e lao. ‘Ikei ke u ma’u ki ai pea kapau ‘oku ...

Lord Tu’iha’angana: Ko ia Sea, kātaki pē mahalo na’a ko e ta’emanatu pē kā na’e tu’u ‘a e Fakafofonga fika 3 ‘o Tongatapu ia ‘o ‘ai ke pāloti’i ...

<005>

Taimi: 1155-1200

Lord Tu'iha'angana: 'a e fo'i kupu ko ia 'oku 'i ai e fokotu'u fika 4. Na'e me'a mai 'a e Sea ia 'o e Fale Aleá, kuo 'osi paasi ai pē ia he'ene faka'uhingá 'ana ia, ka ko eni mahalo 'oku tau ma'u kehekehe, ka ko e 'ai ke fakamahino mai angé 'e he Fakafofonga Nōpele Ha'apai, pē ko e hā koā 'ene 'uhinga.

Siaosi Sovaleni : 'Eiki Minisitā Polisi ke u ki'i tokoni atu pē.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni : Tapu pē mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Hangē pē ko ia na'e me'a ki ai ko ē 'a e Hou'eiki mei Ha'apai. 'A ia na'e me'a mai 'a e Minisitā Leipá pea nau fakatonutonu pē, he na'e fiema'u pē 'a e fakama'ala'ala mei he Sea. Pea na'e fakahoko mai ko ē 'e he Seá 'oku tali ko ē eni. Ka ko e Laó foki ia 'oku 'i ai 'a e founa makehe ia. 'Oku pau ke lau tu'o 2, tu'o 3 'a ia ko e 'uhinga ia ko eni 'oku ou tui 'oku faka-'asenita'i ai ko eni 'e he Kōmiti ke tali heni kae toki 'ohake ke lau 2 mo lau 3 'i he Fale Alea. Ko ia pē Sea 'a e ki'i tokoní mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi : Mālō Sea, ko e me'a ia 'oku ou tokanga ki aí Sea, he ko e 'asenita ko ia na'e 'ave ki he Kōmiti Laó, ko e Lao Fakaangaanga. Foki mai 'a e Lipootí ia mo e me'a kehe ia 'oku makehe ia mei he Lao Fakaangaanga. Pea kapau ko ia Sea, 'e to e 'omai ha fokotu'u kehe ia 'a e Pule'angá 'amui. 'Oku 'ikai ke mau fakatokanga'i ia 'e mautolu 'a e me'a ko eni. 'Oku nau kohu mautolu .. pea mo e Lao Fakaangaangá 'ikai ke 'i ai ha 'ilo ia Sea 'oku vaeua ia 'i 'olunga. Ka 'e 'omai 'a e fokotu'u ia 'a e Pule'anga, pea mo e *position* ia 'a e Pule'angá 'amui ange Sea. Pea 'oku 'i ai e poupuu atu ia Sea.

Lord Tu'iha'angana : Ko e me'a pē ia 'oku mahino pea 'ikai ke fai ha femahino'aki ke toki foskotui'u pē ki he Sea 'o e Fale Aleá ka ko 'eku ma'u ia ko ē, ko e me'a ia na'e talamai.

Siaosi Sovaleni : Sea kole mu'a ke tau foki ki he 'etau 'asenitá Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : Kuo mahino 'a e me'a ia.. 15 me'a mai koe.

Sāmiu Vaipulu : 'Eiki Sea te u ki'i lave pē ki he fokotu'u ko ē ke kau mai 'a e 'Ateni Senialé.

Sea Kōmiti Kakato : 'E 15, tau me'a pē he 22 ko ē na'a ke toki me'a mai aí, pea ko 'ene hili iá, hangē pē ko e me'a ko ia 'a e Minisitā Polisi, toki me'a ia 'amui 'o ne toki fai 'e ia hono toe .. ha'ane ta'efiemālie.

Sāmiu Vaipulu : Ka u fokotu'u atu ai leva Sea ke tau ...

Sea Kōmiti Kakato : Kuo fokotu'u mai ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga ki he ..

Lord Tu'ilakepa : Sea, ki'i fakamolemole pē 'a ia ko 'eku fehu'i pē ki he Fakafofonga Fika 15 fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Fika 1.

Lord Tu'ilakepa : Ko e me'a ko eni 'oku 'omai ko eni, fakataha mo e ngaahi kupu, 'oku ke me'a hifo ki he fika 3 'a ia 'oku fokotu'u 'a e Komisiona Fakatonutonu Laó, 'o fokotu'u heni 'a e 'Ateni Senialé ko e Komisiona Fakatonutonu Lao, ki hono fakamā'opo'opo 'o e Fakatonutonu 'o e ngaahi Lao 'o Tonga. Sea, 'ikai foki ke 'i ai ha fa'ahinga me'afua, 'osi mahino pē 'oku 'i ai 'a e Kōmiti Lao 'oku nau tokoni ki he Minisitā Laó pea mo e 'Ateni Senialé, ki hono vakai'i mo sivosivi'i 'a e Laó, 'o fakatatau mo e fiema'u 'a e Pule'angá ki he kakai 'o e fonuá, pē ko e Fale Alea pē ko e Fakataha Tokoni 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai pē 'a e ki'i me'a 'oku ou tokanga ki ai hangē ko e me'a ko eni na'e 'ohake 'e he Falé ni, hono tali ke 'omai 'a e 'Ateni Senialé ki he Falé ni, na'a 'oku fepakipaki eni 'Eiki Sea. Ko e faka'uhinga ko ia 'a e 'Ateni Senialé, 'e kehe ia mei he faka'uhinga 'o e kau Mēmipa he Fale ko eni 'Eiki Sea. 'Oku ou fanongo foki he Falé ni ko e 'ai ke 'omai, 'e faingofua ange 'a e ngāue ai. 'A ia 'oku fokotu'u 'a e 'Ateni Senialé ke hoko ia ko e Komisiona ke ne Fakatonutonu 'a e Laó, 'e to e me'a mai pē ki heni.

Sāmiu Vaipulu : 'Oku 'ikai ko e fakatonutonu. Kātaki 'o me'a hifo ki he me'a ko hono fakamā'opo'opo 'a e 'ū Lao ko ē kae lava ke paaki 'a e 'ū Lao ko eni. Fakamā'opo'opo mai 'a e 'ū Lao Fakatonutonu, Tānaki fakataha mai ia 'o fakahū ki he ngaahi tefito'i Laó, ke lava ke hoko ko e fo'i ..

Lord Tu'ilakepa : Sea, 'oku ou fokotu'u atu ke tau 'ai fakafo'i kupu. 'Oua te tau hanga 'o fu'u tali fakalukufua'i, kae fakamahino ki he Faléni, 'oku 'i ai hotau ngāue, ka tau hokohoko atu he 'ū kupu. 'Oku ou mālie'ia he me'a 'oku me'a 'aki 'e he Feitu'u na, ka 'oku ou kole atu mu'a ke tau fakakupukupu. Pea ke tokoni ki he 'etau ngāué 'Eiki Sea. 'Oua te tau fu'u tali fakalukufua, he 'oku 'osi 'i ai 'a e ngaahi kupu heni...

'Eiki Minisitā Lao : Ka u ki'i tokoni atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Ki'i Fakatonutonu eni 'Eiki Nōpele.

'Eiki Minisitā Lao : Ke u ki'i tokoni atu pē. Ka tau ka fakakupukupu, 'e 'osi 'a e ta'ú ni pea hoko mo e ta'ú kaha'ú. Mou 'ofa mai, ko e Lao ko eni...

Lord Tu'ilakepa : Fakatonutonu atu e Feitu'una 'Eiki Minisitā. Me'a hifo mahalo ko e fo'i peesi pē mahalo 'oku 9 pē 13.

Sea Kōmiti Kakato : Mou kātaki 'o me'a hifo ki lao Fakafofonga.

Lord Tu'ilakepa : 'Ai ke fai ha'atau ngāue, kae tuku 'etau me'a mai pē 'o ...me'a ta'eoli mo'oni e ngāue

Sea Kōmiti Kakato : Tau liliu 'o Fale Alea tau toki hoko atu 'anai.

Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki ke toloi 'a e Falé ki he 2:00

(Na'e toloi heni 'a e Fale Alea ki he 2 ho'atā)

<008>

Taimi: 1415-1420

Eiki Sea: Mālō mu'a ho'omou laumālie lelei Hou'eiki! Fakatokanga atu pē Hou'eiki ki he'etau polokalama ngāue. Kamata he hongofulu pea ko 'etau mālōlō ki he ho'atā, 'oku fiema'u ke mou 'i heni 'i he 2 efiāfi. Kapau 'e to e tōmui ho'omou me'a mai. 'E fiema'u ke fai ha ngāue kia kimoutolu, ka 'oku 'ikai ke u faka'amu ke tau hoko atu ki ai.

Fakamahino 'osi tali ke mēmipa 'Ateni Seniale he Kōmiti Lao Fale Alea

'Uluakí. Na'e 'i ai 'a e 'isiū na'e 'ohake 'i he Kōmiti Kakato fekau'aki pea mo e Tu'utu'uni na'e fakahoko 'i he Fale ni 'aneafi. Ko e Līpooti mei he Kōmiti Lao. Na'e 'i ai 'a e fokotu'u na'e kau ai mei he Kōmiti na'e kau ki ai ... mahalo ko e Fokotu'u Fika 4 'i hono fakakau mai 'a e 'Ateni Seniale ke mēmipa kakato 'i he Kōmiti Lao. Na'e tali 'a e Fokotu'u ko eni 'aneafi. Ka ko eni, na'a ku vakai ki he Lekooti 'o e Fale Alea, na'e fai 'a e feme'a'aki ki ai, pea na'e 'osi mahino pē ko e Fokotu'u ko ia na'e 'osi tali 'e he Fale. Ko e fakamahino atu pē ki he Hou'eiki, ke mou mea'i, mahalo 'e toki 'oatu 'a e tatau 'etau *Hansard* 'apongipongi, ka ko e *draft* eni 'oku ou ma'u. Pea na'e fai 'a e vakai ki ai, kuo 'osi tali 'a e Fokotu'u ko ia 'i he Fale. 'Eiki Minisitā Polisi, me'a mai!

Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Mālō ho'o laumālie lelei ki he ho'atā ni. Pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga Sea. Ko e fakamālō hono fakama'ala'ala mai Sea. Na'e hala 'aupito pē 'a e ma'u na'a mau 'i ai. Na'a mau pehē 'emautolu ko hono tukuhifo ko ē ki he Kōmiti Kakato, 'oku 'uhinga ia ko e tali ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato ke alea'i pea toki 'ohake.

Fakamahino 'osi tali Lipooti Kōmiti Lao he Fale Alea kakato

Eiki Sea: Ko e Līpooti ko eni mei he Kōmiti Lao, na'e tali kakato ia 'i Falealea. Ko e lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga ko eni 'oku 'i he Kōmiti Kakato. Ko ia na'e kole ke tukuhifo. Ko e Līpooti meihe Kōmiti Lao, kuo 'osi tali. Ko e 'u Lao Fakaangaanga na'e fokotu'u mai 'e he Fakafofonga Nōpele pea mei Vava'u, ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato. Pea ko ia 'oku lolotonga 'i he Kōmiti Kakato.

Eiki Minisitā Polisi: Sai pē Sea, 'oku mahino mai 'a ia na'e to'o makehe. Ko e Līpooti foki 'i he ongo fo'i Lao Fakaangaanga. 'A ia 'oku to'o makehe 'a e fo'i Līpooti ia 'o tali kae tukuhifo 'a e ongo fo'i Lao Fakaangaanga. 'A ia ko e me'a ko ia na'e 'ikai ke mau hanga 'o fakatokanga'i. Ka 'oku sai pē Sea he 'e toki 'omai ha'amau Fokotu'u 'amautolu 'amui ki ai 'i he me'a ko ia Sea, kae mālō.

‘Eiki Sea: Ko e Līpooti kapau te mou me’a hifo ki he Fokotu’u. Na’e fokotu’u ke tali ‘a e Lao. Pea na’e ‘i ai ‘a e Fokotu’u ke tali e Lao mo hono fakatonutonu. ‘A ia ko ‘etau tali ‘a e Līpooti ko ē mo ‘ene ngaahi Fokotu’u, pea tau hoko atu leva ki he ngāue ko ē ki he Lao Fakaangaanga ‘a ia na’e fokotu’u mai ke tukuhifo. ‘A ia ko e Lao Fakaangaanga Fika 22, pea mo e Lao Fakaangaanga Fika 23(a).’A ia ko e lao ko ia na’e ‘osi tali ‘i hono tali ‘a e Līpooti ‘a e Kōmiti Lao ke fakahū mai mo hono ngaahi fakatonutonu. Pea ko ia ‘oku lolotonga ‘i he Kōmiti Kakato.

Hou’eiki! Ko ‘etau Lēkooti mei he feme’a’aki ‘aneafi mahalo ‘e toki ‘atā ke mou me’a ki ai ‘i ha’ane maau mei he *Hansard* ka ko e anga ‘a e tu’u ‘etau ngāue he taimi ni. Kole atu ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato. (**Kōmiti Kakato**)

Me’a ‘a e Sea

Sea Kōmiti Kakato: Mou fakama’ama’a atu Hou’eiki. Tapu mo e Tu’i ‘o Tonga. Tapu mo e Ta’ahine Kuini. Tapu mo Ha’a Moheofo. Fakatapu ki he Hou’eiki Nōpele. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti. Pehē foki ki he kau Fakafofonga ‘o e Kakai. Hou’eiki Mālō ho’omou laumālie lelei kae hoko atu hotau fatongia. ‘Oku mou kei feme’a’aki pē eni ‘i he 4.1 – Lao Fakaangaanga ki hono Fakamā’opo’opo ‘o e ngaahi Vā 2018. Fika 22, 2018. Mou me’a mai.

Kole ke alea’i fakakupukupu e Lao Fakaangaanga fika 22/2018

Lord Tu’ilakepa: Sea, tapu pe ki he Feitu’u na, kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Kapineti. ‘Eiki Sea, ‘ikai ke u to e fakalōloa . ‘Oku ou ‘oatu pē koe’uhi ke tau hanga mu’a ‘o fakakupukupu. ‘Oku ke mea’i pē ‘Eiki Sea, ‘i he kupu (iii) ...

<004>

Taimi 1420-1425

Lord Tu’ilakepa: ...’osi mahino pē ko e Komisiona pē ko e ‘Ateni Seniale ko ia te ne fakatonutonu ‘a e ‘ū lao mo hono fakamā’opo’opo ‘ū lao ko eni ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ki’i fakamolemole pē ki he Minisitā Lao kae ‘uma’ā ‘a e Fakafofonga fika 15, mo fakatonutonu mai pē pe ‘oku ma’u hala ‘a e motu’a ni kā koe’uhí ko e me’a ia ‘oku ou vakai ki he lao ‘Eiki Sea, ‘oku totonu pē ke ‘i ai ha taha ke na toko ua pē toko tolu ‘Eiki Sea, ki hono fakamā’opo’opo ‘a e lao, he ‘oku mahu’inga ‘Eiki Sea, ko e lao ko eni ‘e fakamā’opo’opó pea ‘e tui tatau kotoa kotoa ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea mole ke mama’o na’a ‘i ai ha mahamahalo kovi ia, tapu ange pea mo e fakataha’anga ni ‘Eiki Sea. Mole ke mama’o na’a ‘oku pehē ‘oku ‘i ai ha to e fa’ahinga loto ‘Eiki Sea, kā koe’uhí ko hono malu’i pē ‘etau tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e lao mo hono fakamā’opo’opo, he ‘oku ‘i ai foki mo e lao fakatonutonu Sea ‘oku ‘i loto ‘oku fakamatala pē he lao ko eni, ‘a ia ko e Lao Fakatonutonu ko ia ‘Eiki Sea ‘oku ‘asi ia ‘i he ‘ū kupu ki lotó ‘Eiki Sea, kupu 5, ‘o faai atu kimui, ‘oku ‘i ai ‘a e Lao Fakatonutonu ke ne fakatonutonu ‘a e ngaahi lao ko eni.

‘Eiki Sea, ‘oku hangē kiate au ‘oku veiveiua pē ‘oku ‘ikai ke fakapatonu mai ‘i he fatongia ‘o e Komisiona, fakatonutonu lao ko ení pē ko e ‘Ateni Seniale, felāve’i pea mo e talite mo e konivēsio ‘Eiki Sea, ko e talite mo e konivēsio kapau pē ‘oku hangē ka loto ki ai ‘a e ‘Ateni Seniale ke fakahū ke kau ‘i he fakamā’opo’opo pea ka ‘ikai ‘oku ‘i he kupu pē ‘o e lao ko ení te ne malava pē ‘e ia ‘o kapau ‘oku ‘ikai ha talite pē konivēsio ‘i ha fo’i lao fakahangatonu felāve’i mo e me’a ‘e ua ko ení ke hiki tatau ‘a e ngaahi lao ko ení ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea ‘oku ou kole atu pē mu’a ke tau fakakupukupu pē mo mou fakamā’ala’ala mai pē ‘e Fakafofonga fika 15 ‘a e me’a ko ení na’a mou vakai ki ai ‘i he Kōmiti pea ‘omai, ‘Eiki Sea mole ke mama’o ke fai ha fakalōloa ‘Eiki Sea, ‘ai mu’a ke tau ngāue pea ke to e ki’i fakamatala’i ange pē ke to e mahino ange tautautefito ki he kakai ‘o e fonua ‘Eiki Sea.

‘Eiki Palēmia: Te tau fuoloa

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai me’a mai koe Nōpele.

Lord Tu’ilakepa: Ko e me’a ‘Eiki Sea he ‘oku mo’ui ‘a e maiká ia pea ‘oku ‘ai ‘eku fu’u tafoki ki he tafā’aki koē na’a ‘oku...

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ou fokotu’u atu mahalo ko e tokotaha pē ení malanga pē koe ko e hā pē me’a ho’o lōloa ho’o malangá hangē ko e lao ko ení ‘oku ou tui kuo mau maau mautolu, ‘oku ‘osi fokotu’u mai ‘e he Fakafofonga ko ē, Vava’u, ke pāloti, pea ‘oku mau tali ...

Tokanga ki he kupu 5 e Lao fekau’aki mo e talite & konivesio

Lord Tu’ilakepa: Ke ki’i me’a hifo angé ‘e ‘Eiki Palēmia ki he kupu 5, ngaahi talite mo e ngaahi konivēsio ‘oku kau ki ai ‘a Tonga ‘o hangē ‘e pehē ‘e he Komisiona ‘oku fiema’u ke fakakau, hangē ‘oku tu’u ta’epau.

‘Eiki Palēmia: Ta’epau ki ai ‘oku ou tui ‘oku pau pē ia. Ka ke ‘ai mai ‘e koe me’a ko ena ‘oku ke pehē ‘oku ke ta’epau’ia ai.

Lord Tu’ilakepa: Ta ‘oku ‘ikai ke fu’u lau ‘e he Palēmia ‘a e me’a ko ení ‘oku ou ‘uhinga ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ke u ki’i tokoni atu mu’a ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele ko e tokoni.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Tapu mo e Sea pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa. ‘Oku ou tui au ki he me’a ‘oku me’a ki ai ‘a e hou’eiki, ‘i he kongá ko ení, ‘uluaki, ‘oku ou tui ange au ke ‘omai ‘a e Komisiona ki he Minisitā Lao, pea kapau ‘e tānaki mai ki he fakapotopoto ‘a e me’a ko ia. Ko hono uá ‘oku ou to e tui ki he fakakaukau ko ia pea ‘oku ‘ai ke tau ‘alu fakatahataha kā ko e ngaahi tefito’i fakakaukau. ‘Oku ou tui ki he fakakaukau ko ia ke tau tokanga ‘aupito ‘aupito ki he taimi ‘oku hū hētolo mai ai me’a ko e konivēsio mo e me’a ko e talite ‘o ‘ikai ke fou mai he *process* hono fa’u ‘o e lao. Ko e ngaahi tefito’i fakakaukau ko ia ‘oku ou pou pou au ki he hou’eiki ‘oku ne ‘ohaké pē ko e ‘ai ke lau fakakupukupu pē ko e tau ‘ai ‘a e ngaahi tefito’i fakakaukau pea

liliu ki ai 'a e lao. Kā 'oku ou tokanga atu au ki he 'oku 'i ai 'a e taimi 'e ni'ihī fa'a ha'u 'a e kau muli 'o 'omai 'enau ngaahi fokotu'utu'u, pea feinga nautolu ke nau *bypass* 'i he founa 'oku fatu ai 'a e lao 'o a'u ki he tu'unga 'oku *bypass* 'a e Fale ia ko eni. Fakahū hake pē ia ki he Komisiona hangatonu mei he Komisiona ki he lao. Pea ko e kongā ia koē 'oku ou tui au ki he tefito'i fakakaukau 'oku 'ohake 'e he Nōpele mei Vava'u, kā 'oku ou pehē kapau 'e 'ai pē ngaahi tefito'i fakakaukau pea liliu 'a e ngaahi lao kā ko e 'alu fakakupukupū mahalo 'e ki'i lōloa ia, ko e anga pē ia 'eku pou pou atu ki he feme'a'aki.

Sāmiu Vaipulu: Sea ka u ki'i fakatonutonu ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Vava'u 15.

Fakamahino ko e talite ko e me'a ia 'a 'ene 'Afio

Sāmiu Vaipulu: Sea kapau 'e me'a 'a e hou'eiki ki he fakapilitānia, 'oku ki'i nounou ange ia pea 'e mahino ange. Pea ko e me'a ko ē fekau'aki mo e kupu 5, manatu'i ko e talite ko e me'a ia 'a 'Ene 'Afio 'oku 'ikai ke kau ai 'a e Fale ni ia ...

<005>

Taimi: 1425-1430

Sāmiu Vaipulu: ... Ko e me'a ia 'a 'Ene 'Afio 'ene tali 'a e talite ko ia 'oku Tu'utu'uni ki ai 'a e Konisitūtone. Pea kapau 'oku loto 'a e Falé ni ke tau to e sivi 'a e me'a ko iá, pea tau sivi. Pē 'oku 'i ai hatau mafai ke sivi 'a e me'a ko iá pē 'ikai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u ki'i tokoni atu pē mu'a.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tokoni eni Fakafofonga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, tapu pē mo e Feitu'u na mo e Falé. Ko e me'a ko ē 'oku 'uhinga ai ko ē 'a e tefito'i fakakaukau 'omai 'e he Nōpelé, 'oku mahino 'aupito pē ko e talité ia ko e ngaahi me'a faka-tu'apule'anga ko iá 'i he vaha'a faka-Pule'anga, ko e me'a ia 'Ene 'Afio. Ko e taimi ko ē 'e fakalao'i ai 'a e ngaahi talité, ke hoko ko e Lao 'o Tongá, ko e *issue* ia 'a e Fale Aleá, pea kuo pau ke hū mai ia 'i he *process* ko iá, ka 'oku ou tokanga atú, ke 'oua na'a ngāue'aki 'a e fakakaukau ko iá koe'uhi ko e sino 'o e 'Ateni Senialé, ke punakaki mai ai ki loto, kae *bypass* 'etau founa ko ē 'oku tau fa'u ai ..

Sea Kōmiti Kakato Ko e fakatonutonu eni Minisitā.

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. 'Oku 'ikai ke tonu Sea 'a e fakahoko mai ko eni 'e he Minisitā, ke tali 'e he Tu'i ha talite pea to e 'omai ki he Fale Aleá ni. Hangē ko e me'a 'a Vava'u 15, 'oku 'osi 'asi mahino pē he Konisitūtone 'a e me'a ko eni. Ko 'eku fakatonutonú ia Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea te u 'oatu 'a e fakatātā ko eni kātaki.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ka 'i ai ha talite tau fakatātā pehē ko e CEDAW pē ko ha to e fa'ahinga *convention* pē 'i māmani. Pē ko e me'a ko eni 'a e IMO 'a e me'a faka-'alu tahi. Ko e fo'i fakamo'oni ko ia 'o e talite ko iá, ko e *issue* kehe ia mei hono liliu 'a e ngaahi Laó, ke ne fakamānava'i 'a e ngaahi talite ko iá. He 'ikai ke tafoki pē 'a e talite ko iá 'o ha'u ki he Laó, 'o ne talamai, koe'uhi ko e Komisioná 'Ateni Senialé, 'e hū mai ia hangatonu mai ki he tohi Lao, pea *implement* 'oku te'eki ai ke fou mai 'i he founa fa'u Lao 'a e Pule'angá 'a e fonuá kau ai 'a e Falé ni.

'Eiki Minisitā Polisi : 'Eiki Sea ka u tokoni mu'a ki he 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato : Tokoni.

'Eiki Minisitā Polisi : Mālō. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mālō ho'o laumālie ki he ho'atā ni kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. Ko e ki'i tokoni atu pē, 'oku ou tui au, pea mou fakamolemole pē Hou'eiki Mēmipa, na'a ongo fiepoto atu 'a e motu'a ni, ko e fie tokoni pē eni ia ko e 'uhingá ko 'etau ngāue fakalūkufua ki he Lao ko eni. Ko e Lao ko ení, ko hono fakatahataha'i 'a e ngaahi Lao kuo paasi fakamovetevete. 'A ia ko e Tohi Lao ko ia 'a Tongá 'oku faka-voliume, 'alu 'a e faka-voliumé 'o tānaki Lao Vahe 1, 2,3, a'u 'o 18 Lao Hiá ia, 'alu atu ki he Lao, pea 'oku lilililiu 'a e 'ū Lao ko ení 'i he taimi. Paasi 'a e ki'i konga, paasi 'a e ki'i konga, pea ko 'ene 'alu ko ia 'o kongokonga pehē e 'ū Laó, pea 'oku to e fiema'u leva ke fakatahataha'i 'o *compile* kātoa 'a e Lao 'a Tongá, 'oku ui ko ia ko e *consolidation*. 'A ia 'oku 'ikai ko ha fa'u Lao fo'ou, ko hono fakatahataha'i 'a e 'ū Lao moveteveté 'o *compile* fakataha. Ko hono 'uhingá Sea ke taha pē 'a e Tohi Laó, he kapau 'e 'ikai 'e 'alu kongokonga 'a e 'ū Laó, pea kapau 'e ta'etokanga 'a e ngaahi 'Ofisi Laó, ka nau ngāue'aki ha Lao motu'a, 'e iku ia ki he me'a na'e me'a mai 'aki ko ē 'e he Fakafofonga Vava'u. Faka'ilo 'a e ni'ihi ia he kupu'i Lao kuo 'osi fakapekia. Tautea 'a e ni'ihi ia he kupu'i Lao kuo 'osi fakapekia. Ko e 'uhinga ia ko ē hono fakatahataha'i. 'A ia ko e 'osi pē ha ta'u 'e 20, 'oku hū mai leva 'a e 'Ateni Senialé 'o *compile* kātoa 'o fa'u 'a e fanga fu'u Tohi Lao fo'ou kulokula ko ia 'a Tonga, 'o to e tufa kātoa fo'ou mai kia tautolu. Ko e 'uhinga ia 'o e fo'i Lao ko ení. Pea 'oku fakanofa leva 'a e Komisioná, ke ne fai 'a e fo'i ngāue ko iá,

Lord Tu'ilakepa : Sea, me'a mālie pē ka u ki'i fehu'i atu pē ki he Feitu'una.

Sea Kōmiti Kakato : Fehu'i ena Minisitā.

Lord Tu'ilakepa : Ke ke tokoni ke ke me'a mai pē. Kia au ia 'oku ou mālie'ia ange he me'a 'oku ke me'a mai ki ai. 'Oku 'asi foki he kupu he Laó ni, 'oku 'i ai 'a e tēpile 1 mo e tēpile 2. 'A ia ko e tēpile 1 ia ko e ngaahi makatu'unga ia 'oku 'asi he kupu 6 'o e kupu 'o e Lao ko eni. 'E malava 'e he Komisioná 'o to'o 'a e ngaahi me'a pehē. 'Oku 'i ai pē mo e ngaahi kupu 'i he tēpile 2, 'e malava pē 'o ngāue 'a e Komisioná ki ai, 'io 'i ha to e fai tu'utu'uni 'a e Kapineti ki he Komisioná, 'o fakatatau mo e fiema'u 'a e Kapineti.

'Eiki Minisitā Polisi : Kupu fihá ia Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: 7

Lord Tu'ilakepa: Kapau te ke me'a hifo ki he kupu 6 fakamolemole 'i he faka-Tongá...

<008>

Taimi: 1430-1435

Lord Tu'ilakepa: Ko e ngaahi lao ke to'o mei he tohi lao fakatonutonu. Ko ia. Ki he ngaahi tēpile ko ē 'i mui 'oku to e, 'a ia ko e tēpile, 'a ia ko e ngaahi lao ke to'o, to'o ai e ngaahi lao ki he taa'utaha mo e ngaahi lao, kapau te ke me'a hifo pē ki ai. 'I ai leva mo e ngaahi lao 'i he tēpile hono ua ko e mafai ki he fakatonutonu 'a ia ko e Komisiona ke ne fakatonutonu 'i he, 'o kapau 'e 'i ai ha me'a 'a e Kapineti 'oku nau fiema'u ke 'oua 'e to'o 'a e me'a ko ia.

'Eiki Minisitā Polisi: Sai, Sea ka u toki hoko atu mu'a ki ai he ko e ngaahi *subsid*...

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku 'ai pē au ki he Feitu'u na ke ke fakama'ala'ala mai pē 'osi pē ka tau hoko atu.

'Eiki Minisitā Lao: Ki'i fakatonutonu Sea ka ko u tui ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā Lao.

'Eiki Minisitā Lao: Ki'i fakatonutonu eni te tau vave ai. Me'a ko ē na'e me'a 'aki ko ē he Minisitā Polisi. Ko e me'a totonu ia. Ko e fakatahataha'i eni e 'ū lao, 'oku 'ikai ko ha toki me'a fo'ou eni. Ko 'ene lave ki he nima. 'E kau ai e 'ū talite. Tuku 'aupito 'etau talanoa 'oku 'ikai ko ha tau talanoa tautolu ki he totonu 'a hai talite. Ko e me'a ia 'oku fakakau ki ai. Hou'eiki, ko e me'a eni ne 'osi fai pē kimu'a. Ko 'etau feinga eni ke 'omai e fu'u voliume nima pē ono ko ē 'o me'a kuo kakato ai e lao. Ko e me'a ko eni 'oku tala atu te tau to e talanoa hē 'o, ko u kole atu ko e fu'u me'a kātoa ko ē ko hono 'omai ē lao, faingofua ki he kau loea, faingofua ki he Fale Alea. Ko 'ene fakatahataha'i mai eni 'e 'osi 'a e ta'u 'e tolungofulu. Mou kātaki ki'i fakavavevave 'etau ngāue.

'Eiki Minisitā Polisi: Ke ki'i faka'osi atu ai pē Sea 'eku taimi 'a'aku.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e me'a ko ē fekau'aki mo e talite Sea. Ko e mo'oni foki ko e talite ko e mafai ko ia 'oku 'i he 'Ene 'Afio pē ko ha konivēsio ka ko e ngaahi *process* ko ē 'i mu'a 'oku ngāue'i atu ia he Pule'anga mo e Kapineti 'alu 'o fai e felotoi talanoa ko e hā e fo'i konivēsio. Ko 'ene a'u ko ē konivēsio ko e me'a ia 'a 'Ene 'Afio 'alu ko ē 'o talite. Ko e 'uhinga 'oku fa'a fakakau mai ai ki he 'ū me'a pehe ni Sea he neongo 'oku te'eki ke liliu e lao ka 'oku 'osi tali 'e he fonua 'oku 'ikai ke lau ia ko ha lao 'oku kei talite pē ia ka 'oku fa'a ngāue'aki ia he ngaahi Fakamaau'anga 'a e *principle* ko ia he taimi 'oku nau faitu'utu'uni ai. Tau pehē ko e ngaahi taimi ko ē na'e te'eki ke liliu ai 'a e lao, 'a e talite ko ē lao tau pehē ki he fānau, konivēsio ki he fānau. Te'eki liliu ko ē lao 'oku mahino 'oku tali 'e Tonga e *in principle* 'a e konivēsio ko ia. Taimi ko ē 'oku faitu'utu'uni ai 'a e Fakamaau ha fa'ahinga me'a pehē 'oku nau lava nautolu 'o fakaho'ata

mai e *principle* kuo tali he fonua ki he ngaahi konivēsio pē, ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘omai ai ‘o tānaki mo kau he *compile* ‘oku ‘ikai ke lau ia ko e lao. Ka ko e ngaahi tefito’i tui ‘e lava ke mafuli ‘a mui ‘o lao pē ‘e tokoni hono huluhulu ‘a e ngaahi tu’utu’uni fakalao ‘i he Fakamaau’anga.

‘Oku ‘osi hoko ia, ‘osi hanga he kau Tu’i Fakamaau Lahi ia ‘o *mention* he konivēsio. Ko e ‘uhinga ka ‘oku te’eki ke maliu ia ‘o lao Sea. Ko e me’a ko ē na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Nōpele ko e ngaahi *schedule* ko e *schedule 1* ‘oku ‘uhinga ia ki he ngaahi lao tau pehē pē tautolu ia ‘oku fakataimi. Te u ‘oatu fakatātā ko e patiseti ko e lao ia. Ka ‘e kehe lao ko ē he ta’u ni, pea kehe ta’u fo’ou pea kehe, ‘oku liliu pē he ta’u ki he ta’u. Tau pehē ko ha hingoa ha kau *trust*. Ko e lao. Ko e ngaahi hingoa ko ē liliu ia ‘oku fakataimi pē. Ko e lao ko ē ‘oku tu’u ma’u ko ia ia ko ē ‘oku fai ko ē hono *consolidate*. Pea ko ia ko ē ‘oku ‘omai ai e mafai ki he Komisiona ke ne lava ‘o to’o atu e me’a ia ‘oku ‘osi ia ‘oku ‘ikai ke to e, fo’i pastiseti ko ē ta’u ni ko e lao ko ē ‘oku ‘osi ia. To’o ia. Mai e fo’i lao fo’ou ko ē ko e ‘uhinga ki ai kae lava ke faai taha.

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki’i fehu’i pē mu’a Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fehu’i ...

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea mo e Fale ‘Eiki Sea ...

‘Eiki Minisitā Polisi: He me’a pē ko eni Sea he ko e ‘uhinga ‘e to’o ai hoku taimi ‘o’oku.

Tēvita Lavemaau: ‘Io toki to’o pē ha miniti ‘e taha.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ai pē ‘e toki ‘oatu pē ho ki’i taimi. Me’a mai koe 11.

Tēvita Lavemaau: Ko e, Sea ko ‘eku ki’i hoha’a pē ‘a’aku ia ko e ‘ū lao foki ia ko eni kuo ‘osi tali ia pea ‘oku ‘osi fakamānava’i pea ‘oku lolotonga ngāue’aki. Ko ‘eku fifili ke tokoni mai angē ‘a e ‘Eiki Minisitā pea mo e Pule’anga ko e hā koā e me’a ‘oku to e ‘omai ai ki Fale ni ko e ‘ai e fo’i lao ke *bind* e me’a ko eni. ‘Ia au ia ko e fatongia pē ‘eni ia ‘a e Potungāue Lao. Fakamā’opo’opo e ‘ū lao ‘o *bind* pea totongi pea ‘osi. ‘Oku ‘ikai ke u tui au ‘oku to e fiema’u ha fo’i lao ia ke ne hanga ‘o fakamafai’i nautolu ko e fatongia fakatauhi ‘api pē ia ‘Eiki Sea. Ko e ‘uhinga ia ki he motu’a ni. Pea ko ‘eku kole atu ke ki’i fakamaama mai angē, mālō e ngāue. Na’e fakapa’anga ‘e pa’anga ‘e taha miliona ke fakakakato e ngāue ko eni. Pea ko u tui hoko atu *bind* ka tau hanga tautolu ki ha me’a ‘e taha.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā ...

Tēvita Lavemaau: Ko e to e ‘ai e lao fo’ou ke hā?

Sea Kōmiti Kakato: Kātaki pē Fakafofonga kuo mahino kae tuku mu’a ke u ki’i ‘oatu ‘eku ki’i ...

Tēvita Lavemaau: Mālō.

Tēvita Lavemaau: ‘Eku muimui holo ho’omou ngaahi ...

Taimi: 1435 – 1440

Sea Kōmiti Kakato: ... ‘aki ē.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fu’u tohi ko ē ko e fu’u Tohitapu. ‘Oku ‘i loto ‘a Mātiu, ‘oku ‘i loto ‘a Sione, ‘oku ‘i loto, ‘a ia ko ‘eku ‘uhingá ko hono ‘omai ia ‘o fakatahataha e Fuakava Motu’á he tuliki ko ē, ‘ave Fuakava Fo’ou ki he tuliki ko ē, ka ‘oku nau kei ngāue fakataha ē. Pē ‘oku ofi atu ai ‘a e fakakaukau ko eni hono fakamā'opo'opo mai ke fa’o pē ki ha fo’i, ko e hoko atu koe Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea ka u faka’osi atu pē au ia Sea. Ko e ..

Siaosi Sovaleni: Ko e ki’i fakatonutonu vave pē Sea kātaki pē ‘Eiki Minisitā. Ko e konivēsio ia ‘oku *binding* ia. Ko e aleapau fakamāmani lahi ia ‘oku ‘ikai ke pehē ia ko ha me’a noa’ia pē. Ko e me’a ia ko iá ‘oku pau ke tau tauhi pau ki he aleapau ko iá, ‘a e konivēsio ‘a e *convention*. Ko e ki’i tokoni pē ia mo e, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai ‘Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea. ‘Oku kehekehe foki ‘ene *binding* ‘a’ana he fonuá mo e *binding* fakalaó.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e ‘uhinga pē ko e *binding* ia he fonuá ke ne fakakakato hono ngafa ko ē ‘i he konivēsio. He ko e taumu’a ‘o e ‘ū konivēsio, ke liliu ko e lao fakalotofonua. ‘Oku *binding* e fonuá pē ‘oku ha’iha’i e fonuá ke ne fai ‘ene ngāue ki he’ene tukupā ko iá.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu pē. ‘Ika ko e konivēsio ia ‘oku ne talamai hotau fatongia ‘oku pau ke tau talangofua ki ai ‘i he lao fakamāmani.

'Eiki Minisitā Polisi: ‘Io mahalo ko e tali nounou pē Sea,

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā, ‘omai ange ke ‘omai e me’a. Ko u pehē ‘e au kuo ‘osi mahino ‘eku fakatātā atú.

'Eiki Minisitā Polisi: ‘Io Sea ka u

Sea Kōmiti Kakato: Ka ko e fo’i kongá ko ē ki hono fakamā'opo'opo mai e ngaahi laó. Pea kapau ‘oku ke me’a mai ‘e 15 kae toki tokoni.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ka u faka’osi atu pē mu’a ko e ‘uhingá he na’e fai mai e fehu’i ko ē ki

he motu'a ni.

Sea Kōmiti Kakato: Pē me'a mai Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Io fakamolemole pē 'a e Hou'eiki 'oku pau ke fa'u mai ha lao ia ke fai'aki e fatongia ko ení. 'Oku 'amanaki ia ke fakahoko he māhina ni Sea. Pea ko e 'uhinga ia hono 'omai ko ení. Kuo pau ke 'i ai e lao ia ki ai ke fakanofu 'a e tokotaha ko ení, 'Ateni Senialé ke ne fai e ngāue. He ko e ngāue fakalao, ko hono *compile* ko ē 'o e laó 'o 'omai ko e fu'u Tohi Laó, ko e ngāue fakalao ia Sea. Pea ko e 'uhinga ia hono 'omai, he 'ikai ke 'omai noa'ia Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Tevita Lavemaau: Sea, tapu mo e Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'E me'a mai 'a Vava'u 15 hoko mai 'a 16 ke 'osi 'a Vava'u kae toki me'a mai 'a 11.

Sāmiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia. 'Eiki Sea 'oku pau pē ke 'i ai e lao ke ne fakangofua 'a e ngāue ko ení 'oku 'amanaki faí. Pea ko e lao ko ení 'oku fu'u fiema'u ke fai 'a e fakahoko 'o e fatongia ko ení 'Eiki Sea. Kapau te tau paaki kotoa e 'ū konivēsio ko ē 'oku tau kau ki ai, 'osi a māmani he'etau Tohi Lao 'a Tongá. Kuo pau ke filifili ha ngaahi me'a pē 'e 'omai ke tau ngāue'aki. Ka 'osi kātoa e 'ū konivēsio Sea, 'e 'ikai ke tau kei pepa'aki hono paaki e lao ko iá. Ko ia 'oku fiema'u ke 'omai e fō'i lao ko ení pea tau 'ange mafai ki he 'Ateni Senialé ke ne fakahoko e fatongia ko iá. He 'ikai ke to e lele ki hē, to e 'omai ki Fale Alea ni, lele atu ke to e 'omai. Kuo pau ke fai e fatongia ko ení 'Eiki Sea. Pea 'oku tali mai 'a e potungāue ia he kuo fu'u tōmui. 'Oku fiema'u ke nga'unu 'a e ngāue ko ē 'a e fonuá kimu'a. Ka 'oku, ko u tui au 'oku...

Lord Tu'ilakepa: Sea, ki'i fakamolemole pē. Kapau 'e ki'i, 'ikai ke ki'i laumālie lelei pē Vava'u 15. 'Oku 'asi mai foki hení ko e mahino ko e 'ū konivēsio 'oku lahi 'aupito e konivēsio. Ko e tu'unga ko ē mafai 'oku 'oange ko ē ki hení 'o fakatatau ki he me'a ni, hā nai ha konivēsio 'oku ke pehē 'oku totonu ke tuku 'oua te tau to e ngāue, ko e hili ko iá na'e 'osi tali fakalao e ngaahi konivēsio ko iá. Koe'uhí foki 'oku 'ange mafai ki he 'Ateni Senialé ko ia ko e Komisiona, to e 'i ai ha konivēsio 'oku ke me'a ki ai 'oku totonu ke 'oua te tau to e ngāue'aki.

Sāmiu Vaipulu: Me'a ia 'oku 'osi 'omai pē 'Eiki Sea 'oku 'osi mahino 'i he founga ngāue 'a e Pule'angá 'a e konivēsio 'oku tali, he 'e fonuá mo e 'ikai tali. Tau fakatātā, *CEDAW*, 'oku 'ikai tali ia 'e he fonuá. Pea kapau 'e to'o ia 'e he 'Ateni Senialé mei hē, 'oku tau fiemālie kotoa pē tautolu ki ai. Ka 'oku fakamafai'i heni 'a e 'Ateni Senialé ke ne fai e fakakaukau ko iá.

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakamolemole pē he'eku toutou tu'u hake, fakamolemole pē ki he Feitu'u na ka u lotu pē ke u fehu'i pē ke mahino pē ki he feme'a'aki 'a e Falé.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Koe'uhi foki ko ho'o me'a maí. Ko aú 'oku 'ikai ke u tui au ki he konivēsio

ko ē ‘a ia ‘oku ‘ikai tali ‘e he fonua ni. Ko ‘eku lave’i pē ‘aku ia, konivēsio ko ē ‘a ē ‘oku ‘osi tali mai kimu’a ‘o a’u mai ki he taimi ní, konivēsio ia ‘oku tau loto ke fakamā’opo’opó.

<001>

Taimi: 1440-1445

Sea Kōmiti Kakato: ... ki’i ... me’a mai Minisitā Lao.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘E Hou’eiki ko e ‘uhinga e nima ko e ‘ū me’a ‘oku kau. ‘Ikai ke tau talanoa tautolu ki he konivēsio, kau ‘i he ngāue ko eni. Ko e ‘ū lao mo e ‘ū tālite, ‘osi. ‘Ikai ke tau talanoa tautolu heni ki ha konivēsio mo e, ko e me’a ia ‘oku fakamā’opo’opo ‘i he tohi ko eni. Tuku ‘etau talanoa ‘atautolu. Ko e ‘uhinga ia e lao ko e fakatahataha’i pea ko e kau ko e lao he taimi ni mo e ngaahi konivēsio. Ko ‘ene ‘osi ia. ‘Ikai ke ‘i ai ha’atau talanoa ‘atautolu heni ki ha konivēsio ko hai ‘oku ‘i ai ‘ene totonu ki he konivēsio. Ko ‘etau, ko e me’a ia ‘e kau ‘i he fakatonutonu ko eni. Mālō.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ka u ki’i tokoni atu pē ‘Eiki Nōpele, Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Nōpele ‘oku ou, ‘oku ‘i ai e poini ai ho’o me’a kapau ‘e tukuange ‘a e ‘Ateni Seniale ke ne fakakau ha fa’ahinga konivēsio pē ia ‘oku ne pehē ‘oku sai ki Tonga. ‘Oku ‘ikai ko e me’a ia ‘oku, ‘oku ‘ikai ko e fakalea ia e lao kau hanga pē ‘o lau atu.

Kupu nima, kakano ‘o e tohi lao fakatonutonu. Kuo pau ke hā ‘i he tohi lao fakatonutonu kotoa ‘a e, b. Ngaahi tālite mo e ngaahi konivēsio ‘oku kau ki ai ‘a Tonga. ‘A ia ko e ngaahi konivēsio pē mo e tālite ‘oku kau ko ē ki ai ‘a Tonga ni. ‘Oku ‘ikai ke, ‘oku ‘ikai ke ‘atā ia ki he ‘Ateni Seniale ke *multiple choice* ia ‘o fili mai pē ha me’a ‘oku sai’ia ai ‘o fakapipiki mai ki hē. Me’a pē ‘oku ‘osi tali ko ē ‘e he ‘Ene ‘Afīō me’a pē ia ‘oku kau ki ai ‘a Tonga ko ia pē. ‘I ai ha me’a ia ‘oku ‘ikai ke tali ia he ‘Ene ‘Afīō ‘oku ‘ikai ke kau ia. Ko e ki’i tokoni atu pē. Mālō ‘aupito.

Lord Tu’ilakepa: Mālō Sea. Sea ko u ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Lord Tu’ilakepa: Fakamolemole pē tuku pē ke u fehu’i atu pē pea fakamolemole pē Minisitā Lao koe’uhí ko e lao eni ‘oku ‘omai ko eni. Me’a pē ke tau fehu’i pē ke māhino ange kia au māhino ange me’a ko eni ‘oku ‘omai he ‘e ‘Eiki Minisitā Polisi. ‘Eiki Minisitā Polisi ko e taha e ki’i fehu’i ‘e taha, ko e kongā ko ē ‘o e kupu ‘o e mafai ko ē ‘o e Komisiona koe’uhí foki ‘oku ‘osi ‘i ai e ‘ū lao tau tali pea ko e lao ko iá he angamāheni ‘i he’eku lave’i kuo pau pē ke fakafoki mai ke fakapekia he Fale ni. Ko e, ‘i heni ‘e ngofua ke fakatonutonu he Kapineti ‘a e tēpile ua ‘a ia ko e tēpile ua ha lao ‘oku tali pē fa’u ‘e Tonga pē ha kongā ‘o e lao ko iá ‘a ia kuo fakapekia māhino mo pau kuo ‘osi hono ‘aonga ‘ona pē ‘oku ‘ikai to e ngāue’aki he kuo ‘osi hono ‘aonga. Hangē foki hono māheni ‘Eiki Sea ‘oku fa’a ‘omai pē foki ki he Fale ni ki’i fakamāhino mai angé Feitu’u na koe’uhí ko ‘ene fokotu’u atu pē he Komisiona ‘oku ‘i ai ha lao pehē ‘oku ‘i he Kapineti leva

pea mo e Komisiona pē ke mou fakata'e'aonga'i e lao ko iá 'i he tu'u ko ē he taimi ni. 'Oku pehē nai e fofonga 'o e lao ko eni 'o hangē ko e tēpile ua.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e kupu fiha koā ia 'e 'Eiki Nōpele fakamolemole.

Tokanga ki he kupu 7(iii) ko e mafai ke fakatonutonu ha lao

Lord Tu'ilakepa: 'I he kupu fitu si'i tolu ko e mafai ko ē 'o e Komisiona ke ne fakatonutonu ha lao 'oku totonu ke fakata'e'aonga'i 'o kau ai 'a e 'ū lao ko ē he tēpile hono ua. Ko 'ene pehē pē he Komisiona ia ko e lao ko eni 'oku 'osi totonu ke fakata'e'aonga'i pea 'oku 'oatu leva ki he Kapineti 'o fakatatau mo 'eku faka'uhinga ki he tēpile ua 'o hangē ko e fōtunga ko e fofonga 'o e tēpile ua koe'uhí ke fakata'e'aonga'i e lao ko ia.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ko e ma'u eni 'a e motu'a ni 'oku fakamāhino lelei mai pē 'i he tēpile ua. Ko ha lao kuo fakapekia māhino mo pau pē kuo 'osi hono 'aonga pē 'oku 'ikai ke to e ngāue'aki pē kuo 'osi hono 'aonga. 'A ia ko e 'uhinga eni ia ki he lao kotoa 'uhinga ko e ki'i fakatātā pē Sea. Tau pehē ko e lao ko ē ke lue he kauhala. Ko e 'aho ni ia 'oku fakatou ngāue'aki pē ongo kau ongo kauhala lōua ia kae 'alu ki he kauhala. 'E lava ke fakakaukau'i ko e fanga ki'i lao 'oku 'ikai ke to e lava 'ikai ke to e *enforce* ia. Tau pehē ko e, na'e 'i ai e lao e taha na'e fakakaukau'i ka 'oku to e fokotu'u mai mei Vava'u ko e lao ki he 'ā manu hūfanga he fakatapu ko e fa'ahinga lao motu'a pehē pē ko ha lao 'oku 'osi talamai pē 'oku 'osi fakapekia. He ko e 'uhinga e kupu ko ia ki ai Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai Vava'u 16. Ko e me'a ko eni na'e 'osi me'a mai 'aki pē ia he 'e, 'e Vava'u 15 'a e 'ū me'a kotoa ko eni 'oku fai ai hono to e fakamaama. Me'a mai Vava'u 16.

'Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu'u na pehē foki 'eku fakatapu heni ki he Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato pea mālō ho'o laumālie lelei ki he ho'atā ko eni Sea. Ko e me'a ko u tokanga ki ai Sea 'oku hā ia 'i he kupu tolu 'a ia 'oku 'asi ai, fokotu'u 'a e Komisiona Fakatonutonu Lao. 'Oku fokotu'u 'i heni 'a e 'Ateni Seniale ko e Komisiona Fakatonutonu Lao ki hono fakamā'opo'opo mo e fakatonutonu 'o e ngaahi lao 'o Tonga. Ko e me'a ko u tokanga ki ai ...

<002>

Taimi: 1445-1450

'Akosita Lavulavu: ... Sea, he ko e taha pē eni ia 'a e ngaahi fatongia 'o e 'Ateni Seniale lolotonga ni. Ka kuo mei 'osi eni ia 'a e senituli, ko e fatongia pē ia 'a e 'Ateni Seniale ke ne fakamā'opo'opo 'a e ngaahi lao ko eni. Ka ko eni 'oku tau hanga 'etautolu 'o to e fokotu'u atu ke 'i ai ha Komisiona Fakatonutonu Lao. 'I he taimi tatau Sea. Ko u tui mahalo pē 'e to e fiema'u ke to e fakalahi 'a e Patiseti ko eni. Ko e poini ko hono 'oatu ha Patiseti makehe ko e 'uhinga ko e fatongia ko eni.

Ko e faka'amu Sea, ki he fēhu'i ko ena fakatonutonu lao.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Ha'apai 12.

Mo’ale Finau: Tapu mo e Sea. Tapu ki he Hou’eiki. Sea, ko u fanongo atu au ki he Fakafofonga ‘oku ‘ikai ke to e fokotu’u ha Komisiona makehe. Ko e fokotu’u pe ‘a e ‘Ateni Seniale ke ne fai ‘a e fo’i ngāue ko ia. ‘A ia ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha taha kehe ia.

Sea Kōmiti Kakato: Sai mālō! Sai pē 16 ka ko ‘eku ‘oatu pē ‘a e me’a ‘oku mahino ki he motu’a ni. Na’e ‘osi me’a mai pē ‘a 15 ko e fo’i ngāue ko ē ke fai. Kuo pau ke fa’u ‘a e lao ke fai ‘aki ‘a e fo’i ngāue ko ia.

‘Akosita Lavulavu: ‘Oku mahino Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai pē ‘a 15. Ko e fo’i ngāue ko ē ke fai. Kuo pau ke fa’u ‘a e lao ke fai ‘aki ‘a e fo’i ngāue ko ia.

‘Akosita Lavulavu: Ko ia! Mahino Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai 16. 15!

Samiu Kuita Vaipulu: Ko e fakatonutonu atu Sea. Kapau ‘e me’a ‘a e Fakafofonga na, na’a ku ‘osi fakahoko atu pē ‘anenai. Kapau te mou to e vakai ‘o me’a ki he faka-Pilitānia. ‘I he faka-Pilitānia, ‘a ia ‘oku nounou ‘etau ‘u lea ‘oku ngāue ‘aki ‘i he fakatonga. Ko e faka-Pilitania ‘oku mahino ange. Ko e Komisiona ko eni ‘oku fokotu’u, ko e *Law Revision Commissioner*. ‘Oku ‘ikai ko ha fakatonutonu pe ko e fakamā’opo’opo ‘o e ngaahi Lao Fakatonutonu ko ē kuo ‘osi fai mai ‘i he ngaahi ta’u ‘e uofulu kuo ‘osi. Ko e *Law Revision Commissioner*. Ko ia Sea, ‘oku ou kole atu au ko e fatongia eni ia ‘oku fiema’u ke fai. Fokotu’u atu Sea!

‘Akosita Lavulavu: Ko e taha foki Sea, ‘eku ...na’a ku faka’amu pē Sea, ke u fokotu’u heni pē ‘e lava nai ke ‘ave ‘a e Fokotu’u ko eni ‘a e Komisiona Fakatonutonu Lao, ke fakamalumu ‘i he Fale Alea ‘o Tonga. Ko e ‘uhinga pē Sea. Ko e taha ia ‘o e ngaahi fatongia tefito ‘a e Fale Alea ‘o Tonga. Ke nau fa’u ‘a e ngaahi Lao, fakatonutonu ‘a e ngaahi Lao ‘o e fonua. Pea nau lava ‘o fakamā’opo’opo ‘a e ngaahi Lao ko eni ‘o e fonua. ‘I he taimi tatau Sea, ‘oku ou faka’amu pē ke u fehu’i heni. Pē ko e fē’ia ha kongā ‘i he Lao ko eni? ‘Oku ‘asi ai pē ha ‘i he Lao. Ko e hili ko eni ‘a e ngaahi fakatonutonu mo e fakamā’opo’opo mai ‘a e ngaahi lao ko eni. Pea hā leva? Ko e fo’i *full-stop* pea mo e fo’i *comma* pea mo e ‘oku mo e ‘a mo e ‘e mo e hā fua ‘a e ngaahi me’a ko ia Sea. ‘Oku ‘i ai ‘ene ngaahi ‘uhinga ‘a’ana ia pea ‘e lava pē ke faka’uhinga’i kehe ia.

Ko e anga pē ‘eku fokotu’u.

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu Sea!

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni ‘e Vava’u 16.

Sāmiu Vaipulu: Ko e me’a ia ko ia ‘Eiki Sea, ko e fatongia ia ‘o e Fale ni, ‘i he taimi ‘oku fakatonutonu ai ‘a e Lao. Ko e fatongia ‘e toki fiema’u hē, ko hono fakamā’opo’opo pea *print* pea kāsete pea hoko mai ko e Lao ke ngāue ‘aki ‘e he fonua. Pea ko e fatongia leva kapau ‘oku pehē ‘e he Fale ni, pea mo e fonua ni. Ko e Lao me’á ‘oku hala. ‘Omai ‘a e fakatonutonu ke ne fakatonutonu ‘aki ‘a e Lao ko ia ...

‘Akosita Lavulavu: Mahino ‘aupito pē ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Vava’u 15!

Tokanga ki he taimi fehalaaki ai hono fakamā’opo’opo & fakatonutonu ngaahi lao

‘Akosita Lavulavu: Ka ko e me’a ‘oku ou tokanga ki ai, he ‘ikai ke kei tonu ma’u pē ‘a e ‘Ateni Seniale pea mo ‘ene kau ngāue. Ka ko u faka’amu pē ...

Sāmiu Vaipulu: To e fakatonutonu atu Sea. Ko langi pe ‘oku tonu ma’u pē! ‘Oku ‘ai pē mo fehalaaki ‘a e me’a kotoa... ‘ikai ke ‘i ai ha tonu

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia!

Siaosi Sovaleni: Ko e ki’i kole tokoni pē Sea

‘Akosita Lavulavu: Kaikehe Sea! Ko e anga pē ia ‘eku fokotu’u ko u mei ‘osi au ia Sea. Tuku pē ke u faka’osi atu ai leva ko u mei ‘osi au Sea... tuku mu’a ke u faka’osi ai leva. ‘A ia ko e anga ia ‘eku fokotu’u atu Sea na’a lava ke tokoni ko e ‘uhinga pē Sea. Ka ‘i ai ha fehalaaki ‘i he anga ko eni ‘o e fakamā’opo’opo, fakatonutonu ‘a e ngaahi lao ko eni. ‘E pehē leva ‘a e kakai. Ko e fehalaaki ko ena ko e ‘uhinga ko ‘etau fanga kui, mo e fanga tamai mo e fa’ē na’a nau Fale Alea ‘i he ‘aho ko ia. Ko e me’a ia ‘oku ou tokanga ki ai. Fiema’u pē ke mā’opo’opo mo tonu ‘a e me’a kotoa. Pē ko e ‘ave pē ki hē pea to e fakafoki mai ki Fale Alea ni. Ke nau fakapapau’i ‘a e ngaahi me’a ko ē na’e fakatonutonu mo fakamā’opo’opo. Ko e anga pē ‘eku tānaki atu mo e fokotu’u atu na’a lava ke tokoni atu ki he ‘etau ngāue. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 15 te u fakahoko atu ‘e au mei heni ‘oua ‘e to e fai ha lea pehē kia mautolu. Me’a mai Fakafofonga Fika 3 Tongatapu.

Siaosi Sovaleni: Sea ‘ai ai leva ke u ki’i tokoni ...

<004>

Taimi: 1450-1455

Siaosi Sovaleni: Tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato Sea. ‘Oku ou tui mahalo ko e tokoni eni ki he me’a na’e tokanga ki ai ‘a Vava’u 16, ‘i he kupu 7, kupu si’i 2, ‘oku pehē hono fakalea, “ ‘e ‘ikai ha me’a ‘e fakahoko ‘i he kupu ni ke liliu ai ‘a hono ngāue’aki ‘o ha lao.” Ko e lao kotoa pē ‘e fakahoko, ka ‘i ai ha me’a ‘e fai heni ‘i hono fakatahataha’i ki loto he ‘ikai ke maumau’i ai ‘a e ivi ia koē ‘o e fo’i lao ko ē, Mātiu, Sione mo Luke mo e kau tama ko ia. Ko e ‘uhinga pē ia he ‘ikai ke *affect* ‘a e fo’i lao ia. Ko e tokoni pē ia Sea ‘oku ou ...

‘Eiki Minisitā Polisi: Faka’osi atu ai pē Sea fakamolemole...

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ou mei pālotti au ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko ‘eku feinga pē ke mahino ‘oku ou fakamālō au Sea ki he me’a ‘oku ‘omai ‘e Vava’u 16, ko hono ‘uhingā he ‘oku me’a mai ‘a e kakai ‘o e fonua ‘i he letiō, na’a hala ‘a e ma’u ‘o pehē kuo ‘oange ‘a e mafai ki he ke liliu pea fakatahataha’i ‘a e lao ia ‘ohovale pē kuo liliu ia hono ‘omai, *process* ia ‘o *out* mai hē ‘oku ki’i kehe ia, ka ‘oku ‘ikai ko e ngafa ia ‘o e

Komisiona ko eni ko 'ene to e liliu holo ha me'a, tau pehē ko 'ene me'a pē 'ana 'oku fai ko e fakatahataha'i 'a e 'ū lao, ko e ki'i fakatātā pē. Tau pehē ko e Lao ko eni ko ē Omipatimeni na'e fakahū mai, ko ene liliu pē kupu 'o e Lao Omipatimeni, pea 'omai 'a e fo'i lao ia ko ia tau pehē 'omai 'o tau paasi 'e 'ave ia 'o tuku makehe ia. 'Oku te'eki ai ke 'ai ia 'o fakahū ki he fanga fu'u tohi lao ke to'o 'a e lao motu'a kae fakahū atu 'a e ngaahi kupu fo'ou ke fo'i lao pē 'e taha hoko ia ko e tohi pē 'e taha. Kā ko e fo'i lao pē ia 'e taha 'oku ou lave ki ai. Ko e 'ū lao kātoa 'oku paasi 'i he Fale Alea 'i he fo'i taimi ko ia, 'e 'ave pehe'i kātoa. Ko e 'uhinga ia ko ē ui ko ē ko e *consolidation*.

Ko e meimei 'oku fai eni ia 'i he ta'u 'e 20 kotoa pē, ta'u eni ia 'e 28 Sea, te'eki ai ke to e 'ai 'a e me'a ko eni. Ko e *last revision* 'i he 'eku ma'u ko e 1986, 'a ia ko e 'uhinga ia ko ē feinga Sea ke tau *update* ma'u pē 'etau lao, ka ko e ki'i tokoni atu pē mo e fakamālō 'i he feme'a'aki Sea, ke mahino ki hotau fonua. Fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'a e Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e hou'eiki 'o e Fale ni. Ko e me'a 'oku ou fai pē feme'a'aki ko e hangē 'oku 'i ai 'a e ki'i me'a 'oku 'ikai ke fu'u loko mahino lelei kiate au 'i he anga ko ē 'a e fakakaukau, ko e me'a pē foki 'oku tau fakakaukau ki ai 'i he anga 'o e feme'a'aki ko e fo'i lao eni ke fakatahataha'i 'a e ngaahi lao 'oku 'osi 'i ai pē ia. Kā ko e mahino foki 'oku 'i ai ki'i *website* foki 'a e Potungāue ni ē, ko ene liliu pē fo'i lao 'oku 'asi ai, ma'u ki ai 'a e 'ū lao, 'oku hangē 'oku ki'i fihí hoku 'atamai pē ko e 'ai eni na'e 'asi hake 'anenai fo'i patiseti pea to e 'ai eni ki he fo'i patiseti fē eni 'e to e 'ai ai eni ke fai ai hano to e fakamā'opo'opo, kā 'oku 'osi ma'u pē 'e he *Crown Law* hē 'ai pē ai fanga ki'i lao kotoa ko eni ko e 'osi pē hono 'ai 'oku nau fakahū hake ki ai, 'osi maau pē ia ai. Ko e 'ai pē eni ke ne 'ai ke paaki'i mai fo'i me'a ko ia ki ha ki ha *hard copy*, ko hono 'uhinga ia 'oku tautea'i ai 'a e lao ko eni. Ko e anga ia 'eku 'ai fo'i *hard copy, hard copy* 'a e me'a koē 'oku 'osi 'i ai pē ia, mālō Sea.

Mo'ale Finau: Sea ki'i tokoni atu, tokoni ki he Minisitā Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Finau: Tapu pea mo e Sea. Sea 'oku mo'oni 'a e 'Eiki Minisitā, ko e 'ai ke liliu ko hono 'ū, toki 'ave 'o fakamā'opo'opo ki ha ngaahi tohi lao. Ko e 1988 ko e fakamuimui taha ia hono fakamā'opo'opo koē 'ū tohi lao, 'oku 'i ai 'a e ngaahi voliume mahalo 'oku 10, 5 fakatonga, ko 'ete 'alu atu koē ki he 'ofisi 'o e kau Loea fokotu'u mai 'a e 'ū tohi, 'a ia ko hono 'oatu ia 'ū lao na'e te'eki ai ke hiki ia ki ai, fa'o ki ai, pea 'alu leva ki he Fakamaau'anga 'osi kakato hono pepa. Sai ko e me'a koē na'e me'a ki ai 'a e fika 15, ki he fika 3 fakapilitānia, ko e *revision* foki Sea, 'a ia ko e revision ia 'oku 'ikai ko e fakatonutonu, fakatonutonu ia 'i he fakatonga, 'uhinga ko e me'a ia 'oku tau ki'i hē ai 'otau hu'uhu'u tautolu na'a moulu atu pē 'a e 'Ateni Senialé ia 'o fakatonutonu 'e ia ha lao ne 'osi 'omai ki Fale ni 'o kehe ia mei he me'a na'a tau paasi heni.

'Ikai ke u tui au ia 'oku mafai kene fakatonutonu, ke ne to e fai ha fakatonutonu, 'osi 'a e fakatonutonu ia he fo'i *process* na'e vilo mai ia 'i Fale Alea ni. Ko e me'a eni 'oku fai ko hono 'ave 'ū lao ne 'osi paasi 'o fa'o ki hono pepa hono tohi, 'asi mai leva ko e fo'i *revision* ia 'o e ta'u 2018. Pea tau fononga ai mo ia, 'a ia ko e ki'i fatongia pē ia 'oku tānaki ki he 'Ateni Seniale, pea

‘oku tonu hono ‘omai ‘Eiki Sea ketau fakalao’i ke ne lava ‘o fai ‘a e fo’i ngāue fakamā’opo’opo ko ia, pea kapau ‘e moulu ia ‘o faihala ‘o ne liliu ‘e ia ha ki’i me’a fakapulipuli ‘o fakahū atu ia ha ki’i me’a ‘o ‘asi mai ia ‘i he *revision law* ‘o kehe ia mei he lao na’a tau paasi heni, pea faka’ilo leva ‘a e ‘Ateni Seniale ‘Eiki Sea.

Ko ia ‘oku ou fokotu’u atu hou’eiki ‘oku ou tui kuo mā’opo’opo ‘etau ngāue, mālō.

‘Akosita Lavulavu: Sea kātaki ka u ki’i fakatonutonu ... miniti pe ‘e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu, me’a mai koe ...

<005>

Taimi: 1455-1500

‘Akosita Lavulavu: Ko e fakatonutonu atu pē Sea ki he ‘ikai ko ha fakatonutonu, ko e tokoni pē ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Sea Kōmiti Kakato: Na’a ku ‘oatu ‘e au ho’o taimí, ko ho’o fie fakatonutonu, ka ke me’a mai ai leva.

‘Akosita Lavulavu: ‘Oku ou faka’amu pē Sea ko e ‘uhinga na’a ku lave ai ki he patisetí, ‘e toe fiema’u pē nai ke toe fakalahi ‘a e patiseti. ‘Oku ‘asi he Kupu 4 – Ngaahi fatongia ‘o e Komisiona Fakatonutonu Laó kupu si’i (2) ‘E ngofua ki he Komisioná ke ne fokotu’u ha kau mataotao ke tokoni ki hono fakahoko ‘o e ngaahi fatongia ‘o e Komisioná ‘i he kupú ni. ‘A ia ‘e ta’etotongi pē ‘a e kau mataotao ia ko ení? Ko e ‘uhinga ia na’a ku ‘uhinga ai ‘e hiki ‘a e patisetí, he ‘oku pau ke totongi ‘a e kau mataotao ko ē. Mālō Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, ‘oku ou fakamālō atu Sea pehē ki Vava’u 16. Na’e kamata ke to e ki’i maama ange ‘etau sio ko eni ki he fakamā’opo’opo ko eni. Ko e ‘uhinga foki ‘eku lave atu ‘anenaí, kuo ‘osi ‘i ai pē ‘a e fo’i *website* ia ‘oku ‘osi mā’opo’opo ai ‘a e ‘u me’a. Ko ‘ene ‘osi pē ‘a e ki’i.. ko e fo’i Lao ko ení, tuai pē ‘a e *sign* ‘a e me’á ‘a e Tama Tu’í, hū. Ta ko eni ia ‘e toe ‘i ai ‘a e kau *expert* ia te nau to e ō mai ‘o *print* ‘a e me’a ni.

‘Akosita Lavulavu: Sea, Fakatonutonu Sea. Fakamolemole Sea, ‘oku kehe ‘aupito ‘a e *website* ia..

Sea Kōmiti Kakato: Ko e Fakatonutonu eni ‘a Ha’apai 12.

Mō’ale Fīnau: Fakatonutonu loua pē ‘e au ‘a e Fakafofonga Vava’u pea mo e Minisitā Pa’anga. ‘Eiki Sea ko e me’a ia ko ení ‘oku ‘osi ‘i ai hono patiseti ia ‘o’ona. Na’e ‘i ai hono patiseti ia ‘o’ona ko e 1 miliona pē ko e fiha ‘a e ‘Ateni Seniale. Ko e ‘uhinga ia ‘a e ngāue ko ení ‘Eiki Sea, ‘oku ‘osi ‘i ai hono patiseti, ke ‘oua te tau toe fokotu’u ha patiseti fō’ou. Pea hangē ko e me’a ko eni ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ..

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Fakatonutonu atu, mahalo ko e fo'i fakalahi tu'o 2 pē tu'o 3 eni 'o e fa'ahinga me'a ko eni. Talamai ko eni 'oku 'ikai ke kakato, 'oku si'isi'i 'a e sēniti. Ko 'etau talatalanoa ko eni, ko 'eku 'ai pē 'e au ke tau to e ki'i mahino ange, pē ko e ha koā 'a e me'a 'oku tau fakalao'i ke faí, mo hono fa'ahinga mamafa 'a e ngāue, pē ko e .. He ko e fa'ahinga ngāue foki ko eni 'oku mamafa, mamafa ia. He ko e kau tama ko ia 'oku ngāue ki aí ko e kau loea. Ko e sēniti pea taimi si'i pē ia kuo to e fai mai 'a e kole ia ki he seniti, ke fai'aki 'a e ngāue. Ko e fu'u 'u me'á eni 'oku nofo pē he fu'u loto komipiuta hē.

Mō'ale Fīnau : Sea, 'oku 'ikai ke u tui au ki he'ene nofo he loto Komipiuta.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Ha'apai 12.

Mō'ale Fīnau : Sea, 'oku 'ikai ke u tui au ki he nofo he komipiuta 'oku kakato ai 'etau ngāue. Sea, 'oku 'i ai 'a e kau loea ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau komipiuta ke hū ko ē ki he Fakamaau'anga. 'Oku ou pehē 'e au Sea ke tau hanga mu'a 'o fakamaatoato'i 'a e me'a ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu.'Oku ou tui au ia 'oku 'osi 'i ai 'a e Lao 'a e kau Loea. Kapau 'oku 'i ai ha Loea ia 'oku 'i ai ha'ane komipiuta, 'oku tonu ke to'o 'ene laiseni 'ana, 'i he anga ko ia 'o e tu'u he taimi ni. Mālō Sea.

'Akosita Lavulavu : Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'E Hou'eiki mou ki'i kātaki 'o ki'i me'a hifo ki lalo, mou ki'i mānava. Tau ki'i mālōlō ai ka tau toki hoko atu.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1515-1520

Sātini Le'o: Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato, Hon. Veivoso Light of Life Taka ki hono me'a'anga)

Sea Kōmiti Kakato: Tapu pea mo e Hau 'o e Fonua, Tupou VI. Tapu pea mo e Ta'ahine Kuini mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpele. Fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā kae pehē foki ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai. Hou'eiki, mou me'a mai pē he'etau 'asenita ko u tui pē kuo mei māhino ka tau hoko atu.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea tapu pea mo e Feitu'u na mo e Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Fokotu’u ke to’o kupu 5(b) pea fokotu’u Minisita Lao ko e Komisiona ia

Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ko u ‘oatu pē au ‘a e, ‘eku ki’i fakakaukau pea ko e hā pē me’a te tau loto ki ai ka ko u fie ‘oatu pē ke nounou pē. Ko e kupu 5 ‘oku ou fokotu’u atu ke to’o ‘a e kupu si’i (b). Pea ko u fokotu’u atu ko e Komisiona ke ‘ai pē ‘a e Minisitā Lao. Ko e hā me’a te tau loto ki ai, ko ‘eku fokotu’u ia. Ko e makatu’unga foki ‘eni e fakakaukau. Ko e ‘uluaki ko e ‘uhinga ‘a e fo’i lao ko ‘eni ke fakamā’opo’opo ‘a e ngaahi lao kuo ‘osi tali ka ko hono fakamā’opo’opo. Te u fehu’ia leva pē ko e hā e makatu’unga ‘i he’etau taumu’a ha lao ke fakamā’opo’opo e ‘ū lao pea hū ai e me’a ia ko e talite mo e konivēsio. ‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga lelei ia kiate au. Kiate au ko e teke eni ia ‘a muli he ko e konivēsio ‘oku fai ia mo e ngaahi vaha’apule’anga. Pea ko e taumu’a ia ke hū ‘i he fo’i founa ko ia. Kai kehe ka ‘o kapau ‘oku mou pehē moutolu ke tuku pē ai ko u ‘oatu ‘eku ki’i fakakaukau ‘a e motu’a ni ko ‘eku ki’i fakakaukau ē ko u fokotu’u atu ke to’o e talite he ‘o kapau ko e taumu’a pē ki he lao ‘oku ‘ikai leva ke tonu ke ‘i ai ha palopalema ia he to’o e (b). Ke to’o ‘a e ngaahi talite mo e ngaahi konivēsio koe’uhī he ‘oku ‘ikai ke kau ia he lao.

Siaosi Sovaleni: Sea ki’i fakatonutonu pē Sea.

Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Pea ko e anga pē ia ‘eku ki’i fokotu’u atu Sea ko e hā ha me’a te tau ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō fakatonutonu.

Siaosi Sovaleni: Ko e hangē ko e me’a na’e ‘ohake ‘anenai Sea ko e talite ko e ‘ū *binding* fakamāmani lahi he ko e me’a ia ‘oku felotoi ki ai ha ongo *state* pē ko ha ongo fonua. Pea ‘oku hangē ko ‘eku fakahoko atu ko ē ‘anenai 72 he ‘ikai ke maumau ha me’a ia ‘e taha ‘i heni ‘i hono fakatātānaki mai ki loto. ‘A ia ko e ki’i fakatonutonu pē ia Sea ‘oku pehē hangē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a. Ko e tatau pē eni ia Sea pea mo e lao. Ka ai ha ngaahi lao kuo *repeal* to’o ia. Ka ai ha ngaahi konivēsio kuo ‘osi ...

<009>

Taimi: 1520–1525

Siaosi Sovaleni: ... to’o mo ia. Hangē ko e, mea’i pē ‘e he Minisitā, *Cotonou Agreement*, ‘e ‘osi ia ki he 2020, to’o leva e fo’i *agreement* ia ko iā he ‘oku ‘osi’osi ia. ‘A ia ko e ‘uhingá pē mahalo ke faingofua ange e ngāue Sea. Hangē ko e me’a ko ia ‘a e Sea e Kōmiti pea mo e Minisitā Laó. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, me’a mai Minisitā Polisi.

Eiki Minisitā Polisi: Mālō Sea pea tapu mo e Feitu’u na kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Sea ko e muimui, ke tau fetokoni’aki pē ‘i hono fakakaukau’i e lao ko eni ko ‘ene paasi pē ko ‘ene ‘osi ia. Sea ko e tokanga ko eni ki he me’a ‘e 2.

‘Uluakí na’e ‘i ai e tokanga ‘anenai ki he pehē, ko e hā ‘oku to e fakatahataha’i ai e laó, ‘uhingá he ‘oku ma’u pē ia he ‘initaneti. Pea ko e mo’oni foki ‘oku ma’u ia he uepisaiti ko ē ‘a e *Crown Law*. Pea mo e fakakaukau ko eni Sea ko e hā e ‘uhinga ‘oku to e, tau fakatahataha’i ai e lao ‘oku ‘osi paasi kae fakakau mai ki ai ‘a e talite, ‘a e talite. Ko u kole pē Sea ke u tokoni atu mu’a he ongo me’a ko iá. Ko e ‘uhinga tefito ko ē ‘oku fiema’u ai ke fakataha’i ‘a e fanga ki’i kongokonga’i laó ‘o hoko ko ha tohí, ‘o fakataha’i ia’o hoko ko e tohi pehē ‘Eiki Sea mo e Hou’eiki. ‘A ia ko e voliume ē ‘e taha, ka ‘oku voliume nima mahalo e Lao ‘a Tongá. Pea ‘oku fakahingohingoa leva ia ki he vahe, vahe ‘uluaki kamata e Konisitūtone ‘o lele mai ai kimui. Ko e taimi ko ē ‘oku liliu ai e ngaahi kupú, ‘oku tu’uma’u pē fu’u tohí ia kae tufa holo e fanga ki’i lao ko ē ‘oku ‘osi fai ai e liliú, ‘ikai ke liliu ia he tohi ko ē ‘oku fakatahataha’i. Pea ko e ‘uhinga ia ko ē hono fiema’u ko ē ke liliú ko hono to’o ‘a e ngaahi peesi ko iá ‘o fakafou kātoa, ‘alu e ngaahi lao ko ē ‘oku ‘osi liliú ki ai. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha feitu’u ‘e to e ngāue’aki lahi ai e me’a ka ko e Lao Sea ka ko e Fakamaau’angá. ‘Oku fiema’u ia ko ‘ene, ko ‘ene me’a pē ha loa ki ha Kupu’i Lao, nau huke kātoa pē he tohi tatau pē, *refer* pē ki he vahe tatau pē, *refer* pē ki he Kupu tatau pē. Ko e ‘uhinga ia ‘oku fiema’u ai ke taha pehē Sea ‘a e Kupu’i Laó. Ka ‘ikai, ‘e tipeni pē ia he loa ko ē te ne tānaki ‘a e ngaahi mutumutu’i, kupukupu’i mo e ‘ū lao kotoa pē ‘oku paasi he fo’i ta’u ‘e 28 kuo ‘osí. Pea kapau he ‘ikai ke ‘i ai ha taha pehē ia te ne tauhi maau ‘ene ngaahi laó, ko e me’a ‘e hokó, te nau ngāue’aki ‘enautolu e ngaahi kupu ‘osi fakapekia. Ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku fiema’u ai ke taha ‘a e Tohi Laó pea tufa ki he kau loa’ pea mo e Fale Alea ke taha ‘etau ma’ú, tau hiva he fo’i veesi pē taha. Pea ‘oku fakatahataha’i ki ha tohi ‘e taha. Ko e ‘uhingá ia.

Ko e lao ko eni Sea ‘oku hā ai, na’e *revise* fakamuimui eni ‘i he 1988 ‘e he loa ko ē ko *New James Adsett*. ‘A ia na’e ‘Ateni Seniale tokotaha ko eni ‘i Tonga ni he taimi ko iá. ‘A ia ko e taumu’a ia ko ē hono fakahokó Sea pea ko e ngāue lahi eni ia hono fakatahataha’i ‘o e ngaahi laó. ‘A ia ‘oku ‘ikai Sea ko ha fakatonutonu’i ‘o e laó ka ko e *revise* ‘o e laó. ‘A ia ko hono hangē hano *update* ‘o e laó.

Ko e ngaahi *version* fakamuimui tahá eni na’e tali ko ē Fale Aleá ‘oku fakatahataha’i pehe’i. Ko e me’a ko ē fekau’aki mo e talité Sea, ‘oku mo’oni ‘aupito ‘a e me’a ia ‘a e Minisitā. ‘Oku ‘i ai e tokanga ki ai. Ka ko e me’a ko ē ‘oku fai e tokanga ki ai Sea ko e ‘uhingá ko e talité, ‘oku hangē ia ha teu ko ē ha me’a ke laó. Hangē ia ha fo’i pulopula ‘oku toe pē ke fakaheka pea toki liliu ‘o fo’i ‘ufi. ‘Oku ‘osi tokateu, ‘osi kau mai ia he faka’otú. Ko hono ‘uhingá ko e taumu’a ko ē ‘o e konivēsio mo e talité ko ha felotoi ‘a māmani ki ha founga fakalele fakalao ‘o ha fa’ahinga tafa’aki. Pea ‘uluaki tali ia ko e konivēsio. Kimu’a ai Sea ‘oku pau ke fai e talatalanoa ia he vaha’a ‘o e Pule’angá mo e kupu ko ē *UN* ‘oku nau fengāue’aki. Talatalanoa fuoloa ia ‘alu hake ‘o femahino’aki pea toki ‘alu ia ‘o a’u ‘o toki talite Sea. ‘A ia ko e kupu ko eni ‘oku ne tuhu’i mai e talité, ‘oku ‘uhinga pē ia ke fakakau ‘a e talite ‘oku ‘osi tali ‘e Tonga ni. ‘A ia ‘oku *process* fuoloa mai he Pule’angá, pea toki a’u ki he ‘Ene ‘Afió, ko ia ‘oku ‘i ai e mafai ko iá. ‘A ia ko e ngaahi talite pē ia kuo ‘osi tali ‘e he Pule’angá. ‘ikai ko ha talite noa’ia pē ‘e Sea.

‘A ia ‘oku hoko leva e ngaahi talité ko e ngaahi *principal*, ‘e lava ke ngāue fakalao’aki he ngaahi fakamaau’angá ki ha tafa’aki ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē ia ‘i Tonga ni. ‘A ia tau pehē ‘oku ‘i ai ha tafa’aki ‘oku te’eki ai ha lao ke ma’opo’opo ki ai, ka ‘oku tali ha konivēsio ki ai, ‘e tokoni e konivēsio ko iá ke huluhulu e tafa’aki ko iá. ‘A ia te tau pehē pē, ko e laó ko hono *first cousin* ia ‘ona e konivēsio. Ko e ‘uhinga ia ‘oku ‘omi ai ko ē ke na ki’i nofo fakatahá. Pea ko e ma’u ko ē...

Taimi: 1525-1530

‘Eiki Minisitā Polisi: ... ko ē ‘e Tonga ni mo e kau loea mo ha taha pē ‘oku ngāue ‘i he lao ‘oku ne ma’u ‘a e tatau kātoa ‘ū lao ‘o Tonga fakataha mo e ngaahi konivēsio ko ia ‘e lava ai e kau loea ‘o *refer* kātoa ki ai he ko e me’a fakahela e me’a ko e ngāue fakalao Sea ko e me’a ia ‘oku totongi mamafa ai e kakai ko eni. Te nau *refer* ki he kupu fēkaukau’aki kau ai mo e konivēsio. Ko e ‘uhinga ia ke tokoni atu pē Sea ke aofangatuku e Kōmiti Kakato ki he kaveinga ko eni mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā ko e ngaahi me’a ko eni ‘oku ke me’a mai ‘aki ‘oku māhino ki he motu’a ni. Ko e me’a ko eni ‘oku fokotu’u mai ko eni ‘e Ha’apai 12 ‘a e lea ko ē ko e fakatonutonu he kupu tolu ‘a ia ‘oku ne pehē ‘oku hala. ‘A ia kapau ‘oku ‘i ai ha me’a ‘e tōnounou he lao mo e me’a ko ē ‘oku ‘oatu ‘oku ‘i ai e mafai ko ia ki he Komisiona ke ne hanga ‘o fakatonutonu pē ai ?

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea hangē ko e me’a ko ē na’e me’a ‘aki ko ē ‘e Vava’u 15 Sea ko e ‘uhinga pē ko e nounou ‘etau lea Tonga. Ka ko e kupu tatau pē he lea faka-Pilitānia ‘oku ‘asi ai hono ‘uhinga totonu ko e *revise*.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Hou’eiki Nōpele fika ‘uluaki ‘o Vava’u.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Oku ‘ikai ko e *amendment* Sea ‘ikai ko e *amendment* ko e *revise* ‘a ia ko e hangē ko hono *update* pē. Mālō Sea.

Tokanga ki ha to e vāhenga makehe ma’a e Komisiona

Lord Tu’ilakepa: Mālō Sea. Tapu pē pea mo e Feitu’u na kae ‘uma’ā e Hou’eiki ‘o e Kapineti. ‘Eiki Sea ‘ikai ke u to e fakalōlōa koe’uhí kuo ‘osi māhino ki he motu’a ni. Ko e me’a pē na’e kole koe’uhí ko e kōmiti ko ‘enau kole mai ke tali he ‘e Fale ni ‘Eiki Sea. ‘Ai ke mou me’a ki he tu’unga ‘oku ‘i ai e Hou’eiki e Fale ni. ‘Oku nau mea’i pea ‘oku nau laumālie ke nau to e mea’i ange ‘a e ‘ū me’a ki he kupu e lao ko eni ‘Eiki Sea. Sea ‘oku ou fanongo pē ‘oku ‘i ai e pa’anga kuo ‘osi fakapa’anga ‘aki ‘a e polokalama ko eni. Na’e totonu pē kōmiti ke fai mo mou ‘ohake e me’a ko ia ke fakanounou he ‘oku mou mea’i pē Sea ko e ‘Ateni Seniale ‘oku ‘i ai hono fatongia. Pea kuo ‘osi tu’utu’uni ‘oku ‘i ai mo hono vāhenga ki ai. Ko e Komisiona ko e to e fo’i tu’unga ia ‘e taha ‘oku ‘oange. ‘E to e ‘oange pea mo hono tu’unga vāhenga ‘Eiki Sea ke fakahoko ‘aki e ngafa fatongia. Pea ‘oku sai ‘Eiki Sea koe’uhí ke ‘omai ‘Eiki Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Hou’eiki.

Tapu ke vahe ua Komisiona mei he Pule’anga

Sāmiu Vaipulu: Fakatonutonu atu. Tapu ia he fonua ni ‘Eiki Sea ke ke vahe ua mei he Pule’anga. Vāhenga pē ‘e taha ke ngāue ki he Komisiona.

Lord Tu'ilakepa: Mou fai mo mou fakama'ala'ala mai kae'uhí ka mau hokohoko 'oua te mau to e hoha'a ki he me'a ko ena 'oku ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Tokanga ki he kupu 10 mafai Komisiona ke fakatau 'u lao

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea. Ko e, ko au 'oku ou fiefia ke 'omai he 'oku mo'oni e Minisitā Polisi. Mou me'a ange ki heni 'ikai ke kakato 'etau naunau, 'ikai ke 'i ai ha naunau ia. Pea ko e 'ū naunau motu'a ia kuo kamata ke mau ma'u loto e 'ū voliume fā mahalo ko e Lao Kelekele ko e voliume fiha ki he ngaahi lao pea 'oku mau faka'amu ke fakakakato 'Eiki Sea. 'I ai e kupu heni 'e taha he kupu 10 'Eiki Sea 'oku a'u e mafai 'o e Komisiona ke ne fakatau 'a e 'ū lao ko eni 'Eiki Sea 'i hono fakamā'opo'opo ke ma'u ha silini 'o tokoni ki he fonua ni 'Eiki Sea. Sea 'oku 'asi māhino pē 'oku 'i ai mo e hia kapau 'e 'i ai ha taha te ne to e fai ha liliu 'Eiki Sea 'oku 'i ai mo hano tautea ko e 5 mano 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko u fokotu'u atu ā he kuo māhino 'a e lao ni ke tau tali ā fakalukufua 'Eiki Sea. Fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato: Fokotu'u eni. Me'a mai ange Ha'apai fika 1.

Tokanga ki hano fakatotofu e lao hili hono paaki

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Kōmiti Kakato. Māhino ia pou pou atu au ke fokotu'u ka ko u lave atu pē au ki he kupu 10 me'a mai ki ai e Fakafofonga Vava'u. Mahu'inga 'aupito mo e me'a na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisitā Pa'anga. Hili ko eni hono fakamā'opo'opo ko ē 'o paaki pea 'e Sea nau ki'i hū talifaki atu he kōmiti pea toki fakatonutonu mai pē nau ma'u 'e au ko e seti pē fā. Ka ko eni ko u ma'u hifo 'e au ia 'oku to e 'asi mo e kau Kapineti ia he, 'a ia ko e 'osi ko ē hono paaki he na'e fakafuofua mai 'e he *Solicitor* Seniale ko e, 'e to e lahi ange foki e 'ū voliume mo e me'a mahalo na'a, mahalo ko e me'a motu'a mahalo na'e taki nima e tohi kulokula 'a ia ko e, ko eni mahalo 'e fai atu he 16 pē ko e fiha.

Sāmiu Vaipulu: Sea.

Lord Tu'iha'angana: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tali e tokoni ko eni Nōpele.

Lord Tu'iha'angana: 'Io sai pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 15.

Sāmiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea 'oku hā he kupu valu 'oku 'i ai e *CD ROM* mo e 'ū founga kehekehe 'e lava ke ma'u ai e lao. Tau pehē ko e tatau ko ē 'e 'omai ki Fale Alea 'omai pē fo'i taha ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ko e me'a leva 'a e 'Eiki Sea ko hono 'omai e founga ke totofu ai 'a e kau Mēmipa. He kapau te tau *print* kātoa hangē ko e 'ū voliume ko ē fakamuimui he 1988 'Eiki Sea ...

Taimi: 1530-1535

Sāmiu Vaipulu: ... Kei fokotu'u na pē 'a e 'ū me'a ko ia fo'i fakamole pa'anga 'ata'atā. Fu'u mamafa e me'a ia ke fakatau 'e taha. Mālō.

Fokotu'u 'ai pe seti 'e 4 pea takitaha fakatau Kapineti 'ene seti volume lao

Lord Tu'iha'angana: Ko e poini ia Sea, ko e me'a ia ko ē ko u talaatu na'a ko e *copy* seti pē 'e fā he na'e fai e faka'eke'eke ki he me'a 'oku 1 mano tupu hono pulusi e seti 'e taha fakafuofua ki ai. Ka ko e kupu 10 'a ia ko e seti pē 'e taha ki he 'Ene 'Afio, seti 'e taha ki he Sea e Fale Alea, seti 'e taha ki he Fakamaau Lahi ki he, 'a ia ko e Fakamaau'anga ia. Pea kuo to e kau hake mo e kau Minisitā 'o e Kapineti, ko e 'uhinga ia. 'Ai pē ko e 'Eiki Palēmia. Tuku 'a e Hou'eiki Minisitā ke takitaha fakatau 'ene vouti 'o fokotu'u 'ene 'ofisi.

Mo'ale Finau: Sea, ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga ki'i sekoni 'e taha. Fēfē Fakafofonga ke ke fokotu'u pē koe ke totongi he kau Minisitā 'enau me'a.

Lord Tu'iha'angana: Mahalo 'oku meimei pehē Fakafofonga he ko 'eku 'uhinga 'a'aku ia ko 'eku poini eni Sea. Hangē ko e Fale he ko e, mahalo ko au mo e 'Eiki Palēmia na'e tufa mai e seti ko eni *revised* he 88 mahalo na'e maau hono paaki he 91 pē ko e 92 na'e tufa mai 'o mau takitaha he seti ko e naunau 'a e Fale Alea. 'Osi pē 'a e to'u Fale Alea, holo hifo e 'ū tohi 'o valu, holo hifo 'o fitu, 'o a'u ki he taimi ni pē 'oku kei kakato pē 'ikai. Ka ko 'eku poini 'a'aku ia ko e 'uhinga ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, liliu 'Ene 'Afió pē, Sea e Fale Alea, Fakamaau Lahi ki he Fakamaau'anga, mo e Palēmia. Fo'i seti pē 'e 4. Pea ka toki fiema'u leva he kau Minisitā ia mo e kau Fakafofonga Fale Alea ka ko e 'uhinga he 'oku hangē ko e me'a 'a e, 'oku 'i ai pē 'ū me'a faka, 'i he *CD ROM* mo e hā fua.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, 'e lava ke u ki'i tokoni ki he 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e tokoni ena Nōpele 'oku ke tali? Me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sio ko e toki māhino eni kiate au tā 'e iku ia 'o mau totongi pē 'emautolu 'emau tatau. 'Oku ou manatu'i nau kamata ngāue kuo 'omai 'a e fo'i seti fo'ou ko eni 'oku takai holo. Pea ko e fakahinohino eni na'e fakahinohino mai kia kimautolu hono 'oange e me'a. Mou sio ki hē 'oku 'i ai 'a e fo'i pine 'e ua pehē. Ko e ngaahi faka, me'a ko ē 'e 'omi ko ē he kaha'u ko e to'o pē ē kae fakahū. He 'ikai ke to e 'ai ha fo'i seti fo'ou pea 'e ma'a. Sio ange tā ko ē 'e tuku kotoa ē ka tau toe seti fo'ou tautolu heni he fo'i ngāue ko eni. Ka ko e anga eni hono fakamatala'i ko ē kia mautolu he taimi ko ē. Ko e fo'i ngāue ko eni, neongo 'ene mamafa ka ko e ha'u ko ē he kaha'u, ko e monomono pē ki lotu. Fētongi pē Sea tā ko ē ko e hala 'oku ha'u e tekinolosia ia he taimi ni 'oku kehe ia..

Lord Tu'iha'angana: Hangē pē, 'e mo'oni pē 'Eiki Minisitā Pa'anga Sea. Mo'oni pē Minisitā Pa'anga ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Mālō Sea.

Lord Tu'iha'angana: Kae hangē ko e me'a ko ē 'a e 'Eiki Minisitā Polisi pea ko e Tu'utu'uni ia mahalo pē ko e lao pē ko e hā 'a eni ko eni ko ē he'eku ma'u ko ē 'i he'eku hū atu

he Kōmiti Lao fakata'u 'e 30. 'A ia ko e tohi ko ē na'e fakahā hake 'e he Minisitā Polisi fo'i kamata mei he 88 na'e toki tufa mai mahalo 'ū tataua he 91 pē ko e 92 fo'i, ki he ta'u ni. Ka 'i ai ha fakatonutonu 'e to'o ē mono ē to'o ē mono ē. Ko e 'omai ko eni 'a e fakatonutonu ko eni 'i he seti fo'ou ko eni ngāue 'aki ia he ta'u 'e 30 tupu pea a'u ki he 1948 pea toki to e fakamā'opo'opo fo'ou.

Siaosi Sovaleni: Kole pē ki he Hou'eiki ki'i tokoni Sea.

Lord Tu'iha'angana: *Revise* fo'ou.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni eni.

Lord Tu'iha'angana: Kaekehe Sea ko 'eku fokotu'u 'a'aku ia 'i he kupu 10. 'Oku 'i ai pē ngaahi founa kehe 'ai pē toko fā, seti 'e fā. Ko 'Ene 'Afió pē, Sea e Fale Alea, 'Eiki Fakamaau Lahi mo e Palēmia 'o Tonga.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Lord Tu'iha'angana: 'A ia ko e fo'i seti ia 'e fā.

Lord Tu'ilakepa: 'E sai pē ke u tokoni 'e sai pē ke u ...

Sea Kōmiti Kakato: Te ke tali e ki'i tokoni 'a Vava'u fika 1.

Lord Tu'iha'angana: Ko tautolu ko eni 'i Fale Alea mo e kau Minisitā mo, ko honau ngaahi 'ofisi ka 'oku nau fiema'u ha'anau seti ...

Lord Tu'ilakepa: Sai pē ka u tokoni atu ki he 'Eiki Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato: Tokoni mai 'e ...

'Eiki Minisitā Lao: Fie fakamāhino pē 'a'aku.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga fika 'uluaki.

'Eiki Minisitā Lao: Ko 'ene taimi pē ko ē 'oku ha'u ai ko ē 'ū seti ki he *ministry*.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā Lao kātaki ko e me'a eni 'a e Nōpele fika 'uluaki.

Kole ki he Pule'anga ki he silini ke fakatau'aki ngaahi seti voliume lao

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai 'oku ou fie tokoni pē au ki he Feitu'u na. Sea ke me'a ange ki hē. 'Omi ki he Fale ni pea tau tali he lotu hangamālie fiemālie ke fakahoko e lao ko eni. 'Osi ange pē ko ia pea 'omai pē naunau ia ki he fo'i toko taha kae fēfē fu'u toenga 'o e Fale ni. Ko u 'eke atu ki he Hou'eiki Pule'anga fē 33 miliona na'e 'omai 'e Siaina 'i Mā'asi ? 'Omai e silini ko ia 'o fakatau'aki 'o fakanaunau e Kapineti fakanaunau pea mo e Fale 'eiki ni 'Eiki Sea. 33 miliona 'Eiki Sea ko u 'osi ma'u lelei e fakamatala ki ai 'Eiki Sea. Pa'anga ko ia 'oku tētē pē he Pule'anga. Hou'eiki Pule'anga tuku e 66 miliona ia ke langa 'aki ko eni e, 'a e sīpoti *develop* e sīpoti 'omai e Siaina. 33 miliona ko eni 'oku mou 'i homou 'aofinima. 'Omai ia 'o fakatau 'aki 'a e fu'u lao ko eni 'oku teuteu ke tau hiki nima he 'aho ni ke tali he 'oku mo'oni 'a e Fakafofonga fika 'uluaki ko ē 'o Ha'apai. 'Oku ongo 'aupito 'aupito kia au tuku ma'u pē he Kapineti. Tu'uma'u e kau

Minisitā mo e Kapineti hē. Me’a ia ‘a e Pule’anga ke nau fakakakato e naunau e ngaahi Kapineti me’a ia ‘a e Fale Alea ‘a e ‘Eiki Sea ke ke fakakakato e naunau ‘a e Hou’eiki e Fale ni. ‘Ikai ke to e ‘i ai ha’amau pa’anga ‘amautolu 1 mano tupu ‘a e fo’i voliume. Fakafofonga 15.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea.

<004>

Taimi: 1535-1540

Lord Tu’ilakepa: ... ‘oku ‘ai ai ‘o mamafa pehē ‘a e me’a ko eni.

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Oku laumālie lelei ‘a e Nōpele ke u poupu ki ai.

Sāmiu Vaipulu: Kātaki ‘Eiki Nōpele ko au ia ko e Sea pē Kōmiti Lao ‘a e Fale Alea.

Lord Tu’ilakepa: Kā ko e hā ‘a e me’a ‘oku ke ‘oho mu’a, tapu ange mo e Feitu’u na he me’a ni tā ko ē ‘oku totonu ke mau ...

Sāmiu Vaipulu: Ko e ‘uhinga ‘eku kau ‘i hē he na’e ‘omai ki he kōmiti, ke fai ai e ngāue ko e me’a ko ē ‘oku ke me’a mai ai ...

Lord Tu’ilakepa: Ko u kole atu pē au ki he Fakafofonga, fēfē mu’a ke tau kole ki he Pule’anga ke ‘omai mu’a ha silini ke ‘ai ‘aki ha’atau naunau.

Sāmiu Vaipulu: Tau toki ‘ai ia kimui, tau tali ‘etautolu ‘a e fo’i lao ko eni ‘oku tau fai ai ‘a e fēme’a’aki ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ka u ki’i tokoni atu mu’a ki he, he ‘oku ou tui au ki he ko e taimi ni kuo tau komipiuta, tuku ā e ‘ai tohi he ‘oku tahamano tupu, tufa mai ‘a e CD ‘oku pa’anga ‘e tahā ki he tokotaha kotoa.

Sāmiu Vaipulu: Ko ia Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: He ko e me’a, me’a na’e me’a mai ‘aki ‘e he Sea ‘o e Kōmiti.

Sāmiu Vaipulu: ‘Oku fele pē ‘ū founa.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ko ia.

Sāmiu Vaipulu: ‘Oku ‘omai pē he lao ke lava ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘A e kupu 13, mou sio ki he kongā 13.

Sāmiu Vaipulu: Kuo lava e kupu 8, ko e kupu 9. ‘Oku ‘i ai ‘a e ‘ū founa kehekehe pea ko e kuonga eni ‘o e tekinolosia, ‘oku ‘omai ke tau ngāue’aki, ko e me’a ia na’e hela ‘etau fanga kui hono ako’i kitautolu tau ngāue’aki e me’a ko ia.

Lord Tu’iha’angana: Ko ia, kapau ‘oku poupou Sea ‘a e fokotu’u pea liliu ‘a e (d) to’o ‘a e mo e ngata pē he ‘Eiki Fakamaau Lahi mo e Fakamaau’anga Lahi, ngata ai ‘a e (c) pea (d) ‘Eiki Palēmia, ko ia kapau ‘oku poupou, pea ko e ‘uhingá ...

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Poupou atu Sea mo to’o kotoa *CD ROM* kotoa.

Lord Tu’iha’angana: ‘Ikai pea toki me’a kehe ia kapau ‘oku hanga ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o ‘omai ‘a e *CD ROM* kia tautolu.

Siaosi Sovaleni: Kātaki ‘Eiki Sea.

Lord Tu’iha’angana: Pea mo e me’a ‘a e me’a kehe ia takitaha kā ko e lao ‘oku ou fokotu’u atu ‘e au ai.

Siaosi Sovaleni: ‘Eiki Sea fakatonutonu atu pē. *CD ROM* ia ‘oku mei ‘osi ia Sea ‘ikai ke to e ‘i ai ha *CD ROM* ia Sea, ko e ki’i tokoni pē ia kapau ‘e lotu ki ai ‘a e Hou’eiki Sea. Mālō Sea.

Tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. ‘E Hou’eiki ko ‘ene ha’u pē ha fo’i fakatonutonu tali ‘e he Fale ni ko e fo’i lao ia. Kapau ‘e ‘i ai ha fo’i lao ‘e taha ‘e ‘i ai ha fo’i fakatonutonu ai ‘e hongofulu ‘i he ta’u ‘e nima tau pehē pē ka te nofo ‘o feinga’i ke te sio ki he lao ko ia mo māhino’i ko ‘ete fokotu’u ia ‘a e fo’i lao, pē ko e *substantive* fo’i *principle* pea te fokotu’utu’u leva mo e ‘ū liliu ‘e hongofulu, ko e fo’i liliu ‘e hongofulu ko ia ko e lao kotoa. ‘Oku ‘ikai ke pehē ia ko e fo’i fakapipiki pē pea māhino ai. Ko e ‘oange leva eni ‘a e mafai ke hanga ‘e he me’a ‘e he ‘Ateni Seniale ‘o talamai, *oh* ko e fo’i *amendment* ko ē ko e *delete* e kupu 5, *delete* e kupu 5, ko e me’a ko ē liliu ‘a e fo’i kupu ko ē ke pehē, ‘osi ko ia ko e katoa ‘a e ngaahi fanga fo’i liliu na’a tau tali heni hoko ko e lao, ‘osi fakahoko ia ki he fo’i *principle*. ‘A ia ‘o toki ma’u aipē pē ko e *CD ROM*, ko e fo’i *sign* ia ‘e fā ko e fo’i *copy* ia ‘e fā ke faka’ofisiale kuo tali ko e *final copy* eni. Toki ‘omai ai pē ha’atau *electronic copy* ‘atautolu, hangē ko e me’a ‘a e Minisitā e *Trade* ke ‘omai ‘i he *CD ROM*, pē ko ha ki’i *flash drive*, me’a ia ‘a e Komisiona ke toki tufa mai. ‘Oku ou tui pē mahalo na’a ta’etotongi. Tokoni pē ia Sea fokotu’u atu ai pē.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo fokotu’u mai eni ‘e Hou’eiki ka ‘oku ou lotu pē ke ...

Lord Tu’iha’angana: Lava pē fokotu’u ke liliu ē. Ko ia?

Sea Kōmiti Kakato: Ke kau pē he, ki he’etau ...

Ngaahi fakatonutonu ki he kupu 10

Lord Tu’iha’angana: ‘Ikai ‘ai ke fokotu’u, ‘oua, ‘ai ke liliu he ke tufa taki hao ai ko e fo’i taha kilu ia, taha kilu tupu ia ‘e hao, he ka tali e lao ko ē ko ene ‘osi pē paaki, tufa katoa ki he kau ‘ikai ke pehē ke ‘oange ma’a e kau Minisitā ki honau ngaahi ‘ofisi, tuku ke nau takitaha *order* he’ene vouti.

Sea Kōmiti Kakato: ‘A ia ko ho’o fokotu’u ko (a), (b), (c) pea mo e *PM* pē.

Lord Tu'iha'angana: Kupu 10 pē ia. 'Io kupu 10 pē ia kupu si'i (a), (b) pea ko e (c) he 'oku ha'i foki 'a e kupu si'i (c) ia 'a e 'Eiki Fakamaau Lahi pea 'oku to e tānaki mai mo e (mo e) ia kau Minisitā mo e Kāpineti, to'o ia pea ko e (d) pē 'Eiki Palēmia.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole ka u ki'i fehu'i pē mu'a ki he Minisitā Pa'anga fekau'aki mo e me'a ko eni.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: He 'oku 'ikai ke fa'u noa'ia mai e lao 'Eiki Sea. Fakamālō 'e Sea e ma'u faingamālie. Ko e 'uhinga hono fokotu'u pehē mai 'oku 'uhinga ia 'oku 'osi 'i ai 'a e pa'anga ki ai, pē 'ikai 'Eiki Minisitā Lao. Ko e 'uhinga ia ko ē hono fokotu'u pehē mai. Pea ko e ngāue ko ē 'a e kau Minisitā 'oku nau mamili holo pē mo e lao mei he hopo ki he tō 'a e la'ā. 'E 'osi eni ia pea mou mālōlō moutolu Hou'eiki 'e foki 'a e kau Minisitā ki 'ofisi.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakatonutonu atu 'a e 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e hā e me'a 'oku hala ? Ko e hā 'a e me'a 'oku hala, talamai 'a e me'a 'oku hala.

Lord Tu'ilakepa: Ko e hala 'oku 'ikai ke mālōlō 'a e kau Mēmipa kau ai 'a e Feitu'u na, 'oku mou mamio holo mo e lao koe'uhí ke fakatonutonu ho'omou me'a takai holo, hala 'aupito 'aupito 'ene me'a 'ana na'a pehē ko nautolu pē 'oku nau ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ka u ki'i pou pou atu mu'a ki he 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku tatau kotoa mo e kau Fakafofonga a'u kia mautolu ko eni ...

<005>

Taimi: 1540-1545

Lord Tu'ilakepa: ... talanoa kekeke fakalao he 'aho kotoa, pongipongi mo e efiafi.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu 'a e Minisitā Polisi. Me'a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e fakatonutonu Sea, pehē 'oku tataú. 'Oku mea'i lelei pē 'e he 'Eiki Nōpele 'a e kehekehe 'a e Fakafofongá mo e Minisitā. Ko e motu'á ni na'e Fakafofonga pea toki fokoutua mai ki heni. Kehekehe 'aupito ia. 'Oku 'osi ia pea mou ō moutolu ia ki homou 'apí, ka mau ō kimautilu ki 'ofisi. Ko e kehekehé ia. 'Oku nau 'osi mea'i pē 'e nautolu ia 'a e me'a ko ia, pea ō 'o 'eva ki muli kae vahe.

Lord Tu'iha'angana: Ko 'eku fakatonutonu 'aku ki he'eku fokotu'ú, he 'oku na 'alu kinaua ia he me'a kehe kae hē ia mei he'eku fokotu'u.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Ikai, ko e fokotu’u ko eni ‘a Ha'apai Fika 1 ko e ‘osi eni ia te u pālōti’i pē ‘oku loto ki ai ‘a e Falé.

Lord Tu'iha'angana : Ko ia ko ‘eku fakatonutonu pē ‘aku ki he Minisitā, ‘oku ‘ikai ke u faka.. ko ‘eku ‘uhinga pē ‘aku ki he Laó ke ‘ai pē seti ‘e 4 ‘o tufa. Ko e me’a ko ē ki he pou pou ko ē ki he me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā Polisi ‘oku ‘i ai pē ‘enau naunau. Takitaha *order* he’ene vouti ‘ene seti ‘a e Minisitā, ‘o tuku hono ‘ofisi, pea ka ‘alu mo ia ki honau ‘apí, he ‘osi ‘ene teemí, pea ‘alu atu ‘a e ‘Atitá ‘o talamai ‘oku mole ‘a e Tohi Laó. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Minisitā Pa’anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Ko e konga ko ia Sea, tapu mo e Feitu'u na, ‘a e pehē ko eni ke takitaha *order* he’ene *Vote*, manatu’i ‘e tatau pē ia. He ko e pau pē ke ‘ave ‘a e fo’i patiseti ia ke ‘ave ke *print* ‘aki. ‘A ia kapau ‘e ‘ave pē ‘a e fo’i patiseti ko iá ‘o *print* ‘aki ia ‘o ‘omai ‘o toki tufa. ‘E tatau pē ia pea mo hono to e ‘ai ha toe me’a, ke toki *order* pē he ngaahi vouti. Mahalo ‘e ki’i ma’ama’a ange hano ‘ave pē ‘a e fo’i patiseti ‘e taha ‘o fai’aki hono *print* ‘o ‘omai ‘o toki tufa. Tukukehe, he ko e to’o atu pē mei hē ‘o ‘ave ki he tafa’aki ‘e taha. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Minisitā.

Tokanga ke fakapotopoto’i pa’anga Pule’anga pea ngāue ‘aonga ‘aki tekinolosia

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea kātaki mu’a kou ki’i tokoni atu pē. ‘Oku ou pou pou au ki he me’a ‘oku fai mai ki ai... ‘Oku ‘ikai ko e *issue* ia ko e *print* pē ta’*eprint*. Ko e *issue* ko e fakapotopoto. Ko e *issue* ia, ‘oku tau pehē, ka tau ka *print* kātōa ‘a e me’a ‘oku talamai ‘e he Laó, te tau 2 kilu tupu. Pea ko e fokotu’u mai ko ia ‘oku ‘omai ‘e Vava’ú ‘a e Sea, tau ngāue’aki mu’a ‘a e tekinososiá ‘oku ta’etotongí, pē ‘oku pa’anga ‘e 1. Ko e hā leva hono kovi ‘a e fokotu’u ko ia? Ko e me’a ia ‘oku fai mai ki ai ‘a e fokotu’u, ke tau fakapotopoto. Ko e hā hono kovi hono fai ‘o e me’a ko iá ?

Lord Tu'ilakepa : Sai pē ia, pou pou pē ki he Feitu'u na, he ‘oku mau lava pē mautolu ‘o ngāue’aki ‘a e tekinolosiá. Ka ko eni Sea, ‘oku ke fa’a ‘ohake ‘a e fu’u Tohitapu ko ená ‘Eiki Sea. ‘Oku ke me’a ki he tohi ‘a ‘Isikelí, ko e fekau ‘e he ‘Eikí, hiki ‘o fakatatau koe’uhi ke tukufakaholo’aki ‘Eiki Sea. Na’e ‘ikai ke ‘ai ha *device* ia he taimi ko iá ‘Eiki Sea. ‘Oku tau kei ma’u pē he Tohitapú ‘ali ‘a e la’ipepá ‘o a’u mai ki he kuonga ko eni. Ko e *device* ka ‘ohovale pē kuo *off*, ko e ‘oho holo ‘a e kau Minisitā ‘o tā atu. ‘Oku ‘i ai ha ki’i *store battery* ‘a ha taha ke fakamo’ui ‘eku komipiutá ke u sio ki he Laó. ‘Ai e pepá ‘oku paú, ‘ai e kili’imanú (hūfanga he fakatapu) ‘oku ‘asi he Folofola ‘oku pau pea to e tonu ange. Tuku ‘a e *device* he ko e fīha’i *device* eni mo ‘etau hē he fonuá ni. ‘Ai ‘o hiki ha la’ipepa. Na’a pehē pe ko e *device* ‘oku tau nofo ai!

'Eiki Minisitā Polisi : Sea ka u ki’i pou pou pē ki he Nōpele.

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, fakamolemole ko e kaveinga eni ia 'oku fu'u mahu'inga. Ko u manatu Sea ki he fuofua lele atu 'a e motu'á ni 'o fakatau folofola ki he 'Ene 'Afíó, pea mo e 'Eiki Nōpele ko eni 'o Niua. 'E Hou'eiki, me'a mamafa na'e folofola'aki mai 'e he 'Ene 'Afio. 'Oku fiema'u 'a e kau Mēmipá ke lau 'a e Laó, he ko e me'a ia ko ē 'oku tau lōloa ai. Sea fakamolemole pē, tā tu'olahi 'a e ngaahi fakafekiki. Fo'i fokotu'u hake pē 'e he tokotaha 'ene me'a, ko e fakakaukau fakapotopoto eni, lele, tataha, pa'ufu, tau he Laó, toki holomui mai. Pehē pē, ko e me'a pē ia 'oku fakapotopotó, me'a pē ia 'oku ngali ongo leleí, 'ai, tataha tau he Laó, holomui mai. Lahi 'a e me'a ko e ta'elau Lao. Kia au Sea, kau eni he palopalema lahi he fonuá ni, pea ko e naunau ko ia ke tufa mai kia tautolú, ko e ngafa 'uluakí ia ke 'ilo 'e he kau ... ke 'ilo 'e he Hou'eiki Mēmipa 'a e Lao.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā Polisi ko e ki'i kole tokoni eni.

'Eiki Minisitā Polisi: Tali 'e au 'a e tokoni.

Lord Tu'ilakepa: Ko hai ha taha 'oku ta'elau Lao he Falé ni 'Eiki Sea, 'oku tau lau kotoa pē 'a e Laó. Kapau na'e 'ikai ke u hanga 'o 'ohake 'a e 'ū *issue* ko eni he Lao ko ení, na'a mou 'osi teuteu ke mou hikinima ke fai 'a e fu'u me'a ko ení, kae hili ko iá 'oku te'eki ai ke mea'i 'e he Falé ni ko e hā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Laó 'Eiki Sea. Pea kapau ko e folofola ia 'a e Tu'í, 'io 'oku mo'oni 'Eiki Sea 'oku totonu ki he Mēmipa ni kotoa ke tau lau e Lao. Me'a ki he Lao ko eni. Ki'i 'oleva pē Fakafofonga Fika 1 ka u faka'osi pē au pea ke hoko atu. Ke me'a ki he Lao ko eni na'a tau tali fakavavevave ...

<008>

Taimi: 1545-1550

Lord Tu'ilakepa: mei he Fale ni, fokotu'u mai he Pule'anga ke tau tali fakavavevave e fo'i lao 'e tolu. 'Osi angē 'ikai ke fakatokanga'i he Kapineti 'ikai fakatokanga'i he Fale ko eni 'o a'u ki loto tatau 'Eiki Sea tau toki fakatokanga'i kotoa hake 'oku hala e fo'i lao 'Eiki Sea. Ko 'etau ta'elau kotoa ia e lao he fonua ni. Ka ko u kole atu ki he Feitu'u na 'oua te ke tukuaki'i pehē 'oku mau ta'elau e lao, 'oku mau lau pē lao ...

'Eiki Minisitā Polisi: Ki'i fakatonutonu atu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ko e me'a mai pē 'a e Minisitā ko 'ene 'uhinga ke 'omai ke tau takitaha tohi lao.

Lord Tu'ilakepa: 'E Sea me'a pē 'a e Feitu'u na ho'o me'a'anga 'oua te ke kau koe mo e Minisitā, fakamaau'i pē 'e koe ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Ikai ko 'eku hanga eni, ko 'eku fatongia eni ke fakamaama.

Lord Tu'ilakepa: Ko e tu'u 'eku ongo'i 'oku ke kau koe mo e Minisitā kae si'i tuku au, 'oku ou fēfē au? Faka'ofa au ia?

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ikai.

'Eiki Minisitā Polisi: ‘E Sea kau fai pē ‘eku fakatonutonu.

Tēvita Lavemaau: Sea tapu pea mo e ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

'Eiki Minisitā Polisi: ‘Oku faka’osi pē, ‘E ‘Eiki Nōpele ‘oku ‘ikai ko ha pehē ko u tukuaki’i ha ni’ihi heni. Ko ‘eku poupou atu ko e faka’ilonga ia ‘oku mahu’inga ke tufa takitaha e naunau e lao. Mo’oni e Nōpele ‘oku totonu ke tufa mai ai ha’atau naunau ‘atautolu. Te tau lau fēfē lao Sea kapau ‘oku talamai ke tau takitaha lomi pē ‘initāneti, ‘ohovale pē lomi’i hake kuo mate ‘initāneti ia, kole atu ki hē, kole atu ki hē, me’a he ‘oku ‘osi hoko ia Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakatonutonu atu e ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Minisitā Polisi.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā Polisi, kapau ‘e tuku ho’omou *text* holo heni ka mou me’a he *device* e lao ‘e tonu ‘etau ngāue e Feitu’u na ‘Eiki Sea. ‘Oku mou *text* holo moutolu pea mou *Facebook* he lolotonga ‘etau ngāue ko e motu’a ni ‘ikai ke u lava au e me’a ko ia, ‘ohovale pē ‘oku toki ‘i ai ha taimi ‘oku ou ki’i toki lau. ‘Oua te tau ‘ai ke pehē ke ...

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki’i ...

Lord Tu'ilakepa: Mahalo ko e Fakafofonga Niua, ‘Eua pē ‘e taha ‘oku ‘ikai ke si’i lava ‘o ngāue’aki e ngaahi me’a pehe ni ‘osi tapu’i ia hono fāmili... ‘Ikai Fakafofonga Niua, ‘a e ‘Eua. ‘Osi tapui ia hono fāmili!

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ‘ikai ko ha fakatonutonu ē ia Sea.

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Polisi: ‘Ikai ko ha fakatonutonu ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io me’a mai e Minisitā Polisi.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko e ngutu lau ia.

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Palēmia mo e Fale. Sea he efiāfi ni. Sea ‘oku fakamālō atu kuo fokotu’u ē kuo fai ia ke tali e fo’i lao. Pea ko e mahu’inga ko ē naunau ko eni ‘oku ‘ikai ke fakasi’ia ha taha. Pea ko u poupou pē sio ki he fakamole ka ko ia ko e tauhi vai ‘o Tamale. Mou laumālie lelei pē ke fakanaunau’i e ‘ofisi ni ko hotau ‘ofisi ko eni ko e me’angāue ia e lao. Pea toki ‘omai pē *CD* ia ke tau ō mo ia ki ‘api. Ka ko u tui ko e Fale ‘Eiki ko eni kae ‘uma’ā e ‘ofisi e Hou’eiki Minisitā pē ko e hā ha founga ‘oku fiema’u he ko e me’a ngāue ia ke ne tataki ‘etau fononga. Ko u fokotu’u atu ke tau tali e lao ni Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Ko u kole atu pē ko eni ‘oku ua e fokotu’u. Ko e fokotu’u ‘a e Nōpele ko ē, ‘ai pē ke 4, ko e fokotu’u ko ē taki taha. Tau pālōti ai. Ka tau nounou.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki’i tokoni atu pē. Ko e fatongia foki ia ko eni ...

Lord Tu’iha’angana: Kapau ko e ... kau fakamahino ‘eku fokotu’u. Kapau ko e me’a ‘oku ua e fokotu’u kapau ko e me’a ia mahu’inga pē kiate au ia ke ai mo e naunau ‘a e, pea fakafoki atu ā ‘eku fokotu’u ‘a’aku kae tānaki hake ā pea mo e kau Mēmipa e Fale Alea ke mahu’inga ki he kau Hou’eiki Kapineti pea mo e hā fakalea hake ‘Eiki Sea Fale Alea mo e kau Mēmipa kapau ‘oku mahu’inga, mālōlō atu ā Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e ngaahi fokotu’u ko eni ‘oku ou ‘osi fakamā’opo’opo ke ‘oatu kia kimoutolu ko e hā e me’a, ‘oku ‘i ai e ngaahi fokotu’u heni ‘oku ‘osi fokotu’u mai, pea te u fakahoko atu ke mou, ka kapau kuo fakafoki ‘a e me’a ia ‘a e Nōpele Fika 1 pea fakahoko ia. Ko e fakatonutonu, ko e fokotu’u eni ‘oku ‘omai. Ko e Kupu 10 ‘oku ‘omai e, ‘a e fokotu’u ki he Kupu 10. Ko e Kupu 5 ‘a ia ko e Kupu 10 ‘a e me’a ko eni ‘a e Nōpele Fika 1 ‘a e me’a ko ē ke to’o. ‘Oku to e fokotu’u mai he Kupu 5 e Minisitā Leipa ke to’o e konivēsio talite. To’o mo e Komisiona ‘o ‘ave ki he Minisitā. Kupu 3 ‘a ia ko e ngaahi me’a eni ko e ngaahi fokotu’u eni ‘oku ‘omai ko eni. Pea kuo pau ke mou, te tau pālōti. Ka ko e hā e me’a ko ē ‘oku mou me’a ki ai ko e me’a ia te tau hoko atu ki ai. Me’a mai ...

Lord Tu’iha’angana: Sea kātaki ko e fakamahino’i atu pē ‘a’aku ia ‘eku fokotu’u Sea ko e ‘uhinga he ko eni ko u fakafoki atu ‘e au ‘eku fokotu’u he kapau ko e fokotu’u ē ‘e ua ‘oku me’a ‘aki ko ē he ‘Eiki Palēmia ko e mahino ia ki ai he ko e ‘uhinga ko e fokotu’u ‘a’aku ia mo e fokotu’u ‘a e Minisitā Polisi pea kapau ‘oku mahu’inga ke lau he Hou’eiki e lao mo maau ‘enau naunau he ko e Fale eni e feme’a’aki he lao pea tau to e, he tahā ‘oku tatau pē e kau Mēmipa mo e Kapineti mo e Fale, ko e Fale Alea ‘o Tonga ‘oku nau toko 27.

Lord Tu’ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Fika 1 ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Fakamolemole pē ki he Feitu’u na na ko u kaunoa ho’o ngāue e Feitu’u na. Ko u kole atu au ki he Feitu’u na tu’uma’u kotoa pē ‘ū tefito ia na’e ‘omai ‘e he Minisitā Polisi fekau’aki pea mo e fo’i lao ko eni. Ko e me’a ko ē ‘oku fai ki ai ke fakamahino pē ko e me’a ko eni ‘oku fakafoki mai he ‘Eiki Nōpele, he na’e ‘ai pē ke u tu’u atu au ‘Eiki Sea ‘o kole, mai ha’aku lao ‘a’aku ke u fai ‘aki ‘eku ngāue, ‘oku ‘ikai ke u falala au ki he fu’u me’a ngāue ko ē ‘Eiki Sea.

<009>

Taimi: 1550 – 1555

Lord Tu'ilakepa: Ka 'oku ou kole atu au, Hou'eiki, mou laumālie lelei, 'ai ke tali ke tau kau kotoa. 'Io, ko ē ko e 'Eiki Palēmia 'oku...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fokotu'u ko eni 'a Ha'apai Fika 1.

Sāmiu Vaipulu: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ke tānaki mai ke kau mo e kau Mēmipa ai.

Lord Tu'ilakepa: Kātoa, Kau Mēmipa, mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko 'ene fokotu'ú ia. 'A ia te tau paasi pē, tali e, 'a e lao ko eni pea mo hono ngaahi fakatonutonu. Ka ko u tui ko 'eku fakaongoongo atu pē kia moutolu. Me'a mai 15.

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e 'Eiki Palēmia. 'Eiki Sea ko e ngaahi voliume ko ē 'oku tau lolotonga ngāue'akí, na'e *print* ia mei muli. Ko e me'a ko eni 'oku fakamā'opo'opo ko eni, 'oku *print* pē ia 'e he Tonga *Print* 'i Tonga ni. Pea ko u tui au 'Eiki Sea 'oku fe'unga pē tu'u ko ē 'a e laó, toki *print* 'e he Seá fa'iteliha e Fale ni ha'anau fokotu'u ki he Seá ke *print* mai ha 'ū naunau 'a e Fale ni, ka tau hoko atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'I ai ha poupou ki he fokotu'u 'a 15? He ko e me'a kotoa pē 'oku fokotu'u kuo pau pē ke tau pāloti.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, fakamolemole pē Fakafofonga Sea.

Sāmiu Vaipulu: Ko e 'ai pē na'a fu'u lahi e fu'u...

Fokotu'u ke 'ai seti voliume tohi lalo Fale Alea mo e Kapineti

'Eiki Minisitā Polisi: Fakamolemole pē 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke u tui tatau mo e Fakafofonga. Fakamolemole Sea ko e lao ko eni 'oku fokotu'u atu ke tufa mai ki he Fale Alea ni Sea pea mo e Hou'eiki Minisitā. Ko e me'a ngāue ia ko ē 'e ngāue'aki 'e he kau taki ko iá ko hono tataki e kakaí Sea ke tonu. Pea 'oku tatau ai pē Sea pē 'e to'o e pa'angá mei fē, mei he vouti 'a e Fale Alea, ko e vouti 'a e potungāué pē ko e, 'e kei ha'u pē ia mei he feitu'u tatau ko e Pule'angá Sea. 'I he tō 'a e la'ā kei ha'u pē mei he feitu'u tatau. Kuo pau ke 'i ai ha lao ke fai'aki e ngāue Sea.

Sāmiu Vaipulu: Ko 'eku 'uhingá 'aku ia 'Eiki Sea 'oku 'atā pē ia 'i he'ene tu'u 'i he taimi ní. Me'a ia 'a e 'Eiki Seá ke ne fokotu'u e *budget* ke *print* 'aki he 'oku lava pē ke *print* 'i Tonga ni pē ko 'ene ngāue'aki ha founga ange 'e taha, 'oku 'atā pē ia. Ka u fokotu'u atu 'e au e lao ko eni ke fai ā mo tau tali ka tau nga'unu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'A ia ko e me'a eni 'oku tau, mou laumālie ki he ngaahi laó, ki he fo'i lao ko eni 22. Ka ko 'eku fehu'í. Ko e fokotu'u ko ē 'a e Minisitā Leipá, na'e poupou pē 'oku fakafoki pē ia. Fakafoki pē ia. 'A ia ko e fo'i fokotu'u pē ko eni ko ē 'a Fika 1 'o Ha'apai ke fakafoki mo ia kae fakalahi faka'atā ki he Hou'eikí, kātoa e Hou'eiki Mēmipá, ko e tānaki ia. 'Oku poupou ki ai. 'E Minisitā Polisi kātaki ke ..

Lord Tu'ihia'angana: Sea, Sea, kapau 'e, kapau ko e femahino'aki pē 'oku me'a mai'aki 'e he Sea, 15 pea pālōtī'i pē ā e laó kae toki 'ai ia kapau ko e femahino'akí ia.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā Polisi.

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole mu'a Sea ha ki'i miniti 'e 1.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Mo'ale Finau: Tapu mo e Sea. 'Eiki Sea 'oku ou poupou pē au ki he kau mai 'a e kau Mēmipá, ka ko e me'á eni 'Eiki Sea. Ko e patiseti ko ē ke fakapa'anga'i ko ē 'a e fo'i tatau ko eni 'e 4 pē 5 ko ē, 'oku 'osi 'i ai ia he Minisitā Laó. Ke 'eke ange ki he Minisitā Laó pē 'oku to e 'i ai ha'ane toenga he'ene patisetí ke ne to e *cover* mo e kau Mēmipá. Ko e 'uhingá he kapau te tau paasi e lao ko ē, 'e foki ia ki he'ene patisetí. Pea kapau 'e pehē mai e Minisitā Laó 'oku 'i ai, pea tau tali.

'Eiki Minisitā Lao: Sea, ki'i tānaki. Talitali lelei pē Sea e Fale Aleá, ko 'ene paasi pē me'á, kuo ne fakakakato kātoa ho'omou setí. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: 'E ..

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole ko e 'uhinga 'eku fehu'í he 'oku mahu'inga 'Eiki Sea he kuo pau ke fononga e liliú mo e silini. Te'eki ai ke me'a mai 'a e Seá ia te ne hanga 'o fakapa'anga 'Eiki Sea e me'a ko ení. Ka tau 'ai ke maau pea tau fakapapau'i he efiáfi ni ko hai te ne fakapa'anga 'a kimautilu kau Mēmipa, 'e he Sea e Fale Alea pē ko e Minisitā Laó. Ko 'ene ha'u pē ko u fiemalie leva 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'A ia ko e fokotu'u eni 'oku to'o.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i tokoni atu pē mu'a Sea ko e 'uhingá 'oku tau vilo takai he *issue* e pa'angá.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e *issue* ko ē 'oku tau lave ki aí 'oku liliu ha kongá 'o e laó kuo tau fakafoki e 'ū me'a ko iá, tau liliu e laó. Ke 'ilo ko e fakatau e me'á, ko e me'a ia pa'anga 'a mui. Pē 'e fakatau 'e hai, ka 'oku 'ikai ke liliu 'a e Kupu ia 'o e Laó ka tau hanga mu'a 'o tali ia ke tau..

Mo'ale Finau: Sea, ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'oku mahu'inga ai ke tau tali pē laó he'ene tu'u ko ē. Ko e 'uhinga he 'oku 'osi mahino 'oku 'i ai hono pa'anga 'oku pipiki ki ai, fakalao leva ia.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oleva ke u ki'i fakahoha'a atu. 'A ia ko e 'ū me'a kātoa ko ení 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e liliu ai, ke pehē 'oku fakakau mai e kau Mēmipa kuo 'osi fakafoki ia.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole pē ko e fokotu'u foki 'a e motu'a ni ke fakakau ai e kau Mēmipa. Ka ko e 'uhinga ia 'oku mahu'inga ai ke tali mai mu'a e Minisitā Laó pea mo e Minisitā Pa'angá, pē 'e lava 'e he *fund* lolotonga ko iá 'o *fund* e kau Mēmipa, ke tali mai ke pau. 'Io ...

<001>

Taimi: 1555-1600

'Eiki Minisitā Polisi: ... 'ikai.

Sea Kōmiti Kakato: 'E fakamālohi ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko ia 'oku te'eki ke, Sea, te'eki ke māhino ke u sio ki he patiseti e 'aho ni pe 'oku, pē na'e kau ai ē pē 'ikai.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Pē 'oku, pē ko 'etau paasi ē pea toki 'ai e, 'a e patiseti ki ai. Ko e kongā ko ē ko e *issue* ko ē 'oku ...

Mo'ale Finau: Sea fakamolemole.

Tēvita Lavemaau: Kole pē 'Eiki Sea ke u ki'i ...

Fakahā Pule'anga fo'i paaki 'e taha si'i ange ai fakamole

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e kongā ko ē *issue* ko ē 'oku tokanga mai ki ai 'a e Minisitā he 'oku 'ikai foki ke kau 'a e kau Mēmipa kotoa he tatau. He 'oku 'ikai ke pehē kupu 10. Ko 'eku me'a pē ke u ki'i feinga atu ke fakamāhino hangē ko e me'a ko ē na'a ne me'a ki ai pē ko e 'ai 'i fē 'a e patiseti 'e iku pē ki he me'a tatau. Ka ko e taimi foki ko ē, ko e manatu'i ko 'ene 'uluaki paaki pē ko e, pea 'ai ki he *number* ko ē 'e fiema'u. He ka 'ai pea to e ki'i kole atu ke to e ki'i paaki to e ki'i paaki lahi ange e fakamole ia ai 'o kapau 'e toki 'ai atu ia 'e toki 'ai ia ke kumi he ngaahi vouti. 'Ai atu ia ki he me'a 'oku talamai ia kuo 'osi e fo'i paaki ia na'e paaki ia 'oku mei muli pē ko fē. 'E to e fai e fo'i kole fo'ou ka ko 'ene 'ai ko ē ke lahi ange e *numbers* 'o fe'unga mo e me'a ko e meimei ko e fo'i paaki tu'o taha pē pea fai e ngaahi me'a 'oku faingamālie pea si'isi'i ai e fakamole. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. 'E Hou'eiki ...

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki'i tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai 'Eua 11.

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea pea mo e Fale ni 'Eiki Sea. Nau fokotu'u atu 'anenai ki he 'ai ko eni ki he 'ai e 'ū tatau ka ko u to e kole atu au 'Eiki Sea to e fakafoki mai pē ia. Kuo 'osi mea'i pē he Pule'anga mo e Minisitā Pa'anga ko e fatongia ko eni ko e fatongia

fakatauhi'api pē ia. Paaki faka'angataha pē pe ko ha fo'i *issue* 'e fiha pea toki fai e ngāue ke nounou pea si'isi'i ange ai e fakamole. Fokotu'u atu e lao Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki ko u kole atu 'Eiki Minisitā ke ke ki'i fakamaama mai kupu 14 ka tau toki pālōti.

'Eiki Palēmia: Fokotu'u atu ke pālōti.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea mou kātaki mu'a ko 'eku tokanga atu tukuange mu'a e me'a fakasilini he ko e me'a ia 'e patiseti'i ka tau 'ai mu'a e lao ke fai mo tali.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki.

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: He ko 'etau vilo holo 'i he me'a fakasilini.

Sea Kōmiti Kakato: Tau pālōti. Kalake lau e, ko kimoutolu 'oku laumālie lelei ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakamolemole pē fakamolemole pē Sea fakamolemole Hou'eiki. Na'e, 'a ia ko 'eku, na'e 'uhinga foki 'eku fehu'i ko ē ki he Minisitā Pa'anga 'e tīpeni mei ai 'a e tu'u 'a e fokotu'u na'a ku hanga 'o 'oatu pē ko 'ene holomui he 'oku 'ikai ke u loto ke 'ai hū mata niu pē siokita me'a ko eni Sea ke 'ai pē 'a e Kapineta kae tuku 'a e Fale Alea. 'Oku tonu 'eku ma'u 'e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'oku ke 'uhinga mai ke *order* fakataha?

Sea Kōmiti Kakato: 'A ia ko 'eku pālōti 'a'aku 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e to e fakatonutonu ko e tali hangatonu pē lao 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a ia 'e tānaki.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Io kapau 'e Sea kapau te u to e ki'i 'ai mai ange fehu'i fakamolemole.

Fokotu'u fakakau atu kau Mēmipa Fale Alea ke ma'u nau seti tohi lao

'Eiki Minisitā Polisi: 'Ikai ko 'eku 'uhinga 'e Minisitā Pa'anga pē 'oku tonu 'eku ma'u ki ho'o fakamatala 'o pehē 'e lelei ange ke *order* fakataha ke kau ai e kau Mēmipa 'o e Fale Alea he kapau 'e pehē 'oku totonu leva ke liliu e lao 'o tānaki atu ai mo e kau Mēmipa 'o e Fale Alea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'E Sea ko hono mo'oni ia 'e sai ange ia. 'E toki fai 'e takitaha pule pē foki 'a e, ki he'ene vouti. Kapau 'e toki fakakaukau ke *order* hake ka 'oku 'osi e taimi paaki 'e to e paaki fo'ou. Pea kapau 'e 'ave pē ia ki he Potungāue ko ia 'a e Lao ...

Lord Tu'ilakepa: Fēfē ke u ki'i tokoni atu Sea ka tau nounou ā he me'a 'oku me'a mai ki ai e Minisitā Polisi.

Mo'ale Finau: Sea fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Ko u tui ko 'ene nounou taha ...

Sea Kōmiti Kakato: Ke ki’i me’a mai ē kae ...

Lord Tu’ilakepa: Ko e *d* kau Minisitā ‘o e Kapineti ‘a ē ‘oku kau ‘a e kau Minisitā ko e me’a ko ē ‘oku si’i me’a ki ai e Minisitā Polisi, Sea ‘o e Fale Alea mo e kau Mēmipa Fale Alea. Pea ko u tui ko ‘ene fakakau pē ia pea tau hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: ‘I ai ha pou pou ?

Mo’ale Finau: ‘Eiki Sea fakamolemole.

Lord Tu’ilakepa: Ko ē ‘oku pou pou Sea.

Mo’ale Finau: *Oh* pē ‘i sai.

Lord Tu’ilakepa: Fokotu’u atu Sea ke pālōti’i mu’a e ki’i fokotu’u na’a ku ‘ai ka tau pālōti faka’angataha ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kalake.

Lord Fakafanua: Sea kātaki pē.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai fika 2 ‘o Ha’apai.

Pou pou ke fakaivia Hou’eiki Mēmipa mo ‘enau ngāue

Lord Fakafanua: Tapu atu ki he Feitu’u na Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Ko u fie lave pē ki he me’a ko eni ‘oku fai ki ai e fēme’a’aki koe’uhī ke fakama’ala’ala e tu’unga ‘oku ‘i ai ko eni e pa’anga pea mo hai te ne fua. Ko e kupu ko eni ‘oku kole atu ko ē mei he Fakafofonga Hou’eiki Nōpele ko eni ‘o Vava’u ke tānaki atu ko u pou pou atu ki ai he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano kovi ke fakanaunau’i e Hou’eiki Mēmipa neongo ...

<002>

Taimi: 1600-1605

Lord Fakafanua: ... ‘oku ‘i ai ‘a e, ‘a hono mahu’inga mamafa ka ko u tui ko e kau pē ia ‘i hono fakaivia’i e Hou’eiki Mēmipa. Na’e ‘osi tali foki he Fale ni ke fakaivia’i kinautolu ‘aki hono ‘ave ‘a e pa’anga ke fakanaunau’i ‘aki pea mo *rent* ‘aki e ‘ū ‘ofisi takitaha. Pea ko u tui ko e me’a lelei ke fakanaunau’i e ‘ū ‘ofisi ko ia ‘aki ha ‘ū tohi lao.

Sea ko ‘eku tānaki atu pē au ki he fēme’a’aki ko e kupu 10 kupu si’i taha ‘oku ‘asi ai kuo pau ki he Komisiona ke ‘oatu ha tatau takitaha pea lisi leva ‘Ene ‘Afiō ko e Sea mo e Hou’eiki Mēmipa ko ē Kapineti. ‘A ia ‘i he’ene tu’u ko ē he taimi ni ko hono fakapa’anga ko eni ‘o e Komisiona ke ne fakahoko e ngāue ko eni ko e me’a ia ‘amui ‘o kapau te tau paasi e lao ke fakakau atu e Hou’eiki Mēmipa ko ē Fale Alea kuo pau ke fakanaunau’i ia ‘e he Komisiona. Ko e va’a e Komisiona pea mo e Potungāue *Justice* pea mo e Fale Pa’anga ko ia ke ne kumi e pa’anga kapau ‘e tali he Fale ni

ke fakakau atu e Hou'eiki Mēmipa kuo pau ke ne hanga 'e ia 'o fakanaunau'i kinautolu. Ko e me'a ko eni e 'Eiki Minisitā Pa'anga tatau ai pē pe ko fē feitu'u va'a e Pule'anga 'e fiema'u ke fua 'e kei 'ave pē ki he Fale Pa'anga ko e feitu'u tatau pē 'oku tafe mai mei ai e pa'anga e fonua Sea. 'A ia ko u poupu atu ki he fokotu'u pea mo e ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Fakafanua: Tali kakato e lao ko eni Sea mālō.

Pālōti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 22/2018 & ngaahi fakatonutonu

Sea Kōmiti Kakato: Kalake. Ko kimoutolu 'oku mou laumālie lelei ke tali e Lao Fakaangaanga ke Fakamā'opo'opo 'o e Ngaahi Lao 2018 Fika 22/2018 fakahā hake ia hiki hake homou nima ki 'olunga.

Lord Tu'ilakepa: Sea mo hono fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Mo hono ngaahi fakatonutonu.

Lord Fakafanua: Mo hono ngaahi fakatonutonu.

Lord Tu'ilakepa: Mālō Sea.

Kalake Tēpile: Sea loto ki ai 'a Siaso Sovaleni, Tēvita Lavemaau, Mo'ale Finau, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Akosita Lavulavu, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Fakafanua. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 16.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou'eiki. Tau liliu 'o **Fale Alea**.

(Na'e liliu 'o Fale Alea.)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Kole atu ki he Sea 'o e Kōmiti Kakato ke līpooti mai ki he Fale.

Lipooti ki he ngāue kuo lava he Kōmiti Kakato

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. 'Eiki Sea ko e līpooti e fatongia ne tuku mai ki he Kōmiti Kakato pea ko e fatongia eni kuo lava. Ko e 4.1 Lao Fakaangaanga ki he Fakamā'opo'opo 'o e Ngaahi Lao 2018 Fika 22/2018 mo hono Ngaahi Fakatonutonu 'oku tali lelei ia 'e he Kōmiti Kakato. 'Eiki Sea ko ia pē fokotu'u atu.

Lao Fakaangaanga Fika 22/2018

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko e Lao Fakaangaanga Fika 22/2018 na'e 'osi lau tu'o ua pea tukupi ki he Kōmiti Kakato. Kole atu ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga ko eni mo 'ene ngaahi fakatonutonu kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosā Taka, Siaso Sovaleni, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Vaha’i. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki toko 16.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga ke Fakamā’opo’opo e Ngaahi Lao 2018. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Tu’utu’uni ki hono Pulusi ‘o ha tatau kuo Fakamā’opo’opo mo Fakatonutonu ‘o e Ngaahi Lao ‘o Tonga.

‘Oku tu’utu’uni he Tu’i mo e Fale Alea ‘o Tonga he Fakataha Alea ‘o e Pule’anga ‘o pehē:

‘Uluaki: Hingoa Nounou

‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi ki he Fakamā’opo’opo ‘o e Ngaahi Lao 2018.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali e Lao Fakaangaanga ki hono Fakamā’opo’opo e Ngaahi Lao 2018 mo ‘ene Ngaahi Fakatonutonu kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea loto ki ai ‘a Veivosā Taka, Siaso Sovaleni, Tēvita Lavemaau, Mo’ale Finau, Sāmiu Vaipulu, ‘Akosita Lavulavu, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Vaha’i. ‘Oku loto kotoa ki ai e Hou’eiki ko e toko 16.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. ‘Oku fakamālō atu ‘i he ngāue kuo lava ‘o fakakakato. Te u kole atu ke tau foki mai he efiāfi ni ko e ‘uhinga ‘oku toe ‘a ‘etau ngaahi ...

<002>

Taimi 1605-1610

‘Eiki Sea: ...lao ‘i he ‘āsenita, me’a mai Fakafofonga Hou’eiki Nōpele.

Lord Tu’ilakepa: Tapu pē pea mo e Feitu’u na fakamolemole pē, ‘i he efiāfi ni foki ‘oku ‘i ai ‘a e fakaafe ‘a e kau Siaina pea fekau’aki pea mo e me’a koē ‘a Tonga ni ‘a e vā ko ē mo Tonga ni, ‘oku ou kole atu pē ki he Feitu’u na ko e te u kau au ia ‘i he ‘alu ki ai ‘Eiki Sea, mahalo ko ‘eku ongo’i ki he Feitu’u na ‘oku ke to e mo’ua ‘a e Feitu’u na ki he fatongia ‘e taha, kole pē ke tau toki lele pē mu’a ‘auhu, kā tau toki hoko atu ‘i he pō ‘apongipongi he ‘oku ki’i lahi ‘a e ki’i mo’ua ‘i he efiāfi ni. Ko e anga pē ia ‘eku fokotu’u atu ki he Feitu’u na pea kapau ‘oku ‘ikai ‘oku ‘i he mafai ‘o e Feitu’u na ‘a e tu’utu’uni ke tuku ā ‘eku ‘alu ‘aku ki he ‘etau tauhi vā mo e fonua ko ē ‘oku ma’u mai ‘etau sēniti ka u lele mai au ki he Feitu’u na ‘o fai ho fatongia.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Poupou Sea, ‘oku ‘ikai ke fakaafe’i ‘a e motu’a ni, ke tau ha’u ai leva ‘o fakahoko ki’i fekau’i ai leva ke me’a mai.

‘Eiki Sea: Ko ia hou’eiki ‘oku ou tui ‘e faingamālie pē ha fakatlaha ‘i he efiāfi ni pea mo e fakaafe ‘oku mahino kiate au kamata ‘i he 7, ‘okapau ‘e lava ke tau fakataha mei he 6 ki he 7, ko e ngāue lahi ‘e lava ‘o fakahoko ‘e he Fale ni ‘i he houa ‘e taha. Ko e tānaki atu pē ko e ‘uhinga ko e nounou ‘etau taimi, me’a mai Vava’u 15.

Fokotu’u ke toki hū Fale he 8 efiāfi

Sāmiu Vaipulu: Sea tapu mo e Feitu’u na Sea, ‘Eiki Palēmia. ‘Eiki Sea ko e fatongia ko ē ‘a efiāfi, ‘oku kau ai ‘a e motu’a ni ia ‘Eiki Sea ‘i he fatongia ko ē ki he kau Siaina, pea ‘oku faka’amu ia ke ‘i ai ‘i he 6 ke kamata he haafe ‘a e 7. Ko e kole pē ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, fēfē ke tau toki ‘ai ‘apongipongi, pea ka ‘ikai kapau ‘oku loto pē Feitu’u na ke tau ngāue ‘i he pōo ni tau kamata ‘i he 8, kae lava ‘o fakahoko mo e fatongia ko ē pea tau toki lele ai pē mei he 8 ‘o tuku ‘auhu, sai pē ia. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e fokotu’u eni mei he Vava’u 15 ke tau toki kamata ‘i he 8, ‘oku ou fakatokanga’i ko e ‘uhingá moumo’ua ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘oku fai pē ‘a e faka’apa’apa ke tau faka’atu’i ‘a e ngaahi polokalama. ‘I he ‘ene pehē ‘oku faka’atā pē ke mou me’a mai homou loto he ko e anga ko ē fa’ufa’u atu’a e polokalama ‘e makatu’unga pē ‘i ho’omou tokolahi mai. ‘Eiki Minisitā Lao me’a mai.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Eiki Sea me’a fakafiefia eni ‘oku nau kole mai ko e lao ‘e ua ko eni ‘oku toe, kapau te tau fakataha mai pē tautolu, ko ‘enau pehē mai pē ko e pehē mai pē hou’eiki ia tau me’a mai ‘apongipongi ‘o paasi, ‘osi ia, ko ia hou’eiki? ‘Oku ‘ikai ko ha to e fu’u me’a ia ai, ka ‘oku ‘osi maau ‘emau ngāue ia ‘amautolu. Ko ho’omou laumālie lelei pē moutolu, mālō.

‘Eiki Sea: Hou’eiki kapau ‘oku mou laumālie tatau pea mo e ‘Eiki Minisitā Lao ‘oku ou fiefia ‘aupito ke tau toloi ki ‘apongipongi, kā te u manatu’i ho’omou me’a na’e palōmesi mai kiate au ‘i he efiāfi ni.

Hou’eiki ‘oku ou fakamanatu atu ki he Kōmiti ko ena ‘a e Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea ‘oku mou fakataha ‘i he 4.

Kelesi

Mou me’a hake ke tau kelesi. Toloī ‘a e Fale ki he 10 ‘apongipongi.

<005>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea